84 I
Z. 66

ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻՒԿՕ

Վ. ԱԴԱՄԵԱՆԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
№
БИБЛИОТЕКА
В. АДАМЯН

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ. — ՖԱՆԹԻՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

1922
Տպագր. Մ. Տէր-Սահակեան
Կ. ՊՈԼԻՍ

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՅԱՆՁՆԵԼԸ ԵՐԲԵՄՆ ՄԱՏՆԵԼ Է

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՄԱՅՐ ՄԸ ՈՐ ՈՒՐԻՇ ՄՕՐ ՄԸ ԿԸ ՀԱՆԴԻՊԻ

Ներկայ դարուս սկիզբները Մօնֆէրմէյլ գիւղին մէջ, որ Բարիզի մօտ է, անշուք խոհատուն մը կար։ Այս խոհատունը բանեցնող անձերը երկու հոգի էին, էրիկ և կնիկ, և կ'անուանուէին Թէնարտիէ։ Պուլանժէի պզտիկ փողոցին քովն էր ան, և դրան վերևը, պատին վրայ բևեռուած տախտակ մը կը տեսնուէր։ Այս տախտակին վրայ բան մը նկարուած էր և կը նմանէր կոնակը ուրիշ մարդ մը առած մարդու մը. կոնակի մարդը արծաթեայ լայնաձեւ խաչերով զօրապետի մեծ ուսադիրներ ունէր, ինչան արեան՝ կարմիր բիծեր կը նշմարուէին. իսկ պատկերին մնացորդ մասը

միգապատ էր՝ զուցէ պատերազմ մը ներկայացնելու համար ։ Պատկերին տակը գրուած էր ․

ՎԱԹԷՐԼՈՅԻ ՑԻՍՆԱՊԵՏԻՆ

Պանդոկի մը առջեւ հասարակօրէն խճակեր սայլ մը կամ սայլիկ մը կրնայ գտնուիլ ։ Բայց 1818ի գարնան ժամանակ իրիկուն մը Վաթէրլոյի Ցիսնապետին խոհատունին առջեւ կառք մը կամ լաւ եւս է ըսել կառքի մաս մը կար որ ճամբան կը խափանէր և որ իր ծաւալովը կրնար պատկերահանի մը ուշադրութիւնը գրաւել եթէ իրօք պատկերահան մը անցնէր անկից ։

Անտառոտ երկիրներու մէջ գործածուող և գերօքի հաստ տախտակներ և ծառի կոճղեր կրելու ծառայող ցած սայլի մը յառաջամասն էր այն կառքը ։ Այս յառաջամասը ուրիշ բան չէր բայց եթէ առանցք մը ունեցող երկաթեայ միաձոյլ մոյթ մը , որուն ծայրը քեղի մը ագուցուած էր և որ երկու ահագին անիւներուն վրայ կը կոթնէր ։ Ամէնը մէկ հաստաձեւ , ամենածանր և տձեւ բան մըն էր ։ Կարծես թէ ահագին թնդանօթի մը սայլն էր . անիւի հետքերը անիւներուն և անոնց շրջանակներուն , միջնանիւներուն , մոյթին և գեղքին վրայ տղմի խաւ մը կազմեր էին ․ այս խաւը գեղինի նման տձեւ գոյն մը ունէր , և բաւական կը նմանէր այն գոյնին որով հաճութեամբ կը ներկուին մեծ եկեղեցիներուն պատերը ։ Փայտը տիղմին և երկաթը ժանգին տակ ծածկուած չէր երեւար ։ Մոյթին տակէն կրկնուած հաստ շղթայ մը կախուած էր ։ Կոլիաթ եղեռնագործին արժանի շղթայ մըն էր ան ։ Այս շղթան տեսնողը միտքը կը բերէր չէ թէ այն կոթողները զոր փոխադրելու պաշտօն ունէր , այլ այն Նապօլէօնները և Վաթէրլօները որոնք կրնային լծուիլ նոյն շղթայով ․ Թիա-

րանի , բայց կիկլոպեան և գերմարդկային թիարանի մը յատկացեալ շղթայի մը կը նմանէր , և կարծես թէ դեւի մը վրայէն հանուած էր ։ Այս շղթայով Հոմերոս Բոլիֆեմը և Շէյքսբիրն ալ Գալիպանը կրնար կապել ։

Ինչո՞ւ սայլի մը այն յառաջամասը փողոցին մէջ և հոն կը կենար ։— Նախ անցուդարձը խափանելու , երկրորդ՝ կատարելապէս ժանգոտելու համար ։ Ընկերային հին կարգաւորութեան մէջ խել մը հիմնարկութիւններ կան զոր մարդս այսպէս իր ճամբուն վրայ կը նշմարէ և որոնց հոն գտնուելուն պատճառը ոչ այլ ինչ է , բայց միայն ճամբան խափանել և ժանգոտիլ ։

Շղթային կեդրոնը՝ մոյթին տակէն գրեթէ գետնին դպչելու մօտ կախուած էր , և ծուռ կողմին վրայ՝ իբր չուանի մը օրօրանին վրայ՝ այն իրիկուն զիրար լաւ գրկած երկու պզտիկ աղջիկ նստած էին միատեղ ։ Անոնց մին գրեթէ երկուքուկէս տարուան , միւսը տասը և ութը ամսուան էր ․ պզտիկը մեծին գիրկը կը նստէր ։ Չընկնելու համար երկուքն ալ աղէկ կապուած էին ։

Մայր մը այս սոսկալի շղթան տեսնելով ըսած էր ։ Ահա՛ զաւակներուս համար խաղալիկ մը ։

Ձմռնանք ըսելու թէ երկու մանուկները վայելուչ կերպով և սակաւ ինչ պաճուճանքով հագուած էին և զուարթօրէն կը փողփողէին ․ կարծես թէ հին երկաթներու վրայ դրուած երկու վարդ էին ․ ամեն մէկուն աչքերը յաղթանակ մըն էր . ամէն մէկուն թարմաւէտ այտերը կը խնդային ․ մին շագանակի գոյն ունէր ․ միւսը թխագոյն էր ։ Իրենց մանկային կերպարանը յափշտակուելով զարմացող դէմքի մը կը նմանէր ․ ծաղկաւէտ թուփ մը , որ հոն քիչ մը անդին կը գտնուէր , անցորդներուն անոյշ հոտեր կ՚ընծայէր , բայց կարծես թէ այս հոտերը այն երկու մանուկէն կը բուրէին ։

Տանըութը ամուսանը մանկային անմեղ յանդգնութեամբ մը իր մերկ բայց սիրուն փորը կը ցուցնէր։ Սայլին ահագին յառաջամասը, որ ժանգէն սեւցած և գրեթէ ահարկու երեւոյթ մը առած էր, ծուռումուռ գիծերով և սոսկալի անկիւններով խառնուած ըլլալով, կարծես թէ այրի մը սրահին պէս՝ այն երանութեամբ շաղախուած ու լոյսով թաթաւուած երկու փափուկ գլուխներուն վերօքը և բոլորտիքը բոլորնալով գմբէթ մը կը կազմէր։ Քանի մը քայլ անդին ճաշարանին սեմին վրայ կին մը կծկուելով նստած էր. անոնց մայրն էր այս կինը որ գրեթէ անշնորհ կերպարանք բայց նոյն պահուն սրտառուչ դիրք մը ունէր. երկայն չուանով մը մանուկները կ'օրօրէր, և վտանգի մը հաւանականութեան վախով գրաւուած՝ աչքերը գորովանօք անոնց վրայ կը հաստատէր այն անասնային և երկնային նայուածքով որ մայրութեան սեփական հանգամանք մըն է. ամէն անգամ որ շղթան կ'երթար ու կուգար, օղակները բիրտ ձայն մը կը հանէին, որ բարկալի աղաղակի մը կը նմանէր, և նորածիլ աղջիկները կը հրճուէին. արեւը որ մարը կը մանէր՝ անոնց ուրախութեան հետ կը խառնուէր. շատ սիրուն բան մըն էր դիպուածին այս կամահաճութիւնը որ Տիտանեան շըղթայով մը քերովբէներու օրօրան մը շինած էր։

Մայրը իր երկու մանկիկը օրօրելու ատեն անհամ ձայնով մը յետագայ երգը կ'երգէր որ այն ատենները նշանաւոր էր.

Պէտք է, կ'ըսէր, մի մարտիկ

Խելքը միտքը իր երգին ու աղջիկներուն տուած ըլլալով չէր տեսներ փողոցին մէջ անցած դարձածը։

Սակայն իր երգին առաջին տունը սկսելու ատեն

մէկը մօտեցած էր իրեն. և ահա յանկարծ ձայն մը լըսեց որ իր ականջին մօտ կ'ըսէր.

— Տիկին, կը տեսնեմ որ երկու աղուո՜ր մանկիկ ունիք։

Գեղանի Իմօժինին

Պատասխանեց մայրը՝ իր երգը շարունակելով, յետոյ գլուխը ետին դարձուց։ Տեսաւ որ առջեւը և իրմէ քանի մը քայլ անդին կին մը կար։ Այս կինը նոյնպէս մանկիկ մը ունէր զոր գիրկը առած էր։ Նաև գիշերուան բաւական մեծկակ տոպրակ մը ունէր որ շատ ծանր կ'երեւար։ Այս կնոջ մանկիկը այն երկնային էակներէն մին էր զոր մարդ քիչ անգամ կը տեսնէ։ Երկու կամ երեք տարու աղջիկ մըն էր ան։ Իր հագուստը այնքան պչրանք ունէր որ կրնար մրցիլ միւս երկու մանկանց հագուստին հետ. ազնիւ կտաւէ գըլխարկ մը ունէր. բաճկոնակը ժապաւէններով և գըտակը վալանսիէնով զարդարուած էր. միջազգեստը վեր ելած և ծալ մը կազմած ըլլալով, մանկան ազդրը կ'երեւար, որ սպիտակ, լեցուն և հաստատուն էր։ Վարդի նման հիանալի գոյն մը ունէր ան և քաջառողջ էր։ Գեղանի մանկիկը տեսնողը անոր խնձորանման այտերը խածնելու փափաք կը զգար։ Արդէն կը գուշակուէր թէ աչքերն ալ, որ շքեղ յօնք ունէին, մեծ աչքեր պիտի ըլլան։ Այս մանկիկը կը քնանար։

Կը քնանար՝ իր հասակին սեփական եղած բացարձակ վստահութեամբ ննջելով։ Մայրերու թեւերը խանդաղատանքով շինուած են, մանուկները խորունկ կերպով կը քնանան անոնց վրայ։

Իսկ մայրը անշուք և տրտում կերպարանք մը ունէր։ Գիւղացի ըլլալու միտող բանուորի մը պէս հագուած նորատի կին մըն էր։ Գեղանի՞ էր արդեօք։ Գու-

ցէ. բայց այն հագուստովը գեղեցիկ չէր երեւար։ Կրօնաւոր կնոջ մը պէս տձեւ եւ նեղ գտակ մը գլուխը անցուցած եւ ծածկած, նաեւ կզակին տակէն հաստատուն կերպով կապած ըլլալով՝ բոլորովին անտեսանելի էին իր մազերը որոնցմէ խարտիշագոյն տրձակ մը դուրս կախուած էր։ Խնդումը գեղեցիկ ակռաները երեւան կը հանէ, եթէ խնդացողը ունի գեղեցիկ ակռաներ, բայց այս կինը չէր խնդար։ Կ'երեւար թէ քիչ մը առաջ արտասուած էր։ Գունատ, յոգնած, փոքր ինչ հիւանդ կ'երեւար։ Գիրկը քնացող աղջկան կը նայէր իր զաւակը ինք սնող մօր մը սեփական նայուածքով։ Ծերունի զինուորներուն քիթ սրբելու յատուկ թաշկինակներուն նման կապտագոյն մեծ թաշկինակ մը ծալած եւ պարանոցը անցուցած ըլլալով տձեւ կերպով մը իր հասակը կը ծածկէր։ Ձեռքերը խորշակահար, եւ կարմիր բիծերով բոլորովին ծակուած էին. ըթամատը կարծրացած եւ ասեղէն ծակծկուած էր. վրան ասուեայ թխագոյն աժան վերարկու մը առած, կտաւեայ զգեստ մը հագած եւ ոտքերուն հաստ մուճակներ անցուցած էր։ Այս կինը Ֆանթինն էր։

Այո՛, Ֆանթինն էր, դժուարին էր ճանչնալ զինքը։ Սակայն ուշադրութեամբ նայող մը պիտի դիտէր որ տակաւին գեղեցիկ էր ան։ Աջ կողմի այտին վրայ տրտմալի ծալ մը կար որ կը խորշոմէր զայն, եւ որ հեգնութեան սկզբնաւորութեան մը կը նմանէր։ Իսկ իր արդուզարդը, շղարշէ եւ ժապաւէններէ բաղկացող այն օդային եւ կարծես զուարթութեամբ, զուարճութեամբ եւ երաժշտութեամբ կազմուած արդուզարդը, որ բոժոժներով լի էր ու չեփորուկի հոտեր կը բուրէր անհետ եղած էր սպիտակափայլ եղեամներու պէս որոնք արեւուն մէջ ադամանդի կը նմանին եւ որոնք երբ կը հալին ոստը բոլորովին սեւ կը թողուն։

«Այն համով կտակէն» ի վեր տասը ամիս անցած էր։ Այս տասը ամիսներուն մէջ ինչե՞ր պատահեր էին ընթերցողը կը գուշակէ անշուշտ։

Լքումէն ետք նեղութիւնը եկած էր։ Ֆէվուրիթ, Տալիա եւ Զէֆին շուտ մը Ֆանթինէն բաժնուեր եւ աներեւոյթ եղեր էին. յարաբերութեան կապը ինչպէս մարդերուն նոյնպէս կիներուն կողմէն խզուած էր. այս կիները պիտի զարմանային եթէ տասնեհինգ օր ետք ըսուեր իրենց թէ Ֆանթինի բարեկամուհիներն էին. այս բարեկամութիւնը մնալու պատճառ չունէր ալ։ Ֆանթին մինակ մնացած էր։ Երբ իր զաւկին հայրը մեկնեցաւ,—աւա՜ղ, այս բաժանումները անդառնալի են,—բոլորովին առանձին մնաց. մանաւանդ թէ աշխատելու սովորութիւնը նուազած եւ ընդհակառակը զբօսումի ճաշակն ալ աւելցած էր։ Թօլօմիյէսի հետ ունեցած յարաբերութենէն դրդուելով իր գիտցած պզտիկ արհեստը արհամարհած եւ ապրուստը հոգացող միջոցները զանց ըրած էր, հետեւաբար այս միջոցներէն ալ զրկուած էր։ Ամենեւին ապաւէն մը չունէր։ Ֆանթին հազիւ թէ կարդալ գիտէր. իսկ գրել չէր գիտեր. մանկութեանը ժամանակ մինակ ստորագրութիւնը դնել սովրած էր. հասարակաց գրագիրի մը ձեռքով Թօլօմիյէսի երեք անգամ նամակ գրած էր՝ առանց պատասխան մը առնելու։ Օր մը, քանի մը շատախօս կիներ անոր աղջկան նայելով ըսին.—Միթէ պէ՞տք է բանի տեղ դնել այսպիսի զաւակները. առանց հոգ ընելու երեսի վրայ ձգելու է այս տեսակ զաւակները։ Ֆանթին երբ լսեց այս խօսքը, միտքը բերաւ Թօլօմիյէսը, որ ի նշան տհաճութեան ուսերը կը շարժէր եւ կ'արհամարհէր իր զաւակը։ Ֆանթին յիշեց Թօլօմիյէսի այս ընթացքը, եւ ահա իր սիրտը սեւցաւ անոր դէմ։ Ի՞նչ ընթացք բռնելու էր. ալ չէր գիտեր թէ որո՞ւ դիմէ։

Ցանցանք մը գործած էր, բայց ինչպէս ընթերցողը կը յիշէ՝ իրապէս պարկեշտ և առաքինի բնաւորութիւն մը ունէր ան։ Անորոշապէս զգաց Ֆանթին թէ քիչ օրէն սոսկալի կարօտութեան մը մէջ պիտի իյնար և աւելի գէշ կացութեան մը պիտի մատնուէր։ Պահ մը մտածեց իր ծննդեան երկիրը դառնալ։ Հոն գուցէ զինք ճանչցող մը գտնուի և գործ տայ իրեն. այո՛, բայց պէտք էր իր յանցանքը պահել. ուստի խառն ի խուռն կերպով կը դիտէր թէ առջի բաժանումէն աւելի դառն բաժանումի մը ենթարկուելու պիտի ստիպուէր։ Սիրտը դառնապէս յուզուեցաւ, բայց որոշեց դիտաւորութիւնը գործադրել։ Ինչպէս պիտի տեսնուի, Ֆանթին կեանքի անողոք արիութեամբը զինուած էր։ Արդէն արիաբար դադրած էր շքեղօրէն հագուելէ, և պարզ կտաւէ զգեստներ հագած էր. իր բոլոր մետաքսեղէնները, զարդերը, ժապաւէնները և բոլոր տանթէլները աղջկանը տուած էր. վասն զի աս էր ալ իր միակ փառասիրութիւնը, նուիրական փառասիրութիւն։ Բոլոր ունեցածը վաճառեց, որով երկու հարիւր ֆրանք անցաւ ձեռքը. մանր մունր պարտքերը վճարելէն ետք միայն ութսուն ֆրանգի մօտ գումար մը մնաց իրեն։ Քսաներկու տարեկան հասակին մէջ՝ գարնան օրերէն առաւօտ մը Բարիզէն մեկնեցաւ՝ զաւակը կռնակը առած հետը տանելով։ Ով որ տեսնէր այս երկու էակներուն անցնիլը, արգահատանք պիտի զգար։ Այս կինը աշխարհիս մէջ մի միայն այս մանկիկը ունէր, և այս մանկիկն ալ աշխարհիս մէջ այն կինէն զատ տէր մը չունէր։ Ֆանթին ինք կաթ տուած էր իր զաւկին. այս պատճառաւ կուրծքը յոգնեցուցած էր, և քիչ մը կը հազար։ Պ. Ֆելիքս Թօլօմիյէսի վրայ ա՛լ խօսելու առիթ չպիտի ունենանք։ Բաւական կը համարինք ըսել թէ քսան տարի ետք Լուի Ֆիլիբի իշխանութեան

ժամանակ գաւառի երևելի փաստաբան, հարուստ և ազդեցութեան տէր, խոհեմ, ընտրող, խիստ անաչառ դատաւոր և առաջուան պէս զբօսանքը սիրող մարդ մըն էր։

Ֆանթին հետի քալելով և հանգստանալու համար երբեմնակի մէն մի մղոնի համար երեսուն կամ քառասուն փարա տալով այն ատենները Բարիզի շրջականերուն Պզտի կառքերը ըսուած կառքերով ճամբորդած և կէս օրին մօտ Մօնֆէրմէյլ գալով Պուլանժէի պզտիկ փողոցը հասած էր։

Թէնարտիէի խոհանոցին առջևէն անցած ատեն տիտանեան օրօրանին վրայ հրճուող երկու նորաբոյս մանկուհիները տեսնելով հիացած, և այս ուրախալի տեսարանին առջև կանգ առած էր։

Յանկուցիչ հրապոյրներ կան։ Արդ, այն երկու մանկուհիները իրօք յանկուցիչ հրապոյր մը եղան այս մօր համար։

Ֆանթին գլխովին յուզուած անոնց կը նայէր։ Հրեշտակներու ներկայութիւնը արքայութեան աւետում մըն է։ Այս խոհանոցին վերևը տեսնել կարծեց Նախախնամութեան մատովը գրուած խորհրդաւոր բառ մը որ էր ՀՈՍ։ Այն երկու մանկուհիները հարկաւ երջանիկ էին։ Այնքան արգահատանօք կը նայէր և կը զարմանար անոնց վրայ որ անոնց մայրն իր երգին մէկ տողէն միւսը սկսելու ատեն երբ շունչ մը առած էր, Ֆանթին՝ չկրնալով զսպել ինքզինքը՝ ըսաւ աս խօսքը զոր քիչ մը առաջ յիշեցինք.

— Տի՛կին, կը տեսնեմ որ երկու աղուոր մանկիկ ունիք։

Ամենէն անգութ արարածները կը մեղմին երբ իրենց մանկիկները գգուանք մը կ՚ընդունին,

Մայրը գլուխը վերցուց, շնորհակալ եղաւ, և ղը-

բան Նստարանին վրայ բազմեցուց անցորդուհին նոյնիսկ ինքն ալ չեմին վրայ նստած ըլլալուն համար․ Երկու կիները սկսան խօսակցիլ ։

— Անունս տիկին Թէնարտիէ է , ըսաւ մանկուհիներուն մայրը ։ Այս պանդոկը մենք կը բանեցնենք ։

Յետոյ՝ խելքը միշտ իր երգին ըլլալով՝ կրկնեց մեղմ ձայնով․

Պէտք է երթալ Պաղեստին
Ասպես մի եմ ֆանի որ

Այս տիկին Թէնարտիէն կարմրագոյն, մսոտ և անկիւնաւոր կին մըն էր․ կին-զինուոր ըսուած տարածին տիպարն էր անոր բոլոր տգեղութեամբը ։ Աւելի՛ զարմանալին սա է որ չինծու ձեւեր ունէր զոր վիպային ընթերցումներէ առած էր ։ Նազելը սիրող առնանման կին մըն էր ան ։ Հին վէպերը երբ այս տեսակ խոհակերուհիներու երեւակայութեանց վրայ թղթատուելով կը պատառուին , այս հետեւանքը կ'ունենան ։ Տիկին Թէնարտիէ տակաւին երիտասարդական հասակին մէջն էր․ հազիւ հազ երեսուն տարեկան կար ։ Այս կինը, որ կծկուած էր, եթէ ուղիղ կանգնած ըլլար , իր բարձր հասակով և գնայուն արձանի մը նմանող թիկունքներու լայնութեամբը , որ տօնավաճառներու վայել բան մըն էր , գուցէ ի սկզբան վախ տար ուղեւոր կնոջ , անոր վստահութիւնը վրդովէր և պատճառ չըլլար տեղի տալու այն դէպքերուն զոր պիտի պատմենք ։ Անձ մը փոխանակ ոտքի վրայ կանգնած ըլլալու նըստած կ'ըլլայ․ և ահա այս պատճառով ճակատագիրը կը փոխուի ։

Ճամբորդ կինը իր պատմութիւնը փոքր ինչ փոփոխութեամբ պատմեց․ ըսաւ թէ բանուոր մըն էր ինք , ամուսինը մեռած էր , թէ Բարիզի մէջ գործ չէր գտեր

և թէ ուրիշ տեղ կ'երթար , իր քաղաքը կը դառնար գործ գտնելու համար , թէ նոյն օրը Բարիզէն ելած էր հետիոտն քալելով , թէ զաւակը հետը առած ըլլալուն համար յոգնութիւն զգացեր և Վիլմոմպլի կառքին հանդիպելով մինչև Մոնֆերմէյլ եկած էր, թէ մանկիկը սակաւ ինչ քալած էր և ոչ թէ շատ՝ վասն զի պզտիկ էր․ թէ ստիպուած էր նորէն գիրկը առնել , և թէ իր գոհարը քնացած էր։

Այս վերջին բառին վրայ գուրգուրանօք համբուրեց իր աղջիկը ։ Համբոյրէն արթնցաւ մանկուհին ։ Բացաւ աչքերը , որոնք իր մօրը աչքերուն պէս կապտագոյն և մեծ էին , և նայեցաւ՝ առանց բանի մը նայելու , կամ լաւ ևս է ըսել ամէն բանի նայելով մանկիկներու այն ծանր և երբեմն խիստ նայուածքով, որ մեր առաքինութեանց խաւարումին մէջ անոնց լուսափայլ անմեղութեան գաղտնիքն է ։ Կարծես կ'զգան անոնք թէ իրենք հրեշտակ են , իսկ մենք մարդ ։ Յետոյ մանկուհին խնդալ սկսաւ , և՝ թէև մայրը չուզեց թողուլ՝ այլ անիկա վազել ուզող պզտիկ անձի մը անզսպելի զօրութեամբը գետինը սպրդեցաւ ։ Յանկարծ օրօրանը գտնուող միւս երկու մանկուհիները տեսաւ, իսկոյն կանգ առաւ և լեզուն դուրս հանեց , որ զարմացումի նշան է ։ Թէնարտիէ խաթունը աղջիկները քակեց, օրօրանէն իջեցուց և ըսաւ ։

— Երեք հոգի միասին խաղացէք ։

Այս հասակի էակները շուտ մը կ'ընտանենան․ պահ մը ետք Թէնարտիէյի պզտիկները նորեկին հետ կը խաղային հողին մէջ ծակեր բանալով․ ի՛նչ մեծ զբօսանք ։

Նորեկ պզտիկը շատ զուարթ էր․ մօրը բարեբաղդութիւնը մանկիկին ուրախութեան մէջ նշանակուած է ։ Մանկիկը փայտի շիւղ մը առած էր իբր թէ գործածելու համար , և բոլոր ուժովը փոս մը կը փորէր

ուր կրնար ճանճ մը դրուիլ: Գերեզմանափորին ըրածը երբ մանկան մը կողմէն կ'ըլլայ, զուարճալի կը համարուի:

Երկու կիները դեռ կը խօսակցէին:

— Ի՞նչ է պզտիկիդ անունը:

— Գօզէթ:

Գօզէթը կարդա Էօֆրազի: Պզտիկին անունը Էօֆրազի էր, բայց մայրը Էօֆրազի անունը Գօզէթի դարձուցած էր մայրերու և ժողովուրդին այն քաղցր և սիրուն դրդումով, որ Ժօզէֆան՝ Բէբիթայի և Ֆրանսուազը՝ Սիլէթի կը դարձնէ: Այս այնպիսի ածանցում մըն է որ ստուգաբաններու բոլոր գիտութիւնը կ'աւրէ և կը շփոթէ: Մամիկ մը ճանչցանք որ Թէօտոր անունը Կնօմի դարձնելու յաջողած է:

— Քանի՞ տարու է, հարցուց Թէնարտիէ խաթունը:

— Երեքին մէջն է:

— Ուրեմն աղջիկնեկիս հասակն ունի:

Սակայն երեք մանկուհիները խորունկ անձկութեան և երանութեան դիրքով մը խմբուած էին, վասն զի դէպք մը տեղի ունեցած էր. գետնէն մեծ մարդ մը ելած էր, և մանկուհիները կը վախնային ու միանգամայն կ'ապշէին: Երեքին ալ շողշողուն ճակատները իրարու կը հպէին. կարծես թէ մէկ պսակով զարդարուած երեք գլուխներ էին:

— Մանկիկները, պոռաց Թէնարտիէ խաթունը, նայէ ի՛նչպէս շուտ մը ընտանեցան. տեսնողը կրնայ երդում ընել թէ երեք քոյր են:

Այս աղաղակն էր կայծը որուն գուցէ կ'սպասէր Ֆանթին:

Թէնարտիէ կնոջ ձեռքը բռնեց, ուղղակի անոր նայեցաւ և ըսաւ.

— Կ'ուզե՞ս քովդ առնել զաւակս:

— Աղջիկս չեմ կրնար քաղաքս տանիլ. աշխատողի մը ներելի չէ այս: Զաւակ ունեցողը տեղ մը չի գտներ բանուորութիւն ընելու համար: Ո՛րքան ծիծաղելի են այն քաղաքի մարդերը: Աստուած ուզեց որ պանդոկիդ առջեւէն անցնիմ: Երբ տեսայ թէ ո՛րքան աղուոր, մաքուր և գոհ են պզտիկներդ, յուզուեցայ. ինքնիրենս ըսի. ահա՛ բարի մայր մը: Իմ ուզածս ալ այս է, իմինիս հետ երեք քոյր կ'ըլլան: Մանաւանդ թէ քիչ մը ժամանակէ ետք պիտի վերադառնամ: Կ'ուզե՞ս քովդ պահել զաւակս:

— Քիչ մը մտածելու է, ըսաւ Թէնարտիէ խաթունը:

— Ամիսը վեց ֆրանք կուտամ:

Նոյն պահուն ճաշարանին մէջէն մարդու ձայն մը գոչեց.

— Եօթը ֆրանքէն վար չըլլար, և վեց ամսուանն ալ կանխիկ կուզեմ:

— Վեց անգամ եօթը քառասուներկու ֆրանք կ'ընէ, ըսաւ Թէնարտիէ խաթունը:

— Կը հաւանիմ տալու, ըսաւ մայրը.

— Պիտի տաք նաև տասնըհինգ ֆրանք առաջին ծախքերու համար, վրայ բերաւ մարդու ձայնը:

— Ընդամէնը յիսունըեօթը ֆրանք կ'ընէ, ըսաւ տիկին Թէնարտիէ. և այս թիւերուն հետ անորոշապէս նաև կ'երգէր.

Պksf k, կ'ըսkr, մի մarsիկ

— Լաւ, կը վճարեմ, ըսաւ մայրը, ութսուն ֆրանք ունիմ: Քաղաքս երթալու համար ինծի ալ բան մը կը մնայ, բաւական է որ ոտքով քալեմ: Հոն ըս-

տակ պիտի չանիմ, և երբ սակաւ ինչ գումար մը կազմեմ, պիտի գամ սիրելի զաւակս տանելու:

— Պզտիկը ճերմակեղէն և զգեստներ ունի՞:

— Հարցնողը էրիկս է ըսաւ Թէնարտիյէի կինը:

— Անշուշտ ճերմակեղէն և զգեստներ ալ ունի խեղճ զաւակս: Ես արդէն հասկցայ որ էրիկդ է ան: Ու ի՜նչ աղուոր ճերմակեղէններ ու հագուստներ, տեսնողին խելքը գլուխէն կ'երթայ. ամէն տեսակէն ալ առատօրէն կայ, և տիկնոջ մը պէս մետաքսեայ զգեստներ ալ ունի: Բոլորն ալ սա տոպրակիս մէջն է ահա:

— Պէտք է ամէնն ալ տալ, կրկնեց մարդու ձայնը:

— Ես ալ գիտեմ որ պիտի տամ, ըսաւ մայրը: Ապուշ մը ըլլալու էի որ բոլորովին մերկ ձգէի աղջիկս:

Տիրոջ դէմքը երեւնալով.

— Լաւ, ըսաւ:

Սակարկութիւնը որոշուեցաւ: Մայրը գիշերը ճաշարանին մէջ մնաց, ստակը տուաւ և զաւակը հոն թողուց, նորէն կապեց իր գիշերուան տոպրակը որ պարպուած և թեթեւցած էր ալ, և հետեւեալ օրը առաւօտուն մեկնեցաւ՝ քիչ ժամանակէն վերադառնալու յոյսով:

Այսպէս հանդարտօրէն մեկնիլ կարելի է. բայց հանդարտ կերպով մեկնիլ չէ այն, այլ յուսահատութեամբ:

Թէնարտաուհիներուն դրացուհիներէն մին ճամբան հանդիպեցաւ այն մայրին որ գլուխը առած կ'երթար. և եկաւ ըսաւ անոնց.

— Կին մը տեսայ քիչ մը առաջ որ փողոցը կուլար. խիղճուք բան մըն էր լացը:

Երբ Գօզէթին մայրը մեկնեցաւ, մարդը կնոջ ըսաւ

— Ասով պիտի կարենամ վճարել հարիւր տասը ֆրանքնոց պարտամուրհակս, որու պայմանաժամը վաղը կը լրանայ: Յիսուն ֆրանք կը պակսէր: Եթէ այս չըլլար, բողոք պիտի ըլլար ինծի դէմ և դատէ պիտի կոչուէի: Պզտիկներովդ լաւ ականատի մը գործը կատարեցիր:

— Առանց միտքէս անցնելու այդպիսի բան մը, ըսաւ կինը:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԵՐԿՈՒ ԿԱՍԿԱԾԵԼԻ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՒ ԱՌԱՋԻՆ ԾՐԱԳԻՐԸ

Բռնուած մուկը շատ պզտիկ բան մըն էր. բայց կատուն նաև նիհար մուկ մը բռնած ատեն կ'ուրախանայ:

Ի՞նչ տեսակ մարդեր էին այս Թէնարտիէները:

Այժմէն քանի մը բան ըսենք: Ծրագիրը ետքը կը կատարելագործենք:

Այս անձերը այն կարգի անհատներէն էին որոնք ստորին վիճակէ բարձրացող տմարդի անձերու և վերին վիճակէ իջնող խելացի անձերու խորթ դասը կը կազմեն, որոնք միջակ և ստորին ըսուած դասերուն մէջտեղը կը գտնուին և որոնք առաջնոյն քանի մը պակասութեանց հետ երկրորդին գրեթէ բոլոր մոլու-

թիւնները ունին՝ առանց ունենալու ո՛չ բանուորին վըսեմ հոանդը և ոչ ալ քաղքենիին պարկեշտ կարգասիրութիւնը։

Թէնարտիէները կը վերաբերէին այն թզուկ բանւորութեանց, որոնք եթէ պատահաբար տխուր կրակով մը տաքնան, չուառ ճիւաղ կը դառնան։ Կինը անասունի մը և մարդը աւազակի մը տիպը ունէր։ Երկուքն ալ կատարելապէս ընդունակ էին այն սոսկալի յառաջդիմութեան որով մարդ դէպի չարութիւն կը դիմէ։ Կան անանկ խեցգետինի նման արարածներ որոնք չարունակ ետ կ'երթան դէպի խաւարը յառաջանալով, կենաց ասպարէզին մէջ աւելի կը յետադիմեն քան թէ կը յառաջդիմեն, փորձառութիւնը իրենց տձեւութիւնը աւելցնելու կը գործածեն, անընդհատ կը վատթարանան, և հետզհետէ կը չաղուին սեւութեամբ մը որ ևս քան զեւս կ'աճի։ Թէնարտիէ և իր կինը ահա այս արարածներուն կարգէն էին։ Մանաւանդ Թէնարտիէն իր կերպարանքով կրնար ձանձրոյթ պատճառել դիմագէտի մը։ Կան այնպիսի մարդեր որոնցմէ կասկածելու համար բաւական է անգամ մը նայիլ անոնց, վասնզի կը զգանք թէ անոնց երկու կողմը խաւարին է։ Ետեւինը անհանդարտ իսկ առջեւինը սպառնալի է։ Անոնց ըրածն ալ, ընելիքն ալ անծանօթ է։ Ոչ ոք կրնայ երաշխաւորել անոնց թէ՛ ըրածը և թէ՛ ընելիքը։ Այսպիսիներու նայուածքին մէջ մթութիւն կայ որով կը մատնուին։ Անոնց միայն խօսք մը ըսելը կամ շարժում մը ընելը տեսնելով մարդ, աղէտաւոր գաղտնիքներ կը նշմարէ անոնց թէ՛ անցեալին և թէ՛ ապագային մէջ։

Եթէ իր խօսքին հաւատալ պէտք է, այս Թէնարտիէն զինուոր մըն է եղեր. յիմնապես, կ'ըսէր ինք. հաւանական է որ 1815ի պատերազմին մէջ գտնուած

էր, և կ'երեւայ թէ բաւական արիութեամբ կռուեր է։ Ետքը պիտի տեսնենք թէ իրա՞ւ է այս թէ սուտ։ Իր խանութին ծանուցման տախտակը անոր ռազմական քաջութեանց մէկուն ակնարկութիւն մըն է։ Նոյնիսկ ինք նկարած էր տախտակը, վասն զի ամէն բան ընելու փոքր ինչ կարող էր. գէշութիւն մըն ալ այս է։

Այն ժամանակները դասական հին վիպասանութիւնը, որ Գլէլի ըլլալէն ետք ա՛լ Լօտօիսքա եղած էր որ թէեւ առաջուան պէս վսեմ էր՝ այլ երթալով գըռեհիկ գրուածներու կը նմանէր, օրիորդ Սկուտերիէն դէպի տիկին Պուրնօն Մալարմ, և տիկին Պարթելեմի Հատօ իջնելով և նուաստանալով, Բարիզի դռնապանուհիներուն սիրաւէտ սիրտը կը հրդեհէր և փոքր ինչ շրջականերուն մէջն ալ աւերումներ կ'ընէր։ Տիկին Թէնարտիէ այս տեսակ գիրքերը կարդալու և հասկնալու չափ խելք ունէր։ Ուստի անոնցմով կը սնէր։ Իր փանաքի ուղեղը այն վիպասանութեանց մէջ կը խեղդէր։ Այս ընթերցումներուն շնորհիւ երիտասարդութեանը ժամանակ, նաեւ քիչ մըն ալ ետքը տեսակ մը խորհուն դիրք կ'առնուր իր էրիկին քով, որ կերպիւ իւիք սըրամիտ սրիկա մը, առանց քերականութիւն կարդացած ըլլալու գրագէտ բօզարած մը, ու միանգամայն վարպետորդի մը, սակայն զգացումի վերաբերող իրերը, նաեւ՝ ինչպէս կ'ըսէր իր խառնիճաղանճ լեզուաւ՝ «էգ սեռին վերաբերող ամէն բան» հասկնալու համար Բիկօ Լըպրէօնի վէպերը կարդացող, զուտ և անխառն ապուշ մըն էր։

Կինը իրմէ տասներկու կամ տասնըհինգ տարի փոքր էր։ Ետքէն երբ սկսան ալեւորիլ իր մազերը որոնք վիպային ճաշակի յատուկ կերպով մը կը սփռուէին և կը կախուէին, երբ Բամելա մը ըլլալէ դադրելով Մեժեր մը դարձաւ, ալ այլանդակ վիպասանութիւն-

ներով սնուած չարասիրտ կին մը եղաւ։ Արդ, այլանդակութիւններ կարդացողը անպատիժ չկարդար։ Վիպասանութեանց ընթերցումին իբր հետեւութիւն իր առջինեկ աղջիկը Էբօնին անուանեց. իսկ կրտսերը քիչ մնաց որ Կիւլնար անունը պիտի առնէր։ Բարեբաղդաբար մայրը Տիւքրէյ Տիւմինիլին մէկ վիպասանութիւնը կարդալով չեմ գիտեր ինչպէս եղաւ որ Ազելմա անուանեց խեղճ աղջիկը։

Բայց հոս հարկ կը համարինք ըսել թէ ամէն բան ծիծաղելի և անհեթեթ չէր այն հետաքրքրական ժամանակամիջոցին մէջ որուն կ'ակնարկենք հոս, և որ կրնայ մկրտութեան անուններու անիշխանութիւն անուանել։ Այս վիպական տարրին քով զոր վերը նշանակեցինք, ընկերային ախտանշան մը կայ։ Այսօր կըրնան գտնուիլ անդէորդի ծառաներ որոնք վէպերէ առնուած անուններ կրեն, ինչպէս են Արթուր, Ալֆրէտ կամ Ալֆօնս անունները, կարելի է նաև որ գերակոմս մը,—եթէ տակաւին գերակոմսեր կան,— Թովմաս Պետրոս կամ Յակոբ անուանուի։ Հաւասարութեան պտուղ մըն է այս տեղափոխութիւնը, որով «ազնուր» անունները ռամիկին՝ և գեղջիկ անուններն ալ ազնուականին կը յատկանան։ Նոր շունչն ինչպէս ամէն բանի նոյնպէս և այս անուանափոխութեան մէջ թափանցած է իր անդիմադրելի զօրութեամբ։ Այս առերեւոյթ անհամաձայնութեան ներքեւ մեծ և խորունկ բան մը կայ, որ է գաղղիական յեղափոխութիւնը։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԱՐՏՈՅՏԸ

Բարեբաստօրէն յառաջանալու համար չարասիրտ ըլլալը չի բաւեր։

Խոհանոցը աղէկ չէր բաներ։ Ճամբորդ կնոջ 57 ֆրանքին շնորհիւ Թէնարտիէն կրցած էր բողոքի տակ չընկնիլ և իր ստորագրութիւնը յարգել։ Հետեւեալ ամիսը դարձեալ ստակի պէտք ունեցան։ Կինը Գօզէթին հագուստները և զարդերը Բարիզ տարաւ և գրաւատունէն վաթսուն ֆրանք փոխ առնելով գրաւի դրաւ զանոնք։ Երբ այս գումարն ալ վատնեցին, Թէնարտիէները սովորեցան ա՛լ այնպէս սեպելու թէ ողորմութեան համար իրենց տունը առած են մանկուհին և ըստ այնմ վարուեցան անոր հետ։ Մանկուհին իր ըզգեստներէն զրկուեցաւ և պզտիկ Թէնարտիէներուն հին միջազգեստները և հին շապիկները այսինքն ցնցոտիներ հագցուցին անոր։ Ամենուն կերածին մնացորդովը, այսինքն շունէ մը քիչ մը աւելի աղէկ և կատուէ մը քիչ մը աւելի գէշ կերակրեցին զայն։ Մանաւանդ թէ շունը և կատուն իր սովորական սեղանակիցներն էին։ Գօզէթ սեղանին տակ անոնց հետ և անոնց փայտէ սկուտեղին նման սկուտեղի մը մէջ կ'ուտէր իր կերակուրը։

Գօզէթին մայրը, ինչպէս ետքը պիտի տեսնենք, Մ... քաղաքը հաստատած էր իր բնակութիւնը, ուր-

կէ ամէն ամիս նամակ կը գրէր, կամ լաւ եւս է ըսել գրել կուտար իր մանկան վրայ լուր առնելու համար։ Թէնարտիէնները անփոփոխ կերպով կը պատասխանէին «Գօզէթի վիճակը քաջալաւ է։»

Երբ առջի վեց ամիսը լրացաւ, մայրը եօթներորդ ամսուան համար եօթը ֆրանք ղրկեց, և բաւական ճշդութեամբ ամէն ամիս սկսաւ ղրկել նոյնքան գումար մը։ Դեռ տարի մը անցած չէր, և ահա Թէնարտիէ ըսաւ.

— Միթէ կը կարծէ թէ մեզ մեծ շնո՞րհք մը կ'ընէ եօթը ֆրանքը ինչի՞ն կրնայ բաւել։

Անկէց ետք նամակ գրեց ամիսը տասներկու ֆրանք պահանջելու համար։ Մայրը որու կը հաւատցնէին թէ զաւակը երջանիկ էր և թէ «աղէկ կը նայուէր,» հնազանդեցաւ և տասներկու ֆրանքը ղրկեց։

Կան բնութիւններ որոնք չեն կրնար մէկ կողմէն սիրել առանց ատելու ուրիշ կողմէ մը։ Թէնարտիէյի կինը իր երկու աղջիկը գուրգուրալով կը սիրէր, և այս պատճառաւ կ'ատէր օտարուհին։ Կը տրտմինք երբ կը մտածենք թէ մօր մը սէրը կրնայ գձուձ կերպարանք մը ունենալ։ Գօզէթին անոր տան մէջ կերածը և հագածը թէև ոչինչ էր, բայց Թէնարտիէյի կինը կը կարծէր թէ իր զաւակներուն իրաւունքը անոր կ'անցնէր և թէ այն պզտիկը իր աղջիկներուն ծծած օդը կը նուազեցնէ։ Այս կինը իրեն նման շատ կիներու պէս՝ ամէն օր շատ գգուանք, նաև շատ թշնամանք կը վատնէր։ Եթէ Գօզէթ չըլլար, յայտնի է թէ միայն իր աղջիկները պիտի մարսէին իրենց մօր գգուանքներուն հետ նաև անոր թշնամանքը, թէև խիստ սիրելի էին անոր։ Բայց օտարուհին միայն ինք ընդունելով հարուածները՝ անոնց ծառայութիւն մը ըրած եղաւ Թէնարտիէյի աղջիկները միայն գգուանքը վայելեցին։

Գօզէթ ամէն անգամ որ շարժում մը ընէր, կարկուտի պէս սաստիկ և անիրաւ պատիժներ կը տեղային իր գլխուն վրայ։ Քաղցր և տկար արարած որ ոչ այս աշխարհիս և ոչ ալ Աստուծոյ նկատմամբ բան մը կրնար հասկնալ, անընդհատ կը պատժուէր, կը յանդիմանուէր, խստութիւններ կը կրէր, ծեծ կուտէր և քիչ քով իրեն նման երկու պզտիկ արարածներ կը տեսնէր, որոնք արշալուսական ճառագայթի մը մէջ կ'ապրէին։

Թէնարտիէի կինը Գօզէթին նկատմամբ չարասիրտ ըլլալովը, Էբօնին և Ազելմա ևս չարասիրտ եղան։ Տղայք մանկութեան հասակին մէջ իրենց մօրն օրինակները կ'ըլլան։ Մայրը աւելի մեծ օրինակ մըն է. ահա այս է միայն իր տարբերութիւնը։

Տարի մը անցաւ, յետոյ տարի մը ևս անցաւ։ Գիւղացիները կ'ըսէին. — Սա Թէնարտիէները բարեսիրտ մարդեր են։ Թէև հարուստ չեն, բայց իրենց տունը թողուած խեղճ մանկուհի մը կը խնամեն ձրիաբար։

Կը կարծէին թէ մայրը մոռցած էր Գօզէթը։

Բայց Թէնարտիէն չգիտեմ ի՛նչ գաղտնի միջոցներով իմացած ըլլալով թէ մանկուհին անհայր էր, և թէ մայրը չէր կրնար խոստովանիլ թէ իրն է այն զաւակը, ամիսը տասնևհինգ ֆրանք պահանջեց, ըսելով թէ պզտիկը կը մեծնար և կուտէր, և սպառնալով տունէն արտաքսել զայն։ «Թող գլուխ չցաւցնէ, կը պոռար, թէ ոչ պզտիկին կից մը կուտամ և իր գաղտնիքը յայտնելով կը խայտառակեմ զինքը։ Պէտք է աւելցնել ամսականը։»

Մայրը տասնևհինգ ֆրանքն ալ վճարեց։ Տարուէ տարի մանկուհին մեծցաւ, և իր հետ թշուառութիւնն ալ մեծցաւ։ Գօզէթ ամենափոքր հասակին մէջ միշտ միւս երկու մանկուհիներուն ծաղրի առարկան էր. երբ

սկսաւ փոքր ինչ մեծնալ, այսինքն հինգ տարեկան հասակը մտնելէն առաջ տան տպաւուհին եղաւ։

Հինգ տարեկան հասակի մէջ անհաւատալի է այդ, ըսուի մեզ գուցէ։ Բայց՛, մեր ըսածը ճշմարիտ է։ Ընտկերային միջոցը ամէն հասակի մէջ կը սկսի։ Միթէ մօտ օրերս Տիւմօլար անուն աւազակի մը դատը չտեսա՞նք, որ որբ է եղեր, և որ պաշտօնական թուղթերու ըսածին նայելով, աշխարհի վրայ անօք ըլլալով ապրելու համար «կ'աշխատէր, և գողութիւն կ'ընէր։»

Գօզէթ կը կատարէր դուրսէն պէտք եղած բաները գնելու, սենեակները, գաւիթը և փողոցը աւլելու, ամաններն սպասները լուալու, նաև բեռ կրելու ծառայութիւնները։ Թէնարտիէները մանկուհիին հետ այսպէս վարուելու ա՛լ աւելի իրաւունք ունենալ կարծեցին երբ մայրը որ միշտ Մ... կը բնակէր, սկսաւ ուշացնել ամսականին վճարումը։ Քանի մը ամիսներ անվճար մնաց։

Երեք տարիէն ետք եթէ այս մայրը Մօնֆէրմէյլ դարձած ըլլար, ամենեւին չպիտի ճանչնար իր մանկիկը։ Հիմա նիհար և գունատ էր Գօզէթ. մինչդեռ այս տունը եկած ատեն խիստ աղուոր և խիստ թարմ մանկուհի մըն էր։ Չգիտեմ ի՛նչ շփոթուն գնացք մը ունէր ան։ Սմեղո՛ւկ, կ'ըսէին Թէնարտիէները։

Կրած անիրաւութեանց պատճառաւ վէտութիւն մը եկած էր Գօզէթին, և թշուառութեան պատճառաւ ալ տգեղցած էր։ Ա՛լ ունեցածը միայն իր գեղեցիկ աչքերն էին որոնք տեսնողին միշտ կը պատճառէին, վասնզի մեծ աչքեր ըլլալով կարծես թէ անոնց մէջ նշմարուած տրտմութիւնն ալ մեծ էր։

Սրտաճմլիկ բան մըն էր ձմեռուան մէջ տեսնել այս մանկուհին, որ դեռ վեց տարու չէր և որ պատառուն հին քուրջեր հագած՝ ցրտահար տանջուելով՝ ա-

րեւը ծագելէն առաջ փողոցը կ'աւլէր իր չառագոյն պզտիկ ձեռքը ահագին աւել մը և մեծամեծ աչքերուն մէջն ալ արտասուք մը ունենալով։

Քաղաքին մէջ Արտոյտ կ'անուանէին զայն։ Ժողովուրդը, որ դէմքը կը սիրէ, հաճեր էր այսպէս անուանելու այս անտիական էակը որ թռչունէ մը աւելի մեծ չէր. որ դողալով, վախնալով, սարսռելով ամէն առաւօտ տան և գիւղին մէջ ամէնէն առաջ կ'արթըննար, արշալոյսէն առաջ միշտ փողոցը կամ դաշտերը գտնուելով։

Միայն թէ խեղճ Արտոյտը ամենեւին չէր երգեր։

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԷՋՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՍԵՒ ԱՊԱԿԵՂԻՆԱՑ ԱՐՀԵՍՏԻՆ ՄԷՋ ՅԱՌԱՋԴԻՄՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Բայց այն մայրը, որ Մօնֆէրմէյլի գիւղացիներուն կարծիքին նայելով զաւակը երեսի վրայ թողած կ'երեւար, ի՞նչ եղած էր, ո՞ւր էր, ի՞նչ կ'ընէր։

Իր պզտիկ Գօզէթը Թէնարտիէներուն յանձնելէն ետք՝ ճամբան շարունակած և Մ... հասած էր։

Ընթերցողը կը յիշէ անշուշտ թէ Ֆանթին 1818ին

զաւակէն բաժնուած և Մօնֆէրմէյլէն իր երկիրը վերադարձած էր։

Ֆանթինին իր ծննդեան երկրէն մեկնած ըլլալէն ի վեր տասը տարիի չափ անցած էր։ Մ... տարբեր կերպարան առած էր հիմա։ Մինչդեռ Ֆանթին թշուառութենէ ի թշուառութիւն կ'իջնէր յամրաբար, իր ծննդեան երկիրը բարեբաստօրէն յառաջդիմած էր։

Գրեթէ երկու տարիէ ի վեր հոն տեղի ունեցած էր այն հնարագիտական եղելութեանց մին, որոնք պզտիկ քաղաքներու մեծ դէպքերը կը համարուին։

Կարեւոր պարագայ մըն է այս, զոր օգտակար կը համարինք պարզել, նաև ստորագծելը։

Հին ժամանակներէ ի վեր Մ...ի արհեստներուն մին էր անգլիական գունաւոր ապակիներուն և Գերմանիայի սեւ ապակեղէններուն նման ապակեղէններ շինել։ Այս արհեստը միշտ անկատար էութիւն մը ունեցած էր նախնական նիւթերուն սղութեան պատճառաւ որուն հետեւութիւնն էր փանաքի չինողչէք տալ բանուորներուն։ Ֆանթինին Մ... վերադարձած ժամանակ այս «սեւ ապրանքին» արտաբերումը անլուր կերպարանափոխութիւն մը առած էր։ 1815ին վերջերը մարդ մը, անծանօթ մը այն քաղաքը եկած և հաստատուած էր, և այն ապակեղէններու դիւրաշինութեան համար ռետինի տեղ գոմ գործածելու և մասնաւորապէս ապարանջանի շինութեան համար՝ փակած թիթեղէ օղեր գործածելու գաղափարը երկնած էր։ Այս ամենափոքր փոփոխութիւնը յեղափոխութիւն մը եղած էր։

Եւ իրօք այս ամենափոքր փոփոխութեան շնորհիւ առաջնական նիւթին գինը շա՛տ վար իջած էր որ այս աժանութեան հետեւութիւնը եղած էր նախ բանուորին աւելի չինողչէք տալ, և չինողչէքի այս յաւելումը

բարիք մըն էր քաղաքին համար, երկրորդ չինութիւնը բարւոքել, աս ալ ապրանքը գործածողին համար առաւելութիւն մըն էր. երրորդ երեքպատիկ շահ տալովը հանդերձ դարձեալ աժան ծախել ապրանքը, և այս ալ վաճառողին համար շահ մըն էր։

Այսպէս մէկ գաղափարը երեք հետեւութիւն ունեցած էր։

Այս գաղափարը երկնողը երեք տարի չանցած ոչ միայն ինք հարստացած էր, այլ նաև իր բոլորտիքը գտնուողներուն ալ հարստութիւն տուած էր։ Հարստանալը աղէկ բան է, իսկ ուրիշին ալ հարստութեան պատճառ ըլլալը աւելի աղէկ բան է։ Գաւառին մէջ օտարական մըն էր ան։ Իր ո՛վ և ի՛նչ ըլլալը ամենուն յայտնի չէր. իսկ ե՞րբ գործի ձեռնարկելը սակաւ ինչ յայտնի էր։ Կը պատմուէր թէ խիստ քիչ ստակով՝ առ առաւելն քանի մը հարիւր ֆրանքով քաղաքը եկած էր։

Ան թէ՛ իր և թէ՛ բոլոր քաղաքին հարստութիւնն անոր այս փոնաքի դրամագլխով գոյացուցած էր՝ զայն հանճարաւոր գաղափարի մը գործադրութեան գործածելով, բարեկարգութեամբ և խելացութեամբ արդիւնաւորելով։

Կ'երեւայ թէ կռնակը մեծ տոպրակ մը և ձեռքը փշոտ գաւազան մը ունենալով դեկտեմբեր ամսոյ մէջ երբ քաղաք եկած էր ծածկաբար, նոյն իրիկունը մեծ հրդեհ մը ելած էր տեղական իշխանութեան տունէն։ Այս մարդը կրակին մէջ նետուած և կեանքը վտանգի դնելով երկու մանուկ ազատած էր, որոնք ոստիկաններու գնդապետին զաւակներն էին. այս դէպքին շնորհիւ և ոչ մէկուն միտքը ինկած էր անոր անցագիր հարցնել։ Անկէց ի վեր ամէն մարդ սորված էր անոր անունը՝ որ էր Մատըլէն եղբայր։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՄԱՏԸԼԷՆ

Այս անձը գրեթէ քառասունըհինգ տարու մարդ մըն էր. մտատանջութեամբ մը գրաւուած կ'երեւար և բարի անձ մըն էր։ Իր վրայ ահա այսքան էր ամէնուն գիտցածը։

Այն արհեստը, զոր այնքան սքանչելապէս վերակազմած էր ան, քիչ ժամանակուան մէջ յառաջդիմութիւն ընելովը Մ... առուտուրի ընդարձակ կեդրոն մը եղած էր։ Ամէն տարի մեծամեծ յանձնարարութիւններ կուգային Սպանիայէն ուր սև ապակեղէնը շատ կը գնուի։ Այս առուտուրին մէջ Մ... Լոնտրայի և Պերլինի հետ կը մրցէր։

Մատըլէն եղբայրը այնքան ստակ վաստկիլ սկսած էր որ երկրորդ տարին կրցած էր մեծ գործարան մը շինել տալ, որու մէջ երկու ընդարձակ արուեստարան կային՝ մին մարդերու և միւսը կիներու համար։ Անօթի ըլլողը կրնար աշխատելու գալ, և ապահով էր թէ հոն գործ և հաց պիտի գտնէր։ Մատըլէն եղբայրը մարդերէն ժրութիւն, կիներէն մաքուր վարք և ամենէն ալ ուղղութիւն կը պահանջէր։ Արուեստարանները զատել տուած էր՝ երկու սեռը իրարմէ բաժնելու համար, որպէս զի կիները և աղջիկները խոհեմութենէ

չչեղին։ Այս մասին անողոքելի էր։ Միայն այս մասին ներողամտութիւն չունէր։ Այսպէս խստութեամբ վարուելուն գլխաւոր պատճառ մըն ալ սա էր որ Մ... պահապան զօրք ունեցող քաղաք մը ըլլալով, ապականութեան առիթները խիստ շատ կը պատահէին։ Վերջապէս իր գալուստը բարիք մը, և ներկայութիւնն ալ նախախնամութիւն մը եղած էր։ Մատըլէնի գալուստէն առաջ երկրին մէջ ամէն բան նուաղման վիճակի մէջ էր, մինչդեռ հիմա ամէն բան աշխատութեան առողջաւէտ կենդանութեամբը կ'ապրէր։ Առատ շրջաբերութիւն մը ամէնուն կենդանութիւն կուտար և ամենուրեք կը թափանցէր։ Առեւտուրի դադարումը և թշուառութիւնը անծանօթ բաներ էին։ Ամենէն դատարկ գրպաններուն մէջ սակաւ ինչ ստակ, ամենէն անշուք բնակարաններուն մէջն ալ փոքր ինչ ուրախութիւն կար։

Մատըլէն եղբայրը ամէն մարդու գործ կուտար։ Թէ՛ մարդերէն և թէ՛ աղջիկներէն կը պահանջէր որ պարկեշտ ըլլան։ Այս գործունէութեան ժամանակ, որու պատճառը և առանցքը ինքն էր։ Մատըլէն եղբայրը հարստութիւն կը դիզէր․ բայց ամենևին չէր երևար թէ իր նպատակը հարստանալն էր, թէև առուտուրով զբաղած հասարակ մարդու մը այսպիսի գլխաւոր նպատակ չունենալը զարմանալի թուի, կ'երևար թէ աւելի ուրիշներուն հոգը կը տանէր քան թէ իրը․ Ամէն մարդ գիտէր թէ ան 1820ին վեց հարիւր հազար ֆրանգի գումար մը ունէր. զոր Լաֆիթ սեղանատունին քով շահու դրած էր․ բայց իր անձին համար այս գումարը պահելէն առաջ քաղաքին և աղքատներուն համար մէկ միլիոն ֆր.էն աւելի ստակ ծախսած էր։ Հիւանդանոցին հասոյթը չնչին բան մը ըլլալով, իր ծախքովը տասը անկողին հաստատած էր

ամէն պիտոյքովը։ Մ... քաղաքը երկու մասի կը բաժնուի, մին վերին քաղաք, և միւսն ալ ստորին քաղաք, կ'ըսուի։ Ստորին քաղաքը, ուր ինք կը բնակէր, մէկ դպրոց ունէր միայն որ անպիտան և խարխուլ տուն մըն էր. ուստի Մատըլէն երկու նոր դպրոց շինել տուած էր՝ մին արու միւսը էգ սեռին համար։ Երկու վարժապետներուն իր քսակէն զատ ամսական կուտար, որ պաշտօնական ամսականին կրկինն էր։ Մարդ մը՝ անոր առատաձեռնութեան վրայ զարմանալուն համար, Մատըլէն օր մը ըսաւ անոր. «Տէրութեան առաջին պաշտօնեաներն են դայեակը և վարժապետը»։

Իր ծախքովը ապաստանարան մըն ալ հաստատած էր պզտիկ մանկանց համար. այս տեսակ հաստատութիւն մը այն ժամանակները դեռ Ֆրանսայի մէջ անծանօթ բան մըն էր. նաև օգնութեան սնտուկ մը հաստատած էր ծեր և հիւանդոտ գործաւորներու համար։ Իր գործարանը կեդրոն մըն էր, ուստի անոր բոլորտիքը շուտ մը նոր թաղ մը կազմուած էր ուր բազմաթիւ չքաւոր ընտանիք կար և ուր ձրի դեղարան մը հաստատած էր։ Առջի ժամանակները բարեմիտ անձինք երբ անոր գործի ձեռնարկելը տեսան, ըսին թէ հարստանալ ուզող սմսեղուկ մարդ մըն է ան։ Երբ տեսան թէ իրեն համար հարստութիւն դիզելէ առաջ քաղաքը ճոխացուց, միևնոյն բարեմիտ անձերն ըսին թէ փառասէր մըն է ան։ Այս կարծիքը հաւանական կ'երևար, մանաւանդ որ այն մարդը կրօնասէր մըն էր, և կրօնական պարտաւորութիւններն ալ փոքր ի շատէ կը կատարէր. այն ժամանակները շատ գովելի բան մըն էր այս։ Ամէն կիրակի կանոնաւորապէս եկեղեցի կ'երթար ցած ձայնով մատուցուած պատարագին ներկայ գտնուելու համար։ Այս կրօնասիրութիւնը շուտ սկսաւ մտմտուք

պատճառել տեղական երեսփոխանին որ ամենուրեք իրեն հակառակորդ մը նշմարել կը կարծէր։ Այս երեսփոխանն՝ որ կայսրութեան օրէնսդիր ժողովին անդամներէն մին էր՝ կրօնական կարծիքներու մասին համամիտ էր Օրաթուարի միաբաններէն մէկուն հետ, որ Օթրանթի դուքս Ֆուշէ կ'անուանուէր և որու արարած ու բարեկամն եղած էր ան։ Առանձնութեանը մէջ Աստուծոյ վրայ կը խնդար։ Բայց երբ տեսաւ որ հարուստ գործարանապետ Մատլէնը ժամը եօթին պատարագ մտիկ ընելու կ'երթար, կարծեց թէ կրնար իր տեղ երեսփոխան ընտրուիլ ան, և որոշեց գերազանցել զայն. ճիզուիթ խոստովանահայր մը ունեցաւ, և թէ՛ իրիկուն եկեղեցի երթալ սկսաւ հանդիսաւոր պատարագ լսելու և երեկոյեան ժամերգութեան ներկայ գտնուելու համար։

Այն ժամանակներն ամէն փառասէր առանց արգելք և խոչընդոտ նայելու ուղղակի դէպի նպատակը կ'արշաւէր։ Երեսփոխանին այս երկիւղէն թէ՛ աղքատներն և թէ՛ Աստուած օգուտ մը տեսան, վասն զի պատուարժան երեսփոխանն ալ հիւանդանոցին մէջ երկու անկողին հաստատեց, որով աւելցած անկողիններուն թիւը տասներկու եղաւ։ Բայց 1819ին առաւօտ մը քաղաքին մէջ լուր ելաւ թէ պարոն կառավարչին յանձնարարութեան շնորհիւ, և քաղաքին մատուցած ծառայութեանցը համար Մատլէն Թագաւորին հրամանաւ Մ...ի քաղաքապետ պիտի անուանի։ Որոնք որ այս նորեկը «փառասէր մը» համարած էին՝ ուրախութեամբ առիթ գտան աղաղակելու ինչպէս որ ամէն մարդ կը փափաքի այսպիսի առիթի մը.— Միթէ չէի՞նք ըսեր թէ փառասէր մըն է ան։ Ամբողջ քաղաքին մէջ իրարանցում մը տիրեց։ Լուրն իրաւ էր։ Քանի մը օրէն ետք Մօնիթէօրը Մատլէնին քաղաքապետ անուանիլը հրատարակեց։ Հետեւեալ օրն ան մերժեց քաղաքապետութեան պաշտօնը։

Միեւնոյն տարին, այսինքն 1819ին, Մատլէնի հնարած նոր գործողութեան արդիւնքը ճարտարութեան արուեստահանդէսը դրուելով, դատաւորաց մասնաժողովին տեղեկագրին համեմատ Թագաւորը Լէժիօն Տ'օնէօրի ասպետ անուանեց հնարողը։ Պզտիկ քաղաքը նորէն իրարանցում ունեցաւ։—Է՜հ, հիմա հասկցուեցաւ որ խաչ մը կ'ուզէ եղեր, ըսին։ Մատլէն խաչն ալ մերժեց։

Անտարակոյս հանգոյց մըն էր այս մարդը։ Բարեմիտներն իրենց ձայնը քաշեցին՝ ըսելով. «վերջապէս բաղդախնդիր մըն է ան»։ Ինչպէս տեսանք, քաղաքը շատ կը պարտաւորէին. իսկ աղքատները ամէն բան անոր կը պարտաւորէին. այնքան օգտակար էր այս մարդն որ վերջապէս հարկ էր պատուել զայն. նաև այնքան հեզահամբոյր եղած էր որ վերջապէս հարկ եղած էր սիրել։ Մասնաւորապէս իր բանուորներէն կը պաշտուէր, և մելամաղձային ծանրութեամբ մը կ'ընդունէր անոնց սիրոյ այս եռանդալի հաւատքը։ Երբ հարուստ ըլլալը հաստատուեցաւ, «ականաւոր անձերը» բարեւեցին զինքը. և քաղաքացիք ա՛լ սկսան Պարոն Մատլէն անուանել։ Բանուորներն և մանուկներն առաջուան պէս Մատլէն եղբայր անուանեցին. երբ այսպէս կ'անուանուէր, սովորականէն աւելի կը ժպտէր։ Քանի որ կը բարձրանար, հրաւէրներ կը տեղային իր վրայ։ «Ականաւոր անձերու ընկերութիւնը» կը պահանջէր զայն։ Մ...ի երեւելի մարդերու պզտիկ այլ շքեղ սրահները հիմա բաց էին Մատլէնի համար, վասն զի միլիոնատէր մըն էր, մինչդեռ յայտնի է թէ առջի անոնները գոց պիտի ըլլային, վասն զի արհեստաւոր մըն էր։ Զինքը վաստկելու համար հազար ու մէկ ողոքելի կերպեր բանեցուցին, բայց ինք չուզեց տեսնուիլ անոնց հետ։ Այս անգամ ալ բարեմիտները չը կրցան զսպուիլ, և ըսին.— Տգէտ և անկիրթ մարդ մըն

է։ Յայտնի չէ թէ ո՛վ և ի՛նչ է։ Ընկերութեանց մէջ մտնել ելնելն անոր գործը չէ։ Կարդալ գիտնալն անգամ ապացուցուած չէ—։

Երբ ստակ վաստկիլը տեսան, ըսին. Վաճառական մըն է։ Երբ տեսան թէ իր ստակը ամենուն համար ծախս կ՚ընէ ըսին. Փառասէր մըն է։ Երբ տեսան թէ ամէն պատիւ ու աւագութիւն կը մերժէր, ըսին. Բաղդախնդիր մըն է։ Երբ տեսան թէ կը մերժէ նաև ականաւոր մարդերու ընկերութիւնը, ըսին. Յաւանտկ մըն է։

Բայց 1820ին, այսինքն քաղաքը գալէն հինգ տարի ետք անոր Մ...ի համար ըրած բարիքները այնքան մեծ և շատ էին, բոլոր երկրին բնակիչներուն փափաքն այնքան միահամուռ և համաձայն էին որ թագաւորը նորէն քաղաքապետ անուանեց զայն։ Նորէն մերժեց, բայց կառավարիչը հակառակեցաւ անոր մերժումին, բոլոր ականաւոր մարդիկ եկան աղաչեցին որ ընդունի այն պաշտօնը. ժողովուրդը փողոցը խմբուելով կ՚աղերսէր. վերջապէս ա՛յնքան ստիպեցին զինքն որ ա՛լ հաւանեցաւ ընդունելու։

Հասարակ պառաւ կին մը իր դրան չէմին վրայէն սրտնեղութեամբ յետագայ գրեթէ բարկալի յանդիմանութիւնն ուղղեց անոր. Բարի քաղաքապետ մը օգտակար բան մըն է. միթէ մարդ կրցած բարութիւնը ընելէ կը նահանջէ՞։ *Դիտող եղաւ թէ քաղաքապետութեան յանձնառու ըլլալուն առաջին պատճառ գրեթէ պառաւին այն յանդիմանութիւնն էր։*

Մատըլէնի բարձրացման երրորդ եղանակն այսպէս եղաւ ահա։ Մատըլէն եղբայրը Պ. Մատըլէն եղած էր. յետոյ Պ. Մատըլէն Պարոն քաղաքապետ եղաւ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԼԱՖԻԹԻՆ ՔՈՎ ԴՐՈՒԱԾ ԴՐԱՄՆԵՐ

Այլ սակայն Պարոն Մատըլէն իր առաջուան պարզութիւնը պահած էր։ Մազերն ալեւոր, նայուածքը ծանր, դէմքը բանուորի մը դէմքին պէս արևահար և կերպարանն ալ փիլիսոփայի մը կերպարանին պէս խոհուն էր։ Սովորաբար լայնեզր գլխարկ կը դնէր և հաստ չուխայէ թիկնոց մը կը հագնէր զոր մինչև կըզակը կը կոճկէր։ Քաղաքապետութեան պաշտօնի պարտաւորութիւնները կը կատարէր, բայց ուրիշ բանի չխառնուելով առանձնօրէն կ՚ապրէր։ Քիչ մարդու հետ կը խօսէր։

Քաղաքավարական ձեւերու ենթարկուելէ կ՚ըզգուշանար, անտարբեր ձեւով մը կը բարեւէր, շուտ մը և գաղտնապէս կը փախչէր, չխօսակցելու համար կը ժպտէր և չժպտելու համար բան մը կու տար։ Լաւ արջ մըն է ան, կ՚ըսէին կիները։ Իր զբօսումն էր դաշտերու մէջ պտըտիլ։

Միշտ մինակ կ՚ընթրէր՝ առջեւը բաց գիրք մը ունենալով զոր կը կարդար։ Պզտիկ և լաւ գրքատուն մը ունէր։ Գիրքերը կը սիրէր. գիրքերն անտարբեր և ապահով բարեկամներ են։ Քանի որ կը հարստանար և հետեւաբար աւելի պարապ ժամանակ կ՚ունենար, կարծես թէ փրկուելու առիթ մը կը համարէր իր պարապ ժամերը միտքը մշակելու յատկացնելը։ Մ... եկած ըլլալէն ի վեր ամէն մարդ կը դիտէր թէ տարուէ տա-

րի աւելի քաղաքավար, աւելի մաքուր և աւելի անոյշ կերպով խօսիլ կը սորվէր ան։ Պտըտելու գացած ժամանակ հետը կամովին հրացան մը կը տանէր, բայց քիչ անգամ կը գործածէր։ Երբ պատահաբար գործածել հարկ ըլլար, հրացանը անանկ ճշդութեամբ կը նետէր որ տեսնողին վախ կու տար։ Ամենեւին անվնաս կենդանի մը չէր մեռցներ։ Ամենեւին պզտիկ թռչունի մը վրայ հրացան չէր պարպեր։

Թէեւ ա՛լ երիտասարդ չէր, կը պատմուէր սակայն թէ ահագին ոյժ մը ունէր։ Պէտք ունեցողին կ'օգնէր ուժովը, ձի մը վեր կը վերցնէր, տղմին մէջ խրող անիւը կը հրէր կը հանէր, և փախչող ցուլը եղջիւրներէն բռնելով կը կեցնէր։ Դուրս ելած ժամանակ միշտ քսակը ստակ կը լեցնէր, և պարպելով ետ կը դառնար։ Երբ գիւղէ մը կ'անցնէր, կիսամերկ մանուկները զուարթօրէն ետեւէն կը վազէին և ճանճիկներու երամի մը պէս կը շրջապատէին զայն։

Կը կարծուէր թէ ժամանակաւ երկրագործութեամբ ապրող մարդ մըն էր ան, վասն զի ամէն տեսակ օգտակար գաղտնիքներ գիտէր և գիւղացիներուն կը հաղորդէր։ Ցորենին ցեցը ջնջել կը սորվեցնէր որ էր ջուրի մէջ հասարակ աղ լուծել և այն ջուրը շտեմարանին մէջ սրսկել. նաև ձեղունին ճեղքերը անով ողողել. ուտիճներն ալ հալածելուն կերպը կը սորվեցնէր որ էր օրվիօ բռուած ծաղկալի տունկը թէ՛ պատերուն և յատակերուն վրայ, թէ՛ արօտներուն և տուներուն մէջ ամենուրեք կախել։ Դաշտի մը մէջէն արջնդեղը, վիկը, յիւզեր, կավրօլ և աղուեսագի բռուած տունկերը, և ցորենը ուտող ուրիշ ամէն անպիտան բոյսերը արմատովին խլելու կերպերը գիտէր։ Ճագարանոց մը մուկերուն յարձակումներէն ազատ կը պահէր հոտովը Բարբարիայի պզտիկ խոզի մը զոր կը դնէր ճագարանոցին մէջ։

Օր մը տեսաւ որ քաղաքին մարդերէն ոմանք եղինձներ կը խլէին և կը նետէին. այս արմատաքի խըլուած և արդէն չորցած տունկերուն կոյտին նայելէն ետք, ըսաւ. Ա՛լ մեռան այս տունկերը։ Բայց կրնային օգտակար ըլլալ եթէ գործածելուն կերպը գիտցուէր։ Եղինձը երբ նորաբոյս է, տերեւը պատուական բանջարեղէն մըն է. երբ կը ծերանայ, կանեփին և վուշին պէս նուրբ և երկայն թելեր և թելիկներ ունի։ Եղինձի կըտաւն ալ կանեփի կտաւին արժէքն ունի։ Եղինձին մանրուքը հաւի կեր կ'ըլլայ, իսկ փշրանքը եղջիւրաւոր կենդանիներու կը տրուի։ Եղինձին կուտը եթէ խոտին հետ խառնուելով անասնոց տրուի, ասոնց մազը փայլուն կ'ընէ. իսկ արմատը եթէ աղին հետ խառնուի, աղուոր դեղին գոյն կ'արտադրէ։ Մանաւանդ թէ պատուական խոտ մըն է այն և կրնայ երկու անգամ հնձըւիլ։ Եւ ի՞նչ պէտք է եղինձը արտադրելու համար։ Սակաւ ինչ երկիր, իսկ խնամքի և մշակութեան ամենեւին հարկ չկայ։ Միայն թէ կուտը քանի որ կը հասուննայ. կը թափի, և հաւաքելը դժուար է։ Այս է ահա բոլոր պէտք եղածը։ Մարդ եթէ քիչ մը աշխատիլը յանձն առնու, եղինձը կրնայ օգտակար ըլլալ. բանի տեղ չդրուելուն համար է որ վնասակար կ'ըլլայ. հետեւաբար կը խլուի և կը նետուի։ Ո՛րքան մարդիկ կան որ եղինձին կը նմանին։ Պահ մը լռելէն ետք, շարունակեց. Բարեկամնե՛ր, գիտնաք որ ոչ անպիտան խոտ կայ և ոչ ալ անպիտան մարդ. մշակները միայն անպիտան են։

Մանուկներէն սիրուելուն ուրիշ պատճառ մըն ալ ունէր. յարդով և հնդիկ ընկոյզներով պզտիկ և սիրուն խաղալիքներ շինել գիտէր։

Երբ կը տեսնէր թէ եկեղեցիի մը դուռը սեւերով ծածկուած է, ներս կը մտնէր. ինչպէս ուրիշներ մկըր-

ութեան հանդէսի մը գտնուիլ կ'ուզէին, ան ալ թաղման հանդէսի գտնուիլ կ'ուզէր։ Կարի յոյժ քաղցրաբարոյ ըլլալուն համար կ'երթար ուր որ այրի մը կամ դժբաղդ մը կար. սգաւոր բարեկամներու, սեւեր հագնուող սգաւոր ընտանիքներու, և դագաղի մը բոլորտիքը հեծող եկեղեցականներու հետ կը միանար։ Կարծես թէ յօժարակամ իր խորհրդածութեանց բնաբան կ'ընէր այն տխուր սաղմոսերգութիւնները, որոնք ուրիշ աշխարհի մը տեսիլքներով լի են։ Աչքն երկինք կը վերցնէր և անեզրութեան ամէն գաղտնիքը ընդնշմարելու փափաքով մը համակուած ունկնդիր կ'ըլլար այն տրտմալի ձայներուն որոնք մահուան խաւարամած անդունդին առջեւ կ'օրհնաբանեն։

Շատ բարի գործեր կ'ընէր՝ չար գործեր ընողի մը պէս պահուելով։ Իրիկունը գաղտնապէս տուները կը մտնէր. ծածուկ կերպով սանդուխներէն վեր կ'ելնէր։ Այս կամ այն խեղճ մարդը երբ իր տնակը կը մտնէր, կը տեսնէր որ բացակայութեանը ժամանակ իր դուռը բացուած էր, երբեմն ալ խորտակուած։ Խեղճ մարդը կը պոռար; «չարագործ մը եկած ըլլալու է»։ Բայց ներս մտնելով նախ և առաջ կարասիի մը վրայ մոռցուած ոսկի մը կը նշմարէր։ Եկող «չարագործը» Մ'ատըլէն եղբայրն էր։

Հեզաբարոյ և տրտում էր ան։ Ժողովուրդը կ'ըսէր. Ահա հարուստ մարդ մը որ հպարտ չերեւար. ահա երջանիկ մարդ մը որ գոհ չերեւար։

Ոմանք կը պնդէին թէ ծածկամիտ մարդ մըն է այն, կը հաստատէին թէ ոչ ոք կը մտնէր երբեք անոր սենեակը որ ճիշտ ճգնաւորի մը մենարանին կը նմանէր և որ աւազի թեւաւոր ժամացոյցներով, խաչաձեւ խոտուցներով և մեռելի գլուխներով զարդարուած և շտկուած էր։ Այնքան շատ խօսուեցաւ այն նիւթի վրայ

որ օր մը Մ...ի գեղեցիկ և նորատի կիներէն քանի մը չարամիտներ անոր տունը եկան և ըսին.— Պ. քաղաքապետ, հաճեցէք ձեր սենեակը մեզ ցուցնելու, կ'ըսուի թէ այր մըն է այն։ Ժպտեցաւ Մատըլէն. և անմիջապէս այն այրը մտցուց զանոնք։ Մեծապէս պատժուեցաւ իրենց հետաքրքրութիւնը, վասնզի պարզապէս ակաժուէ բաւական տգեղ կարասիներով զարդարուած էր այն, և պատերն ալ տասներկու սու արժէք ունեցող թուղթերով ծածկուած էին։ Հին ձեւով չինուած երկու աշտանակ միայն տեսան, որոնք բուխերիկին վրան էին, և որոնք արծաթեայ կ'երեւային, վասնզի «դրոշմուած» էին։ Պզտիկ քաղաքներու մէջ իմաստալից դիտողութիւն մըն է այս։

Այլ սակայն դարձեալ կ'ըսուէր թէ ոչ ոք այն սենեակը կը մտնէր, և թէ անապատականի խուց մըն է, երազելու տեղ մըն է, ծակ մըն է, գերեզման մըն է այն։

Ոմանք փսփսալով կ'ըսէին նաև թէ Լաֆիթին քով «անբաւ» գումարներ դրած էր՝ ուզած ժամանակ անմիջապէս իրեն յանձնուելու մասնաւոր պայմանով, հետեւաբար կը շարայարէին անոնք, Պ. Մատըլէն կըրնար առաւօտ մը Լաֆիթին ներկայանալ, ընկալագիր մը ստորագրել և երկու րոպէի մէջ իր երկու կամ երեք միլիոնը առնուլ և տանիլ։ Իրապէս այս «երկու կամ երեք միլիոնը», ինչպէս որ ըսինք արդէն, վեց հարիւր երեսուն կամ քառասուն հազար ֆրանք էր։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Պ. ՄԱՏԼԷՆ ԿԸ ՍԳԱՒՈՐԻ

1821ի սկիզբները օրագիրները Պ. Միրիէլի մեռնիլը ծանուցին, որ Գերապատիւ Պիեմոնթիւ մականունով Տ...ի եպիսկոպոսն էր, և ութսուն երկու տարեկան հասակին մէջ վախճանած էր սուրբի անուն մը թողլով։

Բայց պարագայ մը կար զոր օրագիրները մոռցեր էին յիշել։ Տ...ի եպիսկոպոսը մեռած ատեն արդէն քանի մը տարիէ ի վեր կոյր էր, և գոհ էր կոյր ըլլալուն, վասնզի քոյրն իր քովն էր։

Հոս տեղն է ըսել թէ կոյր ըլլալ և սիրուիլը երբեք աշխարհիս մէջ՝ ուր կատարեալ բան մը չկայ՝ երանութեան ամէնէն տարօրինակ ու միանգամայն պատուական ձեւերուն մէկն է։ Շարունակ քովդ ունենալ կին մը, աղջիկ մը, քոյր մը, սիրուն անձ մը որ պատրաստ կը սպասէ իրմէ հարկաւորութիւն ունենալուդ համար և որ նոյնպէս չկրնար քեզմէ բաժնուիլ. զգալ թէ անհրաժեշտաբար հարկաւոր ես որու որ քեզ կարեւոր է. անընդհատ սէրդ կարենալ համեմատել անոր ձեռնտուութեան քանակութեան հետ զոր քեզ կը նուիրէ, և ըսել ինքնին. Քանի որ իր բոլոր ժամերն ինձ կը նուիրէ, ըսել է թէ իր սրտին տէր եմ. դէմքին տեղ միտքն և աշխարհիս խաւարման մէջ անձի մը հաւատարմութիւնը տեսնել, թռչունի մը թեւերուն ձայնին պէս շրջազգեստի մը քսուիլը զգալ, անոր երթալ և գալը, ելնելը, մտնելը, խօսիլը և երգելը լսել և մտա-

ծել թէ այս քայլերուն, խօսքին և երգին առարկան դուն ես. ամէն մէկ րոպէին նոյն իսկ քու ձգողական զօրութիւնդ արտայայտել, զգալ թէ ո՛րքան աւելի հիւանդ ըլլաս, այնքան աւելի զօրաւոր ես. մթութեան մէջ ըլլալ աստղ մը որու բոլորտիքը կը դառնայ հրեշտակ մը, ո՛հ, ասիկա այնպիսի երջանկութիւն մըն է որու հաւասարը քիչ կը գտնուի այս աշխարհիս մէջ։ Կեանքի գերագոյն երջանկութիւնն է համոզուիլ թէ սիրուած ես. թէ նոյն իսկ քեզի համար կամ լաւ եւս է ըսել՝ առանց քու կամքիդ սիրուած ես. կոյրը ահա այս համոզումը ունի։

Այսպիսի դժբախտութեան մը մէջ խնամուիլը գգուիլ է։ Այսպիսի կոյրի մը ի՞նչ կը պակսի.— Ոչինչ, վասնզի ո՛վ որ սէր կը վայելէ, լոյսը վայելելէ դադրած չհամարուիր. մանաւանդ ա՛յնպիսի սէր մը որ բոլորովին առաքինութեամբ կազմուած է։ Ուր որ ստուգութիւն կայ, հոն կուրութիւն չկայ, հոգին խարխափումով հոգի մը կը փնտռէ և կը գտնէ։ Այս գտնուած և յայտնուած հոգին կին մըն է։ Ձեռք մը կայ որ կ'օգնէ քեզ, անոր ձեռքն է այն. շրթներ կան որք ճակատիդ կը հպին, անոր շրթներն են անոնք. քովդ շնչառութիւն մը կը լսես, և ահա կը զգաս թէ քովդ կանգնողն է այն։ Ամէն բան անորմէ ստանալը, ոչ միայն պաշտուիլ նաև անոր գթութիւնը վայելելը, ամենևին չլքանիլը, ունենալ այս քաղցրահամբոյր տկար արարածը որ քեզ ձեռնտու է, կռթնիլ այս անդրդուելի եղեգին վրայ, ձեռքովդ Նախախնամութիւնը բռնել և կարենալ ընդգրկել զայն, մէկ խօսքով զԱստուած շօշափելը հիանալի երանութիւն մըն է։ Սիրտը, որ երկնային մթահար ծաղիկ մըն է, խորհրդաւոր փթթումով կը բացուի։ Այս մթութիւնը չես տար, եթէ նաև արեւին բոլոր լոյսը իբր փոխարէն տրուի քեզ։

Հրեշտականման հոգին այս մթութեան մէջն է, անընդհատ հոն է. եթէ պահ մը հեռանայ, նորէն կ'երեւայ: Ջերմութիւն մը կը զգաս որ կը մօտի. ահա եկաւ, քովդ է ան: Պայծառութեամբ, ուրախութեամբ եւ հիացումով գլխովին կը համակուիս. մութին մէջ ճառագայթ մըն ես: Հապա ո՛ւր թողունք այն հազարումէկ պզտիկ խնամներն եւ ոչինչ բաները որոնք ահագին կ'երեւան այսպիսի զրկումի մը ենթարկուողին: Կնոջին ձայնի մը ամենէն անպատում եղանակները քեզ օրօրելու կը ծառայեն, եւ կ'ըլլան քու տիեզերքդ փոխանակ իրական տիեզերաց որու տեսքէն զրկուած ես: Քեզի գգուողը հոգի մըն է: Բան մը չես տեսներ, բայց կը զգաս թէ կը պաշտուիս: Այսպիսի կեանք մը խաւարին դրախտի մը մէջ ապրիլ է:

Պլէնվընիւ եպիսկոպոսը ահա այս դրախտէն հանդերձեալ աշխարհի դրախտը փոխադրուած էր:

Իր մահուան լուրը նաեւ Մ...ի տեղական լրագրին մէջ հրատարակուեցաւ: Հետեւեալ օրը Պ. Մատըլէն սեւ հագուեցաւ եւ փեղոյրին վրայ սեւ շղարշ մը դրաւ:

Քաղաքին մէջ այս սգեւորութիւնը դիտուեցաւ եւ շաղակրատութեանց տեղի տուաւ: Այս սգաւորութիւնը Պ. Մատլէնի սկզբնաւորութեան նկատմամբ նշոյլ մը համարուեցաւ: Իբր հետեւութիւն կարծուեցաւ թէ պատկառելի եպիսկոպոսին հետ խնամութիւն մը ունէր ան: Տ...ի եպիսկոպոսին սուգը կը պահէ, ըսին վերին դասու մարդերը. այս սգաւորութեան պատճառաւ Պ. Մատլէն աւելի բարձր դիրք մը ստացաւ, եւ Մ...ի ազնուականներուն դասին մէջ յանկարծ եւ անմիջապէս համարում մը ստացաւ: Քաղաքին ազնուականաց մանրագիտական արուարձանը կարծելով թէ եպիսկոպոսին ազգականն է, մտածեց մաքրանոցէն հանել Պ. Մատը-

լէնը: Ասիկա իր յառաջանալը նշմարեց՝ տեսնելով որ պառաւ կիները աւելի յարգանօք կը վարուէին հետը եւ երիտասարդուհիները ալ աւելի կը ժպտէին: Երեկոյ մը այս պզտիկ ազնուականներէն հասակաւոր կին մը՝ իր հնութեան պատճառաւ ամենէն աւելի հետաքրքիր ըլլալու իրաւունքը ունենալ կարծելով՝ համարձակեցաւ հարցնել:—Պ. քաղաքապետ, կարծեմ թէ Տ...ի հանգուցեալ եպիսկոպոսին եղբօրորդին էք:—Ո՛չ, տիկին, պատասխանեց:

— Բայց ինչո՞ւ ուրեմն իր սուգը կը պահէք, հարցուց պառաւ հետաքրքիրը:

— Վասնզի երիտասարդութեանս ժամանակ անոր ընտանիքին քով սպասաւոր էի, կրկնեց Պ. Մատլէն:

Ուրիշ բան մըն ալ կը դիտուէր. ամէն անգամ որ ճամբորդութիւն ընող եւ մաքրելու համար ծխան փընտըռող երիտասարդ սաւոյացի մը կ'անցնէր քաղաքէն, պարոն քաղաքապետը կանչել կուտար զայն, անունը կը հարցնէր եւ ստակ կուտար անոր: Պզտիկ սաւոյացիները իրարու հետ այս մասին կը խօսակցէին եւ Մ...էն ալ այսպիսի սաւոյացիներ շատ կ'անցնէին:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Կամաց կամաց եւ ժամանակ անցնելով ամէն հակառակութիւններ դադրեցան: Ի սկզբան Պ. Մատլէն բամբասանաց եւ զրպարտութեանց ենթարկուեցաւ. ամէն բարձրացողի համար այսպիսի ենթարկութիւն մը արծես օրէնք մը եղած է, ետքէն այս բամբասանքը

և զրպարտութիւնները՝ չարակամութեան և այս ալ չարախօսութեան փոխուեցաւ, յետոյ սոանց ամէնն ալ դադրեցաւ. ամենէն ալ անթերի, միահամուռ և սրտագին կերպով յարգուեցաւ ան, և 1821ին միջօցները եղաւ ատեն մը ուր «Պ. քաղաքապետ» խօսքը Մ...ի արտասանուեցաւ միեւնոյն եղանակաւ որով 1815ին Տ...ի մէջ կ՚արտասանուէր «Գերապատիւ եպիսկոպոս» խօսքը։ Շատ մարդիկ տասը մղոն հեռաւորութիւն ունեցող տեղերէ քաղաքը կուգային Պ. Մատլէնին խորհուրդ հարցնելու համար։ Վէճերը կը կարգադրէր, դատերը կ՚արգիլէր, թշնամիները կը հաշտեցնէր։ Իւրաքանչիւր ոք իր իրաւունքին դատաւոր կը կարգէր զայն։ Կարծես թէ բնական օրէնքի մատեանն էր անոր հոգին։ Վեց կամ եօթ տարուան մէջ համաճարակ պատկառանք մը հետզհետէ ամէնուն վրայ տարածուելով բոլոր երկրին բնակիչները գրաւած կ՚երեւար։

Քաղաքին և շրջականներուն մէջ այս համաճարակ պատկառանքէն մարդ մը միայն չգրաւուեցաւ, որ՝ Պ. Մատլէնի ըրած ամէն բարեաց հակառակ անդրդուելի մնաց, և կ՚երեւայ թէ անուղղելի և անխռով բնազդումէ մը մղուելով արթուն և անհանդարտ կը կենար։ Իրօք կան մարդիկ որոնք կարծես թէ ճիշդ անասնային բնազդում մը ունին, որ ամէն բնազդումի մը պէս զուտ և անթերի է և որ համակրութիւն և հակակրութիւն կը ներշնչէ, որ հարկաւորապէս բնաւորութիւն մը միւս բնաւորութենէ մը կը զատէ, չվարանիր, չխռովիր, չլռեր և բնաւ իր գիտցածէն չսխալիր, մութին մէջ կը տեսնէ. անսխալելի և խրոխտ է. մտքին ամէն խրատներն և բանաւորութեան ամէն եզրակացութիւններն կը մերժէ յամառութեամբ, և որ՝ ճակատագիրները ի՛նչ կերպով ուզեն թող նախասահմանուած ըլ-
մարդ-կատուին էութիւնը մարդ-շունին, և մարդ-առիւծին էութիւնն ալ մարդ-աղուէսին կ՚իմացնէ գաղտնապէս։

Շատ անգամ երբ Պ. Մատլէն փողոցէն կ՚անցնէր հանդարտօրէն, գորովանօք և ամենուն օրհնութիւնը վայելելով, երկաթագոյն թիկնոց մը հագնող, ձեռքը հաստ գաւազան մը առած, տափաձեւ գլխարկ մը դըրուած բարձրահասակ մարդ մը յանկարծ ետին կը դառնար, Պ. Մատլէնի ետեւէն կը նայէր մինչեւ անոր աներեւութանալը, թեւերը կուրծքին վրայ կը դնէր խաչաձեւ, կամաց կամաց գլուխը կ՚օրօրէր, և վերին շրթը վարի շրթին հետ մինչեւ քիթը կը բարձրացնէր, նշանական տեսակ մը շարժում մըն էր այս որ կրնայ յետագայ միտքով թարգմանուիլ. «Բայց ո՞վ կրնայ ըլլալ այս մարդը։ Անտարակոյս տեղ մը տեսած եմ զինքը։ Բայց ո՛վ կ՚ուզէ ըլլայ, իրմէ բնաւ չպիտի խաբուիմ միամտօրէն»։

Այս անձն՝ որ գրեթէ սպառնական ծանրութիւն մը ունէր, այն անձերու կարգէն էր, որոնք նաև արագօրէն նշմարուելով դիտողին մտատանջութիւն կուտան։ Անունն էր Ժավէր, և ոստիկանութեան պաշտօնատար էր։

Մ...ի մէջ ոստիկանի դժուարին այլ օգտակար պաշտօնը կը վարէր։ Մատլէնի սկզբնաւորութիւնները տեսած չէր, Ժավէր Պ. Շապույեէյի պաշտպանութեան շնորհիւ առած էր իր պաշտօնը։ Պ. Շապույեէ այն ժամանակ Բարիզի ոստիկանութեան պաշտօնեայ և Տէրութեան պաշտօնատար Անկլէս կոմսին քարտուղարն էր։ Երբ Ժավէր Մ... եկած էր, մեծ գործարանապետին հարստութիւնն արդէն կազմուած, և Մատլէն եղբայրն պարոն Մատլէն եղած էր։

Ոստիկանութեան պաշտօնատարներէ ոմանք մասնաւոր կերպարան մը ունին որ իշխանական երեւոյթի

մը հետ խառնուած նուաստութիւն մը ունի: Ժավէր
այս կերպարանն ունէր, բայց ոչ նուաստութիւնը:

Եթէ հոգիները տեսանելի ըլլային, մեր համոզումն
ունեցող մարդիկ տարօրինակ բան մը պիտի նշմարէին
որոշակի. պիտի նշմարէին որ մարդկային ազգին անհատ-
ներէն անձնիւր անասնային աշխարհի ազգերէն մէկուն
հետ համեմատութիւն ունի. և դիւրութեամբ պիտի
տեսնէին սա ճշմարտութիւնը, զոր մտածելու սովո-
րողները հազիւ հազ ընդնշմարած են. թէ ոստրէէն սկը-
սելով մինչեւ արծիւին, խոզէն մինչև վագրին, վերջա-
պէս ամէն անասուններուն սեպհական յատկութիւն-
ները մարդս ալ ունի, և թէ մարդ մը այն յատկու-
թեանց մին ունի: Երբեմն ալ մէկ քանին միատեղ
կ'ունենայ:

Անասուններն ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ մեր առա-
քինութեանց և մոլութեանց պատկերներն որոնք մեր
աչքերուն առջեւ կը թափառին իբր մեր հոգիներու
տեսանելի ուրուականներ: Աստուած կը ցուցնէ մեզ
զանոնք որպէս զի մտածենք: Բայց որովհետև անա-
սունները միայն ստուերներ են, Աստուած դաստիա-
րակուելու կարողութիւն տուած չէ անոնց. դաստիա-
րակուիլ բառը հոս իր կատարեալ նշանակութեամբն
առնելու է. և ի՞նչ հարկ կար դաստիարակելի ստեղծել
զանոնք. բայց ընդհակառակն մեր հոգիներն իրութիւն-
ներ ըլլալով և իրենց յատուկ վախճան մը ունենալով,
Աստուած իմացականութիւն այսինքն հնարաւոր դաս-
տիարակութիւնը տուաւ անոնց: Ընկերային դաստիա-
րակութիւնն եթէ լաւ կերպով արուի, միշտ կրնայ որ
և է հոգիի մը պարունակած օգտակարութիւնն արտա-
բերել:

Բայց հարկ է գիտնալ թէ այս խնդիրն երկնային
աներեւոյթ կէտնքի նկատմամբ կը քննենք. և չենք

կանխադատեր մարդէս տարբերող էակներուն նախկին
կամ ապագայ անձնականութեան ծանրակշիռ խնդիրը:
Տեսանելի եսը մտածողին ամենեւին չներեր որ ան-
տեսանելի եսը ուրանայ: Այս վերապահումէն ետք
կ'անցնինք:

Հիմակ եթէ ընթերցողը պահ մը մեզի հետ հա-
ւանի թէ իւրաքանչիւր ոք տիեզերքի մէջ գտնուած
կենդանիներուն տեսակներէն մէկուն յատկութիւնը
կ'ունենայ, դիւրութեամբ պիտի կրնանք ըսել թէ ի՛նչ
էր ոստիկանութեան տեսուչ Ժավէրը:

Աստիւրեան գիւղացիները համոզուած են թէ ա-
մէն էգ գայլի նորածին պզտիկներուն հետ շուն մըն
ալ կը ծնի, զոր մայրը կը մեռցնէ, որպէս զի մեծնա-
լով չգիշատէ իր միւս ձագերը:

Մարդկային դէմք մը տուր գայլէ մը ծնող այս
շունին, և ահա Ժավէրին ի՛նչ ըլլալը կ'իմանաս:

Ժավէր բանտի մը մէջ ծնած էր թուղթ թափող
գնչու կնիկէ մը որուն էրիկը թիարան նետուած էր:
Ժավէր երբ տարիքն առաւ, մտածեց թէ մարդկային
ընկերութենէն դուրս կը գտնուի և ա՛լ անոր ծոցը
վերադառնալու յոյսը կտրեց: Դիտեց որ երկու դաս
անձինք մարդկային ընկերութենէ դուրս կը ձգուին
առանց ներուելու. մին է ընկերութիւնը հալածողնե-
րուն դասը. միւսն ալ պահպանողներուն դասը: Ժա-
վէր ստիպուած էր այս դասերուն մին կամ միւսն
ընտրել. միանգամայն իր սրտին մէջ անաչառութեան,
կանոնասիրութեան, ուղղամտութեան չգիտեմ ինչ ան-
սակ զգացում մը կար, որ անմեկնելի ատելութեամբ
մը խառնուած էր, ատելութիւն այն գնչուներու ցեղին
դէմ, որմէ ինք յառաջ եկած էր: Ուստի ոստիկանու-
թեան պաշտօն առաւ վրան, Կամաց կամաց յառաջա-
ցաւ յաջողութեամբ: Քառասնամեայ հասակը մտած էր
երբ տեսչութեան պաշտօնն ընդունեցաւ:

Երկտասարդութեանը ժամանակ հարաւային Թիարանին մէջ բանտարկուած Թիապարտներուն պահնորդութիւն ըրած էր։

Աւելի հեռի երթալէ առաջ բացատրենք թէ ինչ է այն մարդկային դէմք ըսուածը զոր քիչ մը առաջ Ժավէրին կուտայինք։

Ժավէրին մարդկային դէմքն էր տափակ քիթ մը երկու խորունկ ռունգերով, այտերուն վրայէն երկու ահագին կիսամօրուս կը տարածուէին դէպ ի այն ռունգերը։ Առջի անգամ մարդ անհանգստութիւն մը կ'զգար երբ կը տեսնէր այս երկու անտառը և երկու խոռոչները։ Ժավէր քիչ անգամ և սոսկալի կերպիւ կը խնդար, և երբ կը խնդար, նրբաձեւ շրթները կը բաժնուէին և կը ցուցնէին անոր ոչ միայն ակռաները, այլ նաև լինտերը և իր քթին բոլորտիքը կարծ, տափարակ և վայրենական ծալ մը կը կազմուէր ճիշդ վայրենի գազանի մը կնճիթին վրայ կազմուած ծալի մը պէս։ Ժավէր երբ ծանր կենար, ամեհի շունի մը կը նմանէր. երբ խնդար, վագրի մը կը նմանէր։ Մանաւանդ թէ գանկը փոքր, ծնօտը մեծ էր. մազերը ճակատը կը ծածկէին և յօնքերուն վրայ կ'իյնային. երկու աչքերուն մէջ կեդրոնական մշտակայ պռստում մը կը նշմարուէր բարկալի աստղի մը պէս. նայուածքը մթին, բերանը ճմլուած և ահարկու էր. կերպարանն ալ գաղտնաբարոյ հրամանակալի մը կերպարանին կը նմանէր։

Այս մարդն երկու զգացումէ կը բաղկանար, որոնք խիստ պարզ և յարաբերաբար խիստ բարի էին և զոր սակայն չափազանցելովը կը վատթարէր, այս զգացումներուն մին էր իշխանութիւնը յարգել. միւսն էր ապըստամբութիւնը ատել. և Ժավէր գողութիւնը, մարդասպանութիւնը, ամէն ոճիրները ապստամբութեան

ձեւեր կը համարէր։ Գրեթէ կոյր և խորին հաւատարմութեամբ մը կը յարգէր, ով որ տէրութեան կողմէն պաշտօն մը կը վարէր, առաջին պաշտօնեայէն սկսելով մինչև դաշտապահը։ Իսկ ով որ անգամ մը չարութեան օրինաւոր սահմանը կ'անցնէր, անոր արհամարհութեան, ատելութեան և պժգումին կ'ենթարկուէր բոլորովին։ Ժավէր բացարձակ էր, և բացառութիւն չէր ընդունէր։ Մէկ կողմէն կ'ըսէր. Պաշտօնաւորը չկրնար սխալիլ. դատաւորը բնաւ յանցանք չունի։—Միւս կողմէն ալ կ'ըսէր.—Անդարմանելի կերպով կորսուած են անոնք։ Բարիք չեն կրնար ընել բնաւ։ Բոլորովին հակամիտ էր այն ծայրայեղ միտքերու հետ որոնք կը կարծեն թէ մարդկային օրէնքը չգիտեմ ինչ կարողութիւն ունի հրէշներ կազմելու, կամ լաւ ևս է ըսել անոնց հրէշութիւնը հաստատելու, և որոնք ընկերութեան ստորոտը Սթիքս մը դնեն։ Ժավէր ստոյիկեան, ծանրակաց, անաչառ, տխուր, մտախոհ և մոլեռանդներու պէս խոնարհ և հպարտ էր։ Նայուածքը գայլիկոն մըն էր։ Անզգայ էր այն և կը ծակէր։ Իր բոլոր կեանքը սա երկու բառով կ'ամփոփուէր։ Հսկել և պահպանել. աշխարհիս ամէնէն դերբուկ ապարէզի մէջ անուղիղ գիծ մը հաստատած էր ուսկէ չէր շեղեր. իր օգտակարութիւնն ինքն ալ գիտէր. իր պաշտօնն իր կրօնն էր և ինչպէս եկեղեցական մը իր պաշտօնը կը վարէ, նոյնպէս այն ալ լրտես ոստիկանի պաշտօնը կը վարէր։ Վա՜յ անոր որ իր ձեռքը կ'իյնար։ Ժավէր իր հայրն անգամ կը ձերբակալէր՝ եթէ թիարանէն փախչէր ան. իր մայրը անգամ կը մատնէր՝ եթէ աքսորէն փախած ըլլար այն. և այսպէս վարուելով պիտի զգար այն ներքին գոհունակութիւնը, զոր առաքինի մարդ մը կ'զգայ։ Հարկ է նաև ըսել թէ զրկումներով, առանձնութեամբ և անձնուրացութեամբ կ'ապրէր ան՝ ա-

ռանց երբեք զբօսում մը վայելելու։ Պարտաւորութիւնը անողոքաբար կը կատարէր, ոստիկանութեան ի՛նչ ըլլալը՝ Սպարտացիներուն Սպարտայի ի՛նչ ըլլալը հասկնալուն պէս կը հասկնար. անգութ պահնորդ մը, անընտել պարկեշտ մը, անողոք լրտես մը։ Վիտօկ ու միանգամայն Պրիւթիւս մըն էր ան։

Իր բոլոր անձէն կը հասկցուէր թէ Ժավէր լըրտեսող և պահուըտող մարդ մըն էր։ Ժօզէֆ Տը Մէսթրի միսթիգական դպրոցը, որ այն ժամանակ բարձր տիեզերածնութեամբ կը համեմէր ծայրայեղ ըսուած անդրալեռնական լրագիրները, անշուշտ չպիտի դեդեւէր ըսելու թէ Ժավէր խորհրդանիշ մըն էր։ Չէր տեսնուեր Ժավէրին ճակատը որ գլխարկին տակ կ'աներեւութանար. չէին տեսնուեր աչքերը որոնք յօնքերը ներքեւ կը պահուէին, չէր տեսնուեր կզակը որ իր փողկապին մէջ կ'երկննար, չէին տեսնուեր ձեռքերն որոնք իր թեզանիքներուն մէջ կը մտնէին, չէր տեսնուեր նաեւ իր գաւազանը զոր թիկնոցին տակ կը պահէր։ Բայց երբ առիթը պատահէր, դարանէ մը ելնելու պէս յանկարծ բոլոր այս մթութենէ անկիւնաւոր և ուղիղ ճակատ մը, աղետաւոր նայուածք մը, սպառնալի կզակ մը, ահագին ձեռքեր և սոսկալի գաւազան մը կ'ելնէին։

Ժավէր պարապ ժամերը, որոնք քիչ էին, ընթերցումով կ'անցունէր, թէեւ գիրքերը կ'ատէր. ըսել է թէ բոլորովին անուս չէր. խօսելու ատեն սեթեւեթով մը կը խօսէր, և ասկէ ալ կը հասկցուէր անուս չըլլալը։

Ինչպէս ըսինք, ամենեւին մոլութիւն մը չունէր։ Երբ ինքն իրմէ գոհ ըլլար, քաշ մը քթախոտ կը վայելէր։ Ասով միայն մարդկութեան կը յարէր։ Դիւրին է երեւակայել թէ Ժավէրէն կը վախնային բոլոր այն անձերը, զոր արդարութեան պաշտօնատունին տարեկան վիճակագրութիւնը թափառական անձինք վերնա-

գրին ներքեւ կը նշանակէ։ Այս տեսակ մարդերը Ժավէրին անունը լսելով իսկոյն լեղապատառ կը ցրուէին. անոր դէմքը տեսնելու ատեն քար կը կտրէին։

Ահա այսպիսի անձ մըն էր այս սոսկալի մարդը։ Ժավէր միշտ Պ. Մատըլէնի վրայ նայող աչք մըն էր. կրնար ըսուիլ թէ կասկածով և կարծիքով լի աչք մըն էր։ Պ. Մատըլէն վերջապէս դիտած էր այս նայուածքը. բայց կարծես թէ աննշան բան մը համարեց զայն։ Եւ ոչ իսկ հարցում մը ըրաւ Ժավէրին, ոչ կը փընտըռէր զայն և ոչ ալ կը զգուշանար անորմէ. ուշադրութիւն չընել ձեւացնելով այս տաղտուկ և գրեթէ ծանրակիր նայուածքին համբերութեամբ կը տանէր։ Ինչպէս ամէն մարդու, նոյնպէս Ժավէրի հետ ընտանեբար և մարդասիրաբար կը վարուէր։

Ժավէրին բերնէն փախած քանի մը խօսքերը լաւ մը կը գուշակէր թէ ան եղբայր Մատըլէնի ուրիշ տեղ մը ձգած բոլոր նախնական հետքերը գաղտնաբար փընտըռած էր այն հետաքրքրութեամբ որ ցեղի յարակից յատկութիւն մըն է որ հաւասար կամքով ու միանգամայն բնազդումով կը բաղկանայ։ Կարծես գիտէր, և երբեմն թագուն խօսքերով ալ կ'ըսէր թէ մարդ մը քաղաքի մը մէջ աներեւութացած ընտանիքի մը նըկատմամբ քանի մը տեղեկութիւններ առած էր։ Անգամ մըն ալ խրովի խօսելու ատեն ըսաւ.— Կարծեմ թէ վերջապէս ճանչցայ ո՛վ ըլլալը։ Յետոյ երեք օր մտածումով անցուց առանց խօսք մը հանելու բերնէն։ Կ'երեւայ թէ սրբուած էր այն հետքը զոր նշմարած ըլլալ կը կարծէր։

Կան բառեր որոնց նշանակութիւնը կրնայ խիստ բացարձակ ըլլալ. այս տեսակ նշանակութեանց բացարձակութիւնն ալ ամոքած կ'ըլլանք միանգամայն՝ ըսելով թէ մարդկային արարածն իրապէս անսխալ բան

մը չկրնար ունենալ, և բնազդումի բուն յատկութիւնն ալ չփոխել, յայտնուիլ և չեղիլ է։ Եթէ այսպէս չըլլար բնազդումը, իմացականութենէ գերագոյն կ'ըլլար, և անասունը մարդուս ունեցած լոյսէն լաւագոյն լոյս մը ունեցած կ'ըլլար։

Յայտնի է թէ ժավէր փոքր ինչ չփոխած էր Պ. Մատըլէնի բնական մարդասիրութիւնը և հանդարտութիւնը տեսնելով, բայց օր մը իր տարօրինակ ընթացքը Պ. Մատըլէնի վրայ կարծես տպաւորութիւն ըրաւ յետագայ առիթով։

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԵՂԲԱՅՐ ՖՕՇԼԸՎԱՆ

Պարոն Մատըլէն առաւօտ մը երբ կ'անցնէր պըզտիկ փողոցէ մը ուր քարայատակ չունէր, աղմուկ մը լսեց և քիչ մը անդին բազմութիւն մը տեսնելով դէպի հոն ուղղուեցաւ։ Տեսաւ որ եղբայր Ֆօշլըվան անունով ծեր մարդ մը իր սայլին տակ մնացած էր, և սայլին և սայլին ձին ինկած էր։

Այս Ֆօշլըվանը Պ. Մատըլէնի այն ժամանակ դեռ ունեցած սակաւաթիւ թշնամիներուն մին էր։ Պ. Մատըլէն Մ... քաղաքը եկած ատեն Ֆօշլըվան՝ որ վաղեմի նոտար և գրեթէ գրագէտ գիւղացի մըն էր առուտուր մը կ'ընէր։ Այս առուտուրը սկսած էր աղէկ չքանիլ։ Ֆօշլըվան տեսած էր որ այն պարզ բանուորը կը հարստանար մինչդեռ ինք՝ որ վարպետ էր՝ կ'աղքատանար։ Այս պատճառաւ սաստիկ նախանձ մը զգա-

ցած էր, և Պ. Մատըլէնի գէշութիւն ընելու համար ինչ որ կրցած էր ընել, ըրած էր։ Ետքը սնանկանալով, և ծերութեանը մէջ սայլէ և ձիէ մը ի զատ բան մը չունենալով, մանաւանդ թէ ընտանիք զաւակ ալ չունենալով՝ սայլորդութիւն ընել սկսած էր ապրելու համար։

Ձին՝ երկու ազդրերը կոտրուած ըլլալուն համար չէր կրնար ելնել։ Ծերունին երկու անիւներուն մէջ մնացած էր։ Այնպիսի ձախող կերպով ինկած էր որ ամբողջ սայլը կուրծքին վրայ կը ծանրանար։ Սայլը բաւական ծանր կերպով բեռնաւորուած էր։ Եղբայր Ֆօշլըվան ողորմագին ձայնով մը կը հռնչէր։ Զինքը ազատելու փորձ մը եղած էր, այլ ի զուր։ Անկարգ ջանադրութիւն մը, ձախողադէպ օգնութիւն մը, սխալ շարժում մը կրնար մեռցնել զայն։ Կառքը տակէն վերցնելով միայն կարելի էր ազատել զինքը. ուրիշ կերպով անհնարին էր։ Ժավէր՝ վտանգը տեղի ունեցած պահուն հասած ըլլալով, մարդ մը ղրկած էր որ երթայ բառնալի մը գտնէ և բերէ։

Երբ Պ. Մատըլէն եկաւ, ամէն մարդ յարգանօք մէկ կողմ քաշուեցաւ ճամբայ տալու համար։

— Օգնութեա՛ն հասէք, կը պոռար ծեր Ֆօշլըվանը։ Բարի զաւակ մը չկա՞յ ծեր մը ազատելու համար։

Պ. Մատըլէն դէպի բազմութիւնը դառնալով, բառնալի մը կա՞յ, հարցուց։

— Մարդ ղրկուեցաւ որ երթայ գտնէ և բերէ, պատասխանեց գիւղացի մը։

— Որքա՞ն ատենուան մէջ կրնայ գալ բառնալին։

— Ամենէն մօտակայ տեղը Ֆլաշօն է ուր պայտառ մը կայ. մարդը հոն ղրկուեցաւ. բայց և այնպէս առնուազն քառորդ մը սպասել պէտք է։

— Քառո՛րդ մը, գոչեց Մատըլէն։

Օր մը առաջ անձրեւ եկած, և գետինը թրջուած ըլլալուն համար, սայլը հետզհետէ գետնին մէջ կը խրէր և հետզհետէ ա՛լ աւելի կը ճնշէր ծեր սայլորդին կուրծքը։ Յայտնապէս կը տեսնուէր որ եթէ այսպէս հինգ վայրկեան եւս անցնելու ըլլար, ծերին երկու կողն ալ պիտի խորտակուէր։

— Անկարելի է քառորդ մը սպասել, ըսաւ Մատըլէն գիւղացիներուն, որոնք կը նայէին։

— Հարկը կը պահանջէ սպասել։

— Բայց այն ատեն ա՛լ օգուտ չպիտի ընէ։ Միթէ չէ՞ք տեսներ սայլին խրիլը։

— Իրա՞ւ կ'ըսէք։

— Նայեցէք ի՛նչ կ'ըսեմ, կրկնեց Մատըլէն, կառքին տակ տակաւին տեղ կայ, ուր կրնայ մարդ մը սպրդիլ և կռնակովը վեր վերցնել կառքը։ Սրտոտ և գթոտ մէկը կա՞յ ձեր մէջ։ Հարիւր ֆրանք կուտամ յանձնառու ըլլողին։

Բազմութեան մէջէն և ոչ մէկը տեղէն չարժեցաւ։

— Տա՛սը ոսկի, ըսաւ Մատըլէն։

Ներկայ գտնուող մարդիկ ամչնալով իրենց առջեւը կը նայէին։

Ասոնց մին մրմռալով ըսաւ.

— Ահագին ոյժ ունենալու է սայլը վերցնելու համար։ Մանաւանդ թէ տակը մնալու և ճնշուելու վտանգն ալ պէտք է յանձն առնել։

— Օ՜ն, քաջալերութի՛ւն, քսան ոսկի, ըսաւ Մատըլէն։ Միեւնոյն լռութիւնը շարունակեց։

— Տրամադրութիւն ունին, բայց, — ըսաւ ձայն մը...։

Մատըլէն ետեւը դառնալով տեսաւ որ Ժավէրն էր խօսողը։ Եկած ատեն նշմարած չէր զայն։

— Ոյժ չունին, շարայարեց Ժավէր։ Հսկայազօր մարդ մը ըլլալու է այսպիսի կառք մը կռնակի վրայ վերցնել կարենալու համար։

Յետոյ ուղղակի Պ. Մատըլէնին նայելով և արտասանած խօսքերուն ամէն մէկը շեշտելով՝ շարայարեց։

— Պ. Մատըլէն, աս ուզածդ ընելու կարողութիւն ունեցող միայն մէկ մարդ ճանչցած եմ մինչեւ հիմա։

Մատըլէն սարսուռ մը զգաց։

Ժավէր անտարբեր ձեւով մը, այլ նայուածքն առանց հեռացնելու Մատըլէնի վրայէն՝ կրկնեց.

— Այն ճանչցած մարդս թիապարտ եղեռնագործ մըն էր։

— Ա՜հ, ըսաւ Մատըլէն։

— Թուլոնի թիարանը բանտարկուած։

Մատըլէն դեղնեցաւ։

Բայց սայլը կամաց կամաց և շարունակ կը խրէր։ Ծեր Ֆօշըլըվան կը հոնչէր և կ'ոռնար։

— Հոգիս բերանս կուգայ։ Կողերս կոտր եղան, բառնալի մը չկա՞յ. բան մը չկա՞յ. ա՜հ։

Մատըլէն չորս կողմը նայեցաւ։

— Վերջապէս չկա՞յ մէկը որ քսան ոսկի վաստըկիլ և աս խեղճ ծերը ազատել ուզէ։

Ներկայ գտնուողներէն և ոչ մին տեղէն չարժեցաւ։ Ժավէր կրկնեց.

— Մինչեւ հիմա միայն մէկ մարդ ճանչցած եմ որ կրնար բառնալիի մը գործը ինք կատարել. դատապարտեալ եղեռնագործ մը՛ էր ան։

— Ա՜հ, ալ կը ճզմուիմ, աղաղակեց ծերունին։

Մատըլէն գլուխը վերցուց, Ժավէր բազէի մը պէս մխչտ իրեն նայիլը տեսաւ, նայեցաւ նաեւ գիւղացինե-

բուն որոնք անշարժ կը կենային, և տրտմօրէն ժպտեցան։ Յետոյ առանց բան մը ըսելու, ծունկի վրայ ծռեցան և այնքան արագօրէն կառքին տակը մտան որ բազմութիւնը և ոչ իսկ աղաղակ մը հանելու ժամանակ ունեցաւ։ Սոսկալի վայրկեան մը անցաւ երբ ամէն հանդիսականները կը համբերէին և կը լռէին։

Տեսան որ Մատըլէն այն ահագին բեռին ներքեւ գրեթէ փորին վրայ երկու անգամ աշխատեցաւ արմունկները ծունգերուն մօտեցնելու, այլ ի զուր։—Եղբայր Մատըլէն ելի՛ք, դուրս ելի՛ք. աղաղակեցին ամէն կողմէն։ Նոյն իսկ ծեր Ֆօշըլվանն անգամ ըսաւ. Պ. Մատըլէն, ելի՛ք, հեռացէ՛ք։ Ալ պէտք է որ մեռնիմ. թողէ՛ք զիս։ Հիմակ ուր որ է, դուք պիտի ճզմուիք։—Մատըլէն պատասխան չտուաւ։

Ներկայ անձինք կը սպասէին։ Անիւները հետզհետէ խրեր էին, և ա՛լ գրեթէ անկարելի էր որ Մատըլէն սայլին տակէն ելնէր։

Յանկարծ ահագին մարմինը դղրդիլ սկսաւ, սայլը կամաց կամաց վեր կ'ելնէր, անիւները կիսովին դուրս կ'ելնէին ակօսէն։ Ձայն մը լսուեցաւ, որ խղդուողի մը ձայնին պէս կը գոչէր.— Վազեցէ՛ք, օգնութեան հասէ՛ք։ Ձայն հանողը Մատըլէնն էր որ յետին ջանք մըն ալ ըրած էր։

Ամէնքն ալ վազեցին հասան։ Մէկուն անձնուիրութիւնն ամէնուն ալ ոյժ և քաջութիւն տուած էր։ Քսան թեւեր սայլը բռնելով վերցուցին, և եղբայր Ֆօշըլվան ազատեցաւ։

Մատըլէն ելաւ կանգնեցաւ։ Դէմքը գունատ էր, թէև ամէն կողմէն քրտինք կը թափէր։ Զգեստները պատռտուած և տիղմով չաղախուած էին։ Ամէնքն ալ կուլային, ծերունին անոր ծունկերը կը համբուրէր և բարերար Աստուած կ'անուանէր զայն։ Իսկ Մատըլէնի

դէմքին վրայ չգիտեմ ի՛նչ երանաւէտ և երկնային վըշտի մը պատկերը կը նշմարուէր, և հանդարտօրէն ճիտվերին կը նայէր որ իր նայուածքը չէր հեռացներ անոր վրայէն։

ԳԼՈՒԽ Է.

ՖՕՇԼԸՎԱՆ ԲԱՐԻԶԻ ՄԷՋ ՊԱՐՏԻԶՊԱՆ Կ'ԸԼԼԱՅ

Ֆօշըլվանի ծոնկին ոսկրը փրթած էր ընկնելով։ Պ. Մատըլէն զայն հիւանդանոց ղրկեց զոր ինք իր բանուորներուն համար նոյնիսկ իր գործարանին մէջ հաստատած էր, և ուր երկու գթութեան քոյրեր հիւանդները կը խնամէին։ Հետեւեալ օրը առաւօտ ծերունին իր գիշերուան սեղանին վրայ հազար ֆրանքնոց դրամատոմս մը գտաւ, նաև թուղթի մը վրայ սա խօսքը զոր Մատըլէն իր ձեռքովը գրած էր. Սայլդ եւ ձիդ կը գնեմ։ Սայլը խորտակուած և ձին մեռած էր սակայն։ Ֆօշըլվան բոյժ գտաւ, բայց ծունկը հաշմուած մնաց, և ա՛լ չկրցաւ շարժիլ։ Պ. Մատըլէն գթութեան քոյրերուն և իր ժողովրդապետին յանձնարարութիւններովը Բարիզի Սէնթ-Անթուան թաղին մէջ կուսաստանի մը պարտիզպանն ընել տուաւ ծերունին։

Ժամանակէ մը ետք Պ. Մատըլէն քաղաքապետ անուանեցաւ։ Ժավէր երբ առաջին անգամ Պ. Մատըլէնի ժապաւէն դրուիլը տեսաւ, որով ան քաղաքին վրայ ամէն տեսակ իշխանութիւն կ'ունենար, սարսուռ մը զգաց նման այն շունին որ հոտոտելով իր ախրոջ հագուստին ներքև գայլ մը ըլլալը կը զգայ։ Այն օրէն

սկսելով ա՛լ կրցածին չափ զգուշացաւ անոր տեսնուելէ։ Երբ իր պաշտօնին պիտոյքը համար անոր դիմելն անհրաժեշտ կը թուէր եւ երբ կ'ստիպուէր հարկաւորապէս պարոն քաղաքապետին հետ տեսնուելու, խորին յարգանօք կը խօսէր հետը։

Մ... քաղաքին այս հանրական բարեբաստութիւնը զոր Մատլէն տուած էր, մեր արդէն նշանակած տեսանելի նշաններէն ի զատ ուրիշ թագուն նշան մըն ալ ունէր, որ թէեւ տեսանելի չէր, բայց ոչ նուազ շօշափելի էր։ Այս նշանն երբէք չվրիպէր եւ ոչ մէկուն ուշադրութենէն։ Երբ ժողովուրդը կը տառապի, երբ գործը կը պակսի, երբ առուտուրը կ'ոչնչանայ, հարկատուն նեղութեան պատճառաւ տուրք տալ չուզեր, վճարումին պայմանաժամը կուգայ, կ'անցնի, եւ Տէրութիւնը բռնադատելու եւ տուրքը հաւաքելու համար շատ ծախս կ'ընէ։ Ընդհակառակն երբ առատօրէն գործ ըլլայ, երբ քաղաքը բարեբաստ եւ հարուստ է, տուրքը դիւրութեամբ կը վճարուի եւ Տէրութիւնն ալ հաւաքելու համար քիչ ծախս կ'ընէ։ Կրնայ ըսուիլ թէ հանրական թշուառութիւնն եւ հարստութիւնն անվրիպելի ջերմաչափ մը ունին, որ է տրոց հաւաքման ծախքը։ Եօթը տարուան մէջ Մ..ի նահանգին տրոց հաւաքումին ծախքը չորսէն մէկի իջած էր, եւ այս պատճառաւ Պ. տը Վիլէլ՝ որ այն ատեն գանձուց պաշտօնեայ էր՝ ստէպ այս նահանգը կը յիշէր միւս նահանգներուն նկատմամբ խօսելու ատեն։

Քաղաքին վիճակն ահա այս էր երբ Ֆանթին եկաւ։ Բայց ալ ոչ ոք կը յիշէր զինքը։ Բարեբաղդաբար Պ, Մատլէնին գործարանին դուռը բարեկամ մըն էր։ Ֆանթին հոն գնաց եւ կանանց գործանոցը ընդունուեցաւ։ Բայց բանուած արհեստը Ֆանթինին համար բոլորովին նոր ըլլալով, յաջողակութեամբ չէր կրնար

բանիլ, հետեւաբար իր օրական աշխատութեան փոխարէն փանաքի վարձք մը միայն կրնար առնուլ, բայց ինչ եւ է, այն ալ կը բաւէր. դժուարութիւնը վերցուած էր, ապրուստը կը հոգար։

ԳԼՈՒԽ Ը.

ՏԻԿԻՆ ՎԻԳԹԻՒՐՆԻՒՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԻ ՀԱՄ՚Ր ԵՐԵՍՈՒՆ ՖՐԱՆՔ ԿԸ ՎԱՏՆԷ

Երբ Ֆանթին տեսաւ թէ ապրուստը կը ճարէր, պահ մը ուրախացաւ։ Իր աշխատութեամբը համեստաբար ապրիլն երկնային շնորհք մըն է։ Ֆանթին գործելու ճաշակը նորէն զգաց իրապէս։ Հայելի մը գնեց, անոր մէջ իր թարմութիւնը, աղուոր մազերը եւ ակռաները տեսաւ, շատ բաներ մոռցաւ, ա՛լ միայն Գօզէթին եւ հնարաւոր ապագայի մը տուաւ իր միտքը, եւ գրեթէ երջանիկ սեպուեցաւ։ Պզտիկ սենեակ մը վարձեց, եւ աշխատելով հետզհետէ պարտքը վճարելու պայմանով եւ ապառիկ սակարկութեամբ կահ կարասի առաւ եւ զարդարեց զայն. այս զարդասիրութիւնն իր անկարգութեան ժամանակի սովորութեանց մնացորդն էր։

Չկրնալով ըսել թէ ամուսնացած է ինք, արդէն ինչպէս փոքր ինչ ակնարկեցինք, զգուշացած էր իր պզտիկ աղջկան վրայ խօսելէ։

Ի սկզբան, ինչպէս տեսանք, ճշդապէս կը վճարէր Թէնարտիէններուն ամսականը։ Միայն ստորագրութիւնը դնել գիտէր, եւ այս պատճառաւ հասարակաց գրագրի մը գրել կուտար անոնց յղուած նամակները։

Դիտուեցաւ արդէն թէ շատ անգամ նամակ կը

ղրկէր Ֆանթին։ Արդ կիները գործանոցին մէջ՝ սկսան իրարու փսփսալ թէ Ֆանթին «նամակներ կը գրէ». և թէ «թագուն յարաբերութիւններ» ունի։

Մարդոց գործերն ամենէն աւելի այն անձերէ կը դիտուին որոնց չեն վերաբերիր անոնք։

— Ինչո՞ւ այս պարոնը միշտ մութը սկսած ժամանակ կուգայ, ինչո՞ւ այն ինչ պարոնը բանալին աւելին ամեւլին բեւեռէն չկախեր հինգշաբթի օրեր. ինչո՞ւ միշտ պզտիկ փողոցներէն կ'երթայ. ինչո՞ւ տիկինը միշտ տունը հասնելէն առաջ կառքէն դուրս կ'ելնէ. ինչո՞ւ նամակի թուղթ առնել կուտայ քանի որ իր թղթարանը լեցուն է անով, ևայլն...։

Կան այնպիսի անձեր. որոնք ամենևին իրենց վերաբերութիւն չունեցող այս թագուն շարժումներուն նպատակը հասկնալու համար այնքան ստակ կը վատնեն, ժամանակ կը կորսնեն և դժուարութիւն կը կրեն որքան հարկ չպիտի ըլլար եթէ տասը բարեգործութիւն ընել ուզէին. և այս իրարանցումը ձրի է, զուարճութեան համար է, և հետաքրքրութեան փոխարէնն ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ նոյն իսկ հետաքրքրութիւնը։ Այս տեսակ անձինք օրերով այս մարդուն կամ այն կնոջ ետեւը կ'ընկնին, ժամերով փողոցի մը անկիւնները, ծառուղիներու դռներուն տակ, և գիշերը, ցուրտին և անձրեւին՝ պահնորդութիւն կ'ընեն, յանձնարարութիւն կատարողներու կաշառք կուտան, կառապաններ կամ սպասաւորներ կը գինովցնեն, սենեկապանուհիի մը հետ կը մտերմանան ստակ տալով. դռնապան մը ծախու կ'առնուն. ինչո՞ւ. ոչինչ բանի մը համար։ Տեսնելու, գիտնալու և հասկնալու կատղութիւն մըն է, միմիայն ըսելու մարմաջում մըն է այս։ Շատ անգամ երբ այս թագուն իրերը կը հասկցուին, երբ այս գաղտնիքները կը հրատարակուին, երբ այս

ծածուկ յարաբերութիւնները յայտնապէս կը հրապարակուին, իրենց հետեւութիւնն է աղէտներ, մենամարտութիւններ, սնանկութիւններ, ընտանիքներու կործանում և կեանքերու խորտակում ի մեծ ցնծութիւն այն անձանց որոնք «ամէն բան երեւան հանեցին» առանց շահ մը ունենալու և միայն դրդումի մը հնազանդելու համար։ Տրտմալի՛ բան։

Կան տեսակ մը անձինք որոնք միմիայն խօսելու հարկաւորութեան պատճառաւ չարասիրտ են։ Իրենց խօսակցութիւնը, որ ընկերութեան մէջ շատախօսութիւն և նախասենեակի մէջ չաղակրատութիւն է, կը նմանի վառարաններու որոնք փայտը շուտ մը կը սպառեն. այրելու շատ նիւթ կ'ուզեն, և այս այրելու նիւթն ալ իրենց ընկերն է։

Այսպէս Ֆանթինն ալ դիտուեցաւ։

Մանաւանդ քանի մը կիներ կը նախանձէին անոր խարտիշագոյն մազերէն և սպիտակափայլ ակռաներէն։

Դիտուեցաւ որ Ֆանթին գործանոցին մէջ ուրիշներու քով գտնուած ատեն շատ անգամ ետեւը կը դառնար աչքին արցունքը սրբելու համար։ Կ'արտասուէր ան երբ միտքը կը բերէր զաւակը, գուցէ նաև այն մարդը զոր սիրած էր։ Անցեալին տխուր յարաբերութիւններէն դադարիլը ցաւալի աշխատանք մըն է։

Հասկցուեցաւ նաև թէ ամիսը առնուազն երկու անգամ միեւնոյն հասցէով նամակ կը գրէր և նամակին առաքման ծախսն ալ ինք կը վճարէր։ Հասկցուեցաւ վերջապէս թէ հասցէն սա էր. Առ Պ. Թենարտիէ, պանդոկապետ ի Մօնֆէրմէյլ։ Գինետունի մը մէջ խօսել տուին հասարակաց գրագիրը, որ ծերունի ապուշ մըն էր, և որ չէր կրնար իր ստամոքսը կարմիր գինիով լեցնել առանց դուրս տալու իր գիտցած գաղտնիքները։ Երկար չընենք, իմացուեցաւ թէ Ֆանթին

զաւակ մը ունէր։ «Կ'երեւայ թէ աղջիկ մըն է», կ'ըսուէր։ Հետաքրքիր կին մըն ալ մինչև Մոնֆերմէյլ ճամբորդեց։ Թէնարտիէններուն հետ խօսեցաւ, և ի դարձին ըսաւ· Երեսուն ֆրանք ծախս ըրի, բայց խիղճս ալ հանդարտեցաւ։ Տեսայ մանուկը։

Այս ճամբորդութիւնն ընող կինը Կօրկօն մըն էր, Տիկին Վիգթիւրնիէն կ'անուանէր, և կարծես թէ ամէնուն առաքինութեան պահնորդուհին և դատապանուհին էր։ Տիկին Վիգթիւրնիէն յիսունըվեց տարեկան էր, իր տգեղութեան դիմակը պառաւութեան դիմակով կրկնած էր։ Ձայնը այծի ձայնի կը նմանէր· իսկ միտքը թեթեւ էր։ Զարմանալին սա է որ այս պառաւը ժամանակին երիտասարդուհի մըն էր· Ծաղկահասութեան ժամանակ, ճիշդ 1793ին կարգուած էր վանականի մը հետ որ Պէրնարտէններու վանքէն փախած էր կարմիր գդակով և ժագօպէններու հետ միացած էր։ Վիգթիւրնիէն ցամաք, կարծր, հեստ, սուր, փշոտ և գրեթէ թունաւոր էր· միշտ կը յիշէր իր վանականը որ մեռած էր, և որմէ աղէկ զսպուած և նուաճուած էր։ Կրօնաւորի մը կնգուղէն ճնշուած եղիճ մըն էր։ Ֆրանսայի վերահաստատութիւն ըսուած իշխանութեան ատենները աւելորդապաշտ կրօնասէր մը եղած էր· իր կրօնասիրութիւնը այնքան ջերմեռանդ էր որ եկեղեցականները ներած էին վանականի հետ կարգուած ըլլալը։ Պզտիկ կալուած մը ունէր զոր տանիքներու վրայ քարոզելով կրօնական միաբանութեան մը կը կտակէր։ Արասի եպիսկոպոսական թեմին մէջ մեծ համարում ունէր։ Այսպէս ահա տիկին Վիգթիւրնիէն Մոնֆերմէյլ գնաց և դառնալով ըսաւ· «Տեսայ մանուկը»։

Այս եղելութեան մինչև կատարուիլը բաւական ժամանակ անցաւ։ Ֆանթին մէկ տարիէն աւելի էր որ գործարանին մէջ կը բանէր, երբ առաւօտ մը գործանո-

ցին տեսչուհին Պ. քաղաքապետին կողմէն յիսուն ֆրանք յանձնեց անոր և ըսաւ թէ ա՛լ գործանոցի բանւորն ըլլալէ դադրած էր, և Պ. քաղաքապետին կողմէ ստիպեց որ քաղաքէն մեկնի։

Ճիշդ միեւնոյն ամիս Թէնարտիէնները վեցին տեղ տասներկու ֆրանք ուզելէն ետք տասներկուքին տեղ տասնեւհինգ ֆրանք պահանջեր էին։

Ֆանթին ի՛նչ ընելը չգիտցաւ։ Չէր կրնար քաղաքէն մեկնիլ, վասն զի սենեակին վարձքն և կահ կարասիին սակը դեռ վճարած չէր։ Յիսուն ֆրանքը այս պարտքը վճարելու չէր բաւեր։ Քանի մը աղերսալի խօսք թոթովեց, այլ տեսչուհին բացարձակապէս իմաց տուաւ թէ կը պարտաւորէր անմիջապէս հեռանալ գործանոցէն։ Մանաւանդ թէ Ֆանթինն ալ միջակ բանւոր մըն էր։ Գործատունէն ելաւ աւելի ամօթահար քան թէ յուսահատ և իր սենեակը գնաց։ Ա՛լ իր յանցանքն ամենուն յայտնի եղած էր։

Ալ և ոչ իսկ խօսք մը ըսելու համարձակութիւն ունեցաւ։ Խրատ տրուեցաւ իրեն որ Պ. քաղաքապետին դիմէ, բայց Ֆանթին չհամարձակեցաւ։ Քաղաքապետը յիսուն ֆրանք տուած էր իրեն, վասն զի բարեսիրտ էր. նաև արտաքսած էր, վասն զի արդարասէր էր։ Ֆանթին այս վճիռին համակերպեցաւ։

ԳԼՈՒԽ Թ.

ՏԻԿԻՆ ՎԻԳԹԻՒՐՆԻՒԷՆԻՆ ՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Ըսել է թէ վանականին կինը գործ մը տեսած եղաւ։

Բայց Պ. Մատըլէն եղելութեան նկատմամբ ամենեւին տեղեկութիւն մը չունէր։ Ասիկա այն դէպքերու կարգագրութեանց մին էր որ կեանքի մէջ միշտ կը պատահին։ Պ. Մատըլէն սովորութիւն ըրած էր գրեթէ ամենեւին չմտնել կիներուն գործատունը։

Գործատունին տեսչութիւնը պառաւ աղջկան մը յանձնած էր, զոր ժողովրդապետը տուածէր իրեն։ Մեծ վստահութիւն ունէր այս տեսչուհիին վրան. իրօք յարգելի, համեստամիտ, արդարասէր, ուղղամիտ և գթոտ կին մըն էր ան. բայց իր գթասիրութիւնը տալն էր միայն, և չէր հաւասարէր այն գթասիրութեան աստիճանին, որու ողորմութիւնն է հասկնալ և ներել։

Պ. Մատըլէն ամէն բանի մէջ անոր խորհրդովը կը շարժէր։ Ամենէն լաւ մարդերը շատ անգամ կը բռնադատուին իրենց իշխանութիւնը փոխանորդի մը յանձնելու։ Տեսչուհին ահա այս կատարեալ իշխանութեամբ և բարութիւն մը գործելու համոզումով Ֆանթինին դատը քննած, դատած, վճռած և վճիռն ալ գործադրած էր։

Իսկ տուած յիսուն փրանքն առած էր այն գումարէն, զոր Պ. Մատըլէն բանւոր կանանց օգնելու և ո-

ղորմելու համար կը յանձնէր անոր և որուն հաշիւը չէր տար տեսչուհին։

Ֆանթին ուզելով քաղաքին մէջ սպասաւորութիւն ընել. տունէ տուն պտըտեցաւ, բայց ոչ ոք ընդունեց զինքը։ Չէր կրցած քաղաքէն մեկնիլ։ Հնակարկատ վաճառականը, որու կը պարտաւորէր առած կարասիներուն սակը, — և ի՛նչ կարասիներ, — Ֆանթինին ըսած էր. Եթէ ձգես երթաս, իբր գող բռնել կուտամ քեզի։ Իսկ սենեակին տէրը որու վարձք կը պարտաւորէր՝ ըսած էր. Մատղահաս և գեղեցիկ աղջիկ մըն ես. եթէ ուզես, կրնաս վճարել պարտքդ։ Ֆանթին յիսուն փրանքին կէսը սենեակին տիրոջ և կէսն ալ հնագործին տուաւ. կարասիներուն երեք չորրորդը ետ դարձուց. միայն պէտք եղածը պահեց, և առանց գործի, առանց պաշտօնի մնաց, միայն անկողին մը և տակաւին յիսուն փրանք պարտք ունենալով։

Սկսաւ պահապան զօրաց համար հաստ շապիկներ կարել, և օրը տասներկու սու կը վաստկէր։ Այս տասներկու սուէն տասը կը պարտաւորէր զաւակին ամսականը վճարել։ Ահա այս պարագաներու մէջ սկսաւ կանոնաւորապէս չվճարել Թէնարտիէներուն պահանջը։

Սակայն պառաւ կին մը որ իրիկուան Ֆանթինին եկած ժամանակ ճրագը կը վառէր, թշուառութեամբ ապրելու արհեստը սովրեցուց անոր։ Քիչ բանով ապրելուն ետեւն է ոչինչով ապրիլը։ Այս երկու տեսակ ապրելն երկու սենեակ է. մին մթին, միւսը խաւարին։

Ֆանթին սորվեցաւ թէ կին մը ինչպէս ձմեռը կրակէ կը զրկուի, և կը թողու թռչուն մը որու երկու օրուան կորեակին ծախքը փուլ մըն է. թէ ի՛նչպէս իր միջազգեստը իբր վերմակ և վերմակը իբր միջազգեստ կը գործածէ, և թէ ճրագին իւղը շատ չվառելու համար ի՛նչպէս կարելի է ընթրել դիմացի պատուհանէն

եկող լոյսին շնորհիւ։ Մարդ չգիտէր թէ տասը փարայով ինչե՛ր կ՚ընեն տեսակ մը ակար արարածներ, որոնք թշուառութեամբ և պարկեշտութեամբ ծերացած են։ Այսպէս ապրիլն ի վերջոյ տաղանդ մը կ՚ըլլայ։ Ֆանթին այս բարձր տաղանդը ստացաւ և սակաւ ինչ սիրտ առաւ։

Այն ատեններ դրացիի մը կ՚ըսէր. —Վա՛հ, կ՚ըսեմ ինքզինքիս թէ միայն հինգ ժամ քնանալով և միւս բոլոր ժամանակս կար կարելով միշտ պիտի կրնամ գրեթէ հացս ճարել։ Մանաւանդ թէ մարդս երբ տրտում է, քիչ կ՚ուտէ։ Լա՛ւ ուրեմն. տառապանքով, անհանգստութիւններով, մէկ կողմէ սակաւ ինչ հացով և միւս կողմէն ալ փիշտերով պիտի սնիմ։

Այս սոսկալի թշուառութեան մէջ տարօրինակ երանութիւն մը ունեցած կ՚ըլլար եթէ աղջիկն իր քովն ըլլար։ Մտածեց բերել տալ զայն։ Բայց ի՜նչ, իր թշուառութեան մասնակցի՛լ նաև զայն. մանաւանդ թէ Թենարտիէներուն պարտք ունէր. ի՞նչպէս վճարէր. հապա ճամբու ծախքն ո՞ւր թողունք։

Այն պառաւ կինն՝ որ Ֆանթինին սորված էր ինչ որ կրնան չքաւորութեամբ ապրելու դասեր անուանել՝ Մարգրիտ անունով սրբակեաց, իրական ջերմեռանդութեամբ ջերմեռանդ, աղքատ, և աղքատներու նաև հարուստներու նկատմամբ գթասիրտ աղջիկ մըն էր. Մարգրիտ ստորագրել կարենալու չափ գրել գիտէր. և Աստուծոյ կը հաւատար. այս ալ իր գիտութիւնն էր։

Վարը այս տեսակ առաքինութիւններ շատ կան. օր մը վեր պիտի ելնեն անոնք։ Այս կեանքն ապագայ մը ունի։

Առջի անգամները Ֆանթին այնքան ամօթ զգացած էր որ դուրս ելնելու չէր համարձակեր։

Փողոցը գտնուած ժամանակ կը գուշակէր թէ ետե-

ւէն եկողները կը դառնային և մատով զինքը կը ցուցընէին. ամէն մարդ իրեն կը նայէր, և ոչ ոք բարեւ կուտար։ Անցորդներուն կծու և ցուրտ արհամարհանքը ցրտաշունչ քամիի մը պէս անոր մարմինին և սրտին կ՚ազդէր։

Պզտիկ քաղաքներու մէջ ամենուն հեգնութեան և հետաքրքրութեան ենթարկուող թշուառուհի մը կարծես թէ մերկ է։

Գէթ Բարիզի մէջ ոչ ոք կը ճանչէ զինքը. և այս անծանօթութիւնը հագուստ մըն է։ Ո՜հ, Ֆանթին որքան կը փափաքէր արդեօք Բարիզ գալ. բայց անկարելի բան։

Ինչպէս չքաւորութեան սովրած էր, հարկ եղաւ նաև սովորիլ անուանարկութեան։ Որոշեց անտարբեր ըլլալ այս մասին. երկու երեք ամիսէն ետք ամօթը մէկդի ձգեց, և սկսաւ դուրս ելնել իբր թէ բան մը չըլլար։ Հոգս անգամ չէ, ըսաւ։

Գլուխը վեր վերցնելով, և դառն ժպիտով մը գնաց եկաւ, և զգաց թէ անամօթ մը կ՚ըլլար ինք։

Տիկին Վիքթիւրնիէն երբեմն պատուհանէն կը տեսնէր անոր անցնիլը, կը դիտէր «այն արարածին» թշուառութիւնը, որ իր շնորհիւ «իր տեղը դրուած» էր, և կ՚ուրախանար։ Չարասիրտները սեւ երջանկութիւն մը ունին։

Չափազանց աշխատութիւնը յոգնութիւն կուտար Ֆանթինին. այս պատճառաւ աւելցաւ իր արդէն ունեցած պզտիկ չոր հազը։ Երբեմն իր դրացի Մարգրիտին կ՚ըսէր.—Ձեռքս բռնէ՛, նայէ՛. ի՛նչպէս տաք է։

Սակայն առաւօտները երբ կոտրուած հին սանտրով մը կը սանտրէր իր գեղեցիկ մազերը որոնք չոլորուած մետաքսի պէս կը փայփլէին, պահ մը երջանկօրէն կը պչրէր։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ՅԱՋՈՂՈՒԹԵԱՆ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ֆանթին ձմեռուան վերջերը գործանոցէն ելած էր. ամառն անցաւ, բայց ձմեռը նորէն եկաւ։ Կա՛րճ օրեր, քի՛չ աշխատութիւն։ Ձմեռը ոչ տաք կայ, ոչ լոյս, ոչ կէս օր. իրիկունը առաւօտեան մօտ է. մառախուղ. վերջալոյս ամենուրեք. պատուհանը մութ է. աչքը բան մը չտեսներ։ Երկինքը օդահան մըն է։ Բոլոր օրը գետնափոր շտեմարան մըն է։ Արեւը աղքատի մը կերպարանը ունի։ Սարսափելի՛ եղանակ։ Ձմեռուան եղանակին մէջ երկնից ջուրը և մարդուս սիրտը քար կը կտրին։ Պարտատէրները հանգիստ չէին թողուր Ֆանթինը։

Ֆանթին խիստ քիչ կը վաստկէր։ Պարտքերը աւելցած էին։ Թէնարտիէները, որոնք կանոնաւորապէս չէին ընդունէր ամսականները, շարունակ նամակներ կը գրէին, որոց պարունակութիւնը վիշտ և թղթատան ծախքն ալ կործանում կը պատճառէր անոր։ Օր մը Թէնարտիէները գրեցին թէ իր պզտիկ Գօզէթը ձմեռուան այն ցուրտ եղանակին մէջ բոլորովին մերկ էր. թէ տաւէ միջազգեստի մը հարկաւորութիւն ունէր. և թէ պէտք էր առնուազն տասը ֆրանք ղրկել։ Ֆանթին այս նամակը առաւ և բոլոր օրը ձեռացը մէջ ճըզմեց զայն։ Իրիկունը փողոցին անկիւնը բնակող սափրիչի մը կրպակը մտաւ. սանտրը մազերուն վրայէն հանեց, և ահա իր շքեղ մազերը մինչև կէս մէջքը ինկան։

— Ի՛նչ գեղեցիկ մազեր, գոչեց սափրիչը։

— Քանի՞ կ՚առնես, հարցուց Ֆանթին։

— Տասը ֆրանքի։

— Կտրէ՛ ուրեմն։

Ֆանթին իր մազերուն ստակովը կերպասեայ միջազգեստ մը առաւ և Թէնարտիէներուն ղրկեց։

Թէնարտիէները երբ միջազգեստը ընդունեցան, կատղեցան, վասնզի անոնց ուզածը ստակ էր։ Միջազգեստը Էբոնինի տուին։ Խեղճ Արտոյտը առաջուան պէս կը դողար ցուրտէն։

Ֆանթին իւրովի ըսաւ. — Զաւակս ա՛լ չպիտի պաղի. մազերովս հագուեցուցի զինքը։ — Կարմիր պզտիկ գդակներ կը դրուէր որոնք իր խուզուած գլուխը կը ծածկէին և որով տակաւին աղուոր կ՚երեւար ան։

Ֆանթինի սրտին մէջ խաւարին վիշտ մը կը գոյանար։

Երբ տեսաւ թէ ա՛լ չէր կրնար զարդարել գլուխը, սկսաւ ատելութեամբ նայիլ ամէն բանի և ամէնուն։ Ամէնուն պէս ինքն ալ շատ ժամանակէ ի վեր կը պատկառէր Մատըլէնէն, բայց ա՛յնքան կրկնեց իւրովի թէ գործատունէն զինք վռնտողը և իր թշուառութեան պատճառը ան է, որ վերջապէս սկսաւ Մատըլէնն ալ ատել, մանաւանդ թէ ուրիշներէն աւելի ատել։ Երբ գործարանին առջեւէն կ՚անցնէր ճիշդ այն ժամերուն ուր բանուորները դուռը կը գտնուէին, խնդալ և երգել կը ձեւացնէր։

Պառաւ բանուոր մը անգամ մը անոր այս կերպով երգել և խնդալը տեսնելով՝ ըսաւ. — Սա աղջկան վերջը գէշ պիտի ըլլայ։

Ֆանթին մարդու մը հանդիպեցաւ, զոր բնաւ չէր սիրեր և իբր սպառնալիք՝ իր սիրահարը ըրաւ զայն՝ սիրտը անհնարին զայրոյթով համակուած։ Այս մարդը

թշուառական մըն էր, մուրացիկ երաժիշտ մը, թափառաշրջիկ անատակ մը, որ կը ծեծէր Յանթինը և որ ձգեց զայն այն կերպով ինչպէս որ մոռցած էր անոր, այսինքն ձանձրոյթով։

Յանթին իր զաւակը կը պաշտէր։

Քանի որ հետզհետէ կ'իջնէր, քանի որ հետզհետէ ամէն բան կը խաւարէր իրեն համար, այն պզտիկ հրեշտակը ա՛լ աւելի իր սրտին մէջ կը ճառագայթէր։ Իրաւի կ'ըսէր։ — Երբ հարստանալու ըլլամ, Գոզէթս քովս պիտի առնեմ։ Այսպէս կ'ըսէր, և կը խնդար։ Հազը չէր անցնիր և կռնակն ալ կը քրտնէր։

Օր մը Թենարտիէններէն յետագայ նամակը առաւ. «Գոզէթ հիւանդ է։ Հիւանդութիւնը կորեկանման տենդ (սարը հումմա) կ'անուանուի որ այս կողմերը ճարակած է։ Սուղ դեղեր պէտք է։ Դեղի սակ տալէն մեր տունը կը փլի, և ա՛լ կարող չենք վճարել։ Եթէ մինչեւ ութ օր քառասուն ֆրանք չղրկէք, պզտիկը կը մեռնի։»

Յանթին նամակը կարդալուն պէս քա՜հ քա՜հ խնդաց և դրացիին ըսաւ. — Ա՜հ, տե՛ս ինչ բարի մարդեր են. քառասուն ֆրանք կ'ուզեն. բայց քառասուն ֆրանքը երկու ոսկի կ'ընէ. ուրկէ՞ գտնեմ այսպիսի գումար մը, աւանա՜կ են ինչ են այս գիւղացիները։

Սակայն սանդուխին վրայի կանթեղին քով երթալով նորէն կարդաց նամակը։

Յետոյ սանդուխէն վար իջաւ, դուրս ելաւ վազելով, ցատկռտելով ու միշտ խնդալով։

Մարդ մը հանդիպելով հարցուց անոր. — Ի՞նչ կայ որ այդքան զուարթ ես։

Յանթին պատասխանեց. — Գիւղացի մարդերէ նամակ մը առի, որուն մէջ կատակ մը գրեր են։ Քառասուն ֆրանք կ'ուզեն ինձմէ. գիւղացի են, ինչ կըր-

նամ ըսել։

Հրապարակէն անցնելու ատեն տարաձեւ կառքի մը առջեւ խռնուած բազմութիւն մը տեսաւ. կառքին ձեղունին վրայ կարմիրներ հագած մարդ մը ոտքի վրայ կը ճառէր։ Շրջող ատամնայորդ ձեռնածու մըն էր ան, ամբողջ և շարուած ակռաներ, փոշիներ, ակռայ մաքրելու խիւսեր և օղիներ կը ծախէր։ Յանթին բազմութեան մէջ մտաւ և ուրիշներուն պէս ինքն ալ սկսաւ խնդալ ճառը մտիկ ընելով, զոր մարդը կը խօսէր վարինց մարդերու համար զողերու բարբառէ և վերինց մարդերու համար ալ ծածուկ բարբառէ խօսքեր գործածելով։ Ակռայ քաշողը տեսաւ այս գեղեցիկ աղջկան խնդալը, և յանկարծ գոչեց.

— Գեղեցիկ ակռաներ ունիս եղեր դու, խնդացող աղջիկ։ Եթէ կ'ուզես երկու բալէթներդ ծախել ինծի, ամէն մէկին մէկ ոսկի կուտամ։

— Ի՞նչ է բալէթ ըսածդ հարցուց Յանթին։

— Բալէթ ըսածս վերի կարգին առջեւի երկու ակռաներն են։

— Հիմա կը սոսկամ, պոռաց Յանթին։

— Երկո՛ւ ոսկի, մռմռաց ակռաները թափուած պառաւ մը որ հոն կը գտնուէր։ Ահա աղջիկ մը որու երանի կուտամ։

Յանթին փախաւ և ականջները գոցեց մարդուն բիրտ ձայնը չլսելու համար որ ետեւէն կը պոռար. — Մտածէ՛, գեղանիդ դու. երկու ոսկի ըսի. քիչ սակ չէ այս։ Եթէ կը հաւանիս, այս իրիկուն Թիյլագ տ'արժանի պանդոկը եկուր ուր կրնաս գտնել զիս։

Յանթին իր սենեակը վերադարձաւ զայրութեամբ համակուած, և եղելութիւնը բարեսիրտ Մարգրիտին պատմեց որ իր դրացին էր։ Ասանկ բան մը լսա՞ծ էիր։ երբեք այսպիսի զարշելի մարդ մը տեսա՞ծ էիր. ինչ-

պէս թող կը տրուի որ տանկ մարդիկ քաղաքին մէջ շրջին. ի՛նչ, առջեւի երկու ակռանե՛րս քաշե՛լ, բայց սարսափելի բան մը պիտի ըլլայ, մազերը կը բուսնին, սակայն ակռանե՛րը։ Ա՛հ, գարշելի մարդ, աւելի աղէկ է որ հինգերորդ յարկէ մը ինքզինքս քարայատակին վրայ նետեմ։ Ըսաւ թէ այս գիշեր Թիյշագ s'arժանի պանդոկը պիտի գտնուի։ Ի՞նչ տալ խոստացաւ հարցուց Մարգրիտ։

— Երկու ոսկի։

— Ըսել է քառասուն ֆրանք։

— Այո՛, երկու լուի s'or ոսկին քառասուն ֆրանք կ'ընէ ըսաւ Ֆանթին։

Յետոյ խորհեցաւ. սկսաւ կարը կարել։ Քառորդ մը ետքը կարը թողուց և սանդուխին քովը գնաց Թէնարտիէներուն նամակը կրկին կարդալու համար։ Երբ նորէն սենեակը մտաւ, հարցուց Մարգրիտին որ իր քով կ'աշխատէր։

— Ի՞նչ է այս կորեկանման տենդ ըսածը. ի՞նչ բան է այն. տեղեկութիւն ունի՞ս։

— Այո՛, պատասխանեց պառաւ աղջիկը, հիւանդութիւն մըն է այն։

— Իրա՞ւ է թէ շատ դեղ պէտք է այդ հիւանդութեան:

— Ո՛հ, սոսկալի դեղեր պէտք է։

— Ի՞նչպէս կուգայ ան։

— Հիւանդութիւն մըն է որ կուգայ։

— Մանկանց վրայ կը ճարտկուի՞։

— Մանաւանդ մանկանց վրայ։

— Հիւանդը կը մեռնի՞։

— Անտարակոյս, ըսաւ Մարգրիտ։

Ֆանթին դուրս ելաւ, և նամակը անգամ մըն ալ կարդալու համար դէպի սանդուղը գնաց։

— Իրիկունը սանդուղէն վար իջաւ, և տեսան ոմանք որ անիկա կ'ուղղուէր դէպի Բարիզի փողոցին կողմը ուր են պանդոկները։

Հետեւեալ առտու երբ Մարգրիտ արեւին ծագումէն առաջ Ֆանթինի սենեակը կը մտնէր, վասնզի միշտ միատեղ կ'աշխատէին և այս կերպով երկուքին համար մէկ ճրագ կը վառուէր, տեսաւ որ Ֆանթին դեղնած, անշարժ և անկողնին վրայ նստած էր։ Ֆանթին մինչև առաւօտ չէր պառկած։ Գդակը ծունկերուն վրայ ինկած էր։ Ճրագը մինչև առտու վառած, և իւղը գրեթէ բոլորովին հատած էր։ Մարգրիտ այս սոսկալի անկարգութենէն զարմանալով կանգ առաւ շէմին վրայ և պոռաց.

— Տէր իմ Աստուած, ճրագին մէջ իւղ չէ մնացեր, ամէնն ալ վառեր է. պատահմունք մը եղած պիտի ըլլայ։

Յետոյ Ֆանթինին նայեցաւ, որ իր խուզուած գլուխը դէպ անոր կը դարձնէր։

Ֆանթին առջի օրուընէ ի վեր տասը տարի ես ապրածի պէս ծերացած էր։

— Յիսո՛ւս Քրիստոս. կրկնեց Մարգրիտ, ի՞նչ կայ, ի՞նչ ունիս, Ֆանթին։

— Բան մը չունիմ, ըսաւ Ֆանթին։ Ընդհակառակն զաւակս չպիտի մեռնի այն սոսկալի հիւանդութեամբ՝ անօգնական մնալով։ Հիմա գոհ եմ։

Այսպէս ըսելով պառաւ աղջիկին երկու ոսկի կը ցուցնէր որոնք սեղանին վրայ կը փողփողէին։

— Ա՛հ, Տէ՛ր Աստուած, պոռաց Մարգրիտ։ Մեծ հարստութիւն մըն է այդ, ո՞ւրկէ գտար այդ լուիները։

— Ստացայ, պատասխանեց Ֆանթին. և խնդուն ժպտեցաւ։ Ճրագին լոյսն երեսին կը զարնէր։ Ժպիտն

արիւնաբոյր ժպիտ մըն էր։ Կարմրագոյն լորձ մը շուրթերուն խորշերը կը թրջէր, և բերնին մէջ սեւ ծակ մը կը տեսնուէր։

Երկու ակռան քաշուած էր։

Քառասուն ֆրանքը Մոնֆերմէյլ ղրկեց։

Բայց Թէնարտիէներուն գրածը խաբէութիւն մըն էր՝ սակ քաշելու դիտաւորութեամբ։ Գօզէթ հիւանդ չէր։

Ֆանթին իր հայելին պատուհանէն դուրս նետեց։ Երկու տարիէ ի վեր արդէն ձգած էր իր խուցը զոր երկրորդ դստիկոնին վրայ վարձած էր և տանիքին տակ վերնայարկի մը մէջ կը բնակէր որ դռնափակով մը միայն կը գոցուէր։ Վերնայարկն այն տեսակէն էր, որու ձեղունը գետնին հետ անկիւն կը կազմէ և որ հոն գտնուողին գլուխին կը զարնէ ամէն բոպէ։ Աղքատն ի՛նչպէս դէպ իր ճակատագրին յատակը, նոյնպէս դէպ իր սենեկին ներքին կողմն երթալու համար հետզհետէ ծռելով կը քալէ։ Ա՛լ անկողին չունէր Ֆանթին. բոլոր ունեցածն էր լաթի կտոր մը զոր վերմակ կ՚անուանէր, խշտեակ մը և աթոռ մը որուն խըսիրն ելած էր։ Պզտիկ վարդենի մըն ալ ունէր, որ անկիւն մը նետուելով և մոռցուելով չորցած էր։ Միւս անկիւնն ալ ջուրի համար իւղի բարջ մը կար որ ձմեռը կը սառէր, և որու մէջ ջուրին այլ և այլ մակերեւոյթներուն նշանները սառնային շրջանակներով նշանակուած կը կենային օրերով։ Ամչնալէ դադրած ըլլալով, պչրելէ ալ դադրեցաւ։ Յետին նշան։ Աղտոտ գդակներով դուրս կ՚ելնէր։ Կամ ժամանակ չունենալուն և կամ անտարբերութեանը համար ա՛լ չէր կարկըտէր իր ճերմակեղէնները։ Գուլպային գարշապարի կողմը քանի որ կը մաշուէր, գուլպան դէպի կօշիկին մէջ կը քաշէր՝ ինչպէս վերէն ի վար կազմուած

քանի մը ծալերէն ալ կը հասկցուէր։ Իր հին և մաշուած գօրսէն կը կարկտէր բէրգալէն աւելի տտարին կտաւի կտորներով, որոնք ամենափոքր շարժումի առթիւ կը պատռտէին։ Որոնք որ իրմէ առնելիք ունէին թուք ու մուր կը խայտառակէին զինքը և ամենուն հանգիստ չէին ձգեր։ Փողոցին մէջ ալ կը հանդիպէր անոնց, իր վերնայարկին սանդուխին վրան ալ։ Ամբողջ գիշերը լալով և մտածելով կ՚անցունէր։ Աչքերը խիստ փայլուն էին և ուսին վրայ դէպի ձախ ուսակրին կողմը անշարժ ցաւ մը կը զգար։ Շատ կը հազար։ Սոսկալի կերպով կ՚ատէր Եղբայր Մատըլէնը, և չէր գանգատեր։ Օրը տասնեօթ ժամ կար կը կարէր. բայց բանտերու համար բան բանեցնող մը, որ վար գինով կ՚աշխատցնէր բանտարկուած կիները, յանկարծ իջեցուց գիները, որով ազատ բանուորներու օրողջէքն ինը սուի իջաւ։ Տասնեօթ ժամ աշխատիլ ե՛ւ օրը ինը սու վաստկիլ։ Պարտատէրներն անողոքաբար սակ կը պահանջէին։ Մասվաճառը որ գրեթէ բոլոր կարասիներն ետ առած էր՝ անընդհատ կ՚ըսէր Ֆանթինի. — Ե՞րբ պիտի տաս սակս անամօ՛թ աղջիկ։ Ի՞նչ կ՚ուզէին անոնք, Աստուած իմ։ Ամէն կողմէ պաշարուելով հալածուիլ կը զգար, և վայրենի գազանի մը պէս կատաղութիւն մը կուգար վրան։ Նոյն միջոցները Թէնարտիէյէն նամակ մը եւս առաւ, որուն մէջ կ՚ըսէր թէ՝ այնքան ժամանակ համբերած էր մեծ ազէկութիւն ըրած ըլլալու համար. թէ հարկ էր անմիջապէս հարիւր ֆրանգ ղրկել իրեն, թէ ոչ դուռնէն դուրս պիտի վռնտէր պզտիկ Գօզէթն որ նոր ազէկցած էր իր վտանգաւոր հիւանդութենէ. և թէ պզտիկը ձմեռ ատեն ճամբաներու վրայ ձգելով թող երթայ ի՛նչ կ՚ուզէ ըլլայ, եթէ կ՚ուզէ սատկի անգամ, հոգը չէր, եայլն։ Հարիւր ֆրանգ, ըսաւ մտովին Ֆանթին։ Բայց ո՞ւր կայ օրը հարիւր սու վաստկելու գործ մը։

— Օ՛ն, մնացածն ալ ծախենք, ըսաւ, և սկսաւ բոզութիւն ընել թշուառուհին։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ՔՐԻՍՏՈՍ ՓՐԿԵՑ ԶՄԵԶ

Ի՞նչ է այս Ֆանթինի պատմութիւնը ։— Ընկերութեան գերուհի մը գնելն է ։ — Որմէ՞ .— Թշուառութենէն ։

Այսինքն անօթութենէն, ցուրտէն, առանձնութենէն, լքումէն և զրկումէն ։ Ցաւալի՛ սակարկութիւն ։ Ընկերութիւնը հոգի մը կ'առնէ և իբր փոխարէն պատառ մը հաց կու տայ ։ Թշուառութիւնը կ'առաջարկէ վաճառել, ընկերութիւնն ալ կ'ընդունի ։

Մեր քաղաքակրթեալ աշխարհը Յիսուս Քրիստոսի սրբազան օրէնքով կը կառավարուի, այլ սակայն այս օրէնքը տակաւին ազդեցութիւն չունի, կ'ըսուի թէ գերութիւնն Եւրոպայի քաղաքակրթեալ աշխարհէն աներեւոյթ եղած է, սխալ մըն է այս ։ Գերութիւնը միշտ կայ, բայց ա՛լ միմիայն կնոջ վրայ կը ծանրանայ, և կ'անուանի պոռնկութիւն ։

Կը ծանրանայ կնոջ, այսինքն վայելչութեան, տկարութեան, գեղութեան և մայրութեան վրայ ։ Մարդու համար ամօթ սեպուող նախատինքներուն մէկն ալ այս է ։

Ցաւալի ողբերգութեանս այս կէտին՝ ուր հասանք՝ ա՛լ Ֆանթին առաջուան Ֆանթինը չէ և ոչ իսկ ամենափոքր կէտի մը նկատմամբ ։ Տիղմ մըն էր, և ա՛լ մարմար եղաւ ան ։ Ով որ կը դպչի անոր, ցուրտ կ'ըզգայ ։ Կ'անցնի ան, տանելի է քեզ և ո՛վ ըլլալդ չգիտեր.

անպատիւ և տաժանելի կերպարան մըն է ։ Կեանքն և ընկերային կարգաւորութիւնն իրենց վերջին ըսելիքն ալ ըսին անոր ։ Ֆանթին ա՛լ եղած է ինչ որ կրնայ ըլլալ, Ֆանթին ամէն բան զգաց, ամէն բանի համբերեց, ամէն բան կրեց, ամէն վիշտ տեսաւ, ամէն բան կորոյս ամէն բանի վրայ լացաւ ։ Ալ համակերպեցաւ այն համակերպութեամբ որ անտարբերութեան կը նմանի ։ Ա՛լ զգուշանալու բան մը չունի ։ Ա՛լ վախնալու բան մը չունի ։ Թո՛ղ բոլոր ամպերը վրան ընկնին և թո՛ղ բոլոր ովկէանոսն իր վրայէն անցնի ։ Ինչ հո՞գն է, քանի որ ոռոգուած սպունգ մըն է ինքն ։

Գէթ Ֆանթին ինքն այնպէս ըլլալ կը կարծէ ։ Բայց կը սխալի ով որ կ'երեւակայէ թէ բաղդը կրնայ յոգնիլ և թէ որ և է բանի մը յատակը կրնայ գտնուիլ Բա՜բէ, ի՞նչ են խառն ի խուռն կերպով մղուող այս ամէն ճակատագիրները ։ ո՞ւր կ'երթան ։ ինչո՞ւ այսպէս ստեղծուած են անոնք ։

Այս գիտցողը կը տեսնէ ամէն մթութիւնները ։ Միակ է ան ։ Անունն է Աստուած ։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Պ. ՊԱՄԱԹԱՊՈՒԱՅԻ ՊԱՐԱՊՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

Ամէն պզտիկ քաղաքներու և մասնաւորապէս Մ... քաղաքին մէջ կարգ մը երիտասարդներ կան որոնք Բարիզի մէջ տարին երկուհարիւր հազար ֆրանք վատ-

նողի մը կերպարանքով հազար ֆրանք եկամուտ ունին գաւառի մէջ։ Կատարելապէս չէզոք անձեր են. կռուած, հացկատակ և ոչինչ մարդեր, որոնք քիչ մը երկիր, քիչ մը ծանծաղամտութիւն և քիչ մը խելք ունին. սրահի մը մէջ կոշտ գիւղացիի կը նմանին, այլ գինետան մէջ անոնցմէ իւրաքանչիւրը ինքզինքը ազնուական կը համարէ. մարգագետիններս, անտառներս, գիւղացիներս, կ'ըսեն. Թատրոնը դերասանուհիները կը սուլեն՝ ցուցնելու համար թէ ճաշակի տէր մարդ են. պահապան զօրաց պաշտօնատարներուն հետ կռիւ կը հանեն՝ ցուցընելու համար թէ պատերազմիկ գիտեն. որսորդութիւն կ'ընեն, կը ծխեն, կը յօրանջեն, կը խմեն, մուխ կը հոտին, գնդախաղ կը խաղան, կառքէն իջնող ճամբորդներուն կը նային, սրճարանի մէջ կ'ապրին, պանդոկը կը ճաշեն, շուն մը ունին որ սեղանին տակ ոսկորները կ'ուտէ, և սիրուհի մը ունին որ սկաւառակները սեղանին վրայ կը դնէ. մէկ ստակին վրայ հոգի կուտան, մօտան կը չափազանցեն, ողբերգութեան մը վրայ կը հիանան, կիները կ'արհամարհեն, հին կօշիկ կը մաշեն, Բարիզի մէջէն՝ Լոնտրայի և Բօնթ-ա-Մուսոնի մէջէն ալ Բարիզի երիտասարդաց նմանիլ կ'ուզեն, տխմարութեան մէջ կը ծերանան, չեն աշխատիր, օգուտ մը չունին և իրենց առած վընասն ալ մեծ բան մը չէ։

Այս մարդերուն մին եղած կ'ըլլար նաև Ֆէլիքս Թօլօմիյէս եթէ իր քաղաքը մնացած եւ բնաւ Բարիզը տեսած չըլլար։

Այս տեսակ մարդիկ եթէ աւելի հարուստ ըլլային կրնար ըսուիլ թէ վայելչասէր են. եթէ աւելի աղքատ ըլլային, կրնար ըսուիլ թէ ծոյլ են։ Բայց ոչ մին եւ ոչ միւսն էին, այլ պարզապէս պարապորդներ։ Այս պարապորդներուն մէջ ձանձրալիներ, ձանձրացողներ,

շարունակ երազողներ կան, և քանի մըն ալ սրիկաներ։

Այն ժամանակները վայելչասէրի մը հագուստն էր՝ մեծ օձիք մը, մեծ վզնոց մը, խաղալիկներով ժամացոյց մը, տարբեր գոյներով վրայ վրայի դրուած երեք ժիլէ՝ որոնց կապուտագոյնը և կարմրագոյնը ներսէն կը դրուէին. ձիթագոյն կարճաձև թիկնոց մը որ ձողաձուկի պոչին նման պոչեր և երկու կարգ արծաթեայ կոճակներ ունէր՝ քով քովի կարուած և մինչև ուսը երկնցած, աւելի բաց ձիթագոյն բանթալօն մը որուն երկու կողմի կարերուն երկայնութեամբը տեսակ մը զարդեր կը շինուէին. այս զարդերուն թիւը անորոշ, այլ միշտ անզոյգ էր, մէկէն մինչև տասնմէկ կը հասնէր և այս սահմանէն բնաւ չէր անցներ։ Աւելցուր ասոնց վրայ կօշկաձև մուճակներ որոնց ներքանը պզտիկ պայտեր ունէր. պզտիկ գլխարկ մը որուն եզրերը նեղ էին. արձակներու բաժնուած մազեր ահագին գաւազան մը և Բօթիէի բառախաղներով համեմուած խօսակցութիւն մը։ Զմոռնանք յիշել նաև պեխերը և կօշկի խթանները, և ահա վայելչասէրի անթերի նկարագրութիւնը ունեցած կ'ըլլանք։ Այն ժամանակները պեխը քաղքենի և խթանն ալ հետևակ ըսել կ'ուզէր։

Գաւառական վայելչասէրին խթանները աւելի երկայն և պեխերը աւելի վայրենական էին։

Կը խօսինք այն ժամանակին վրայ ուր հարաւային Ամերիկայի հանրապետութիւնները՝ Սպանիոյ թագաւորին դէմ, Պօլիվար՝ Մօրիլլօյի դէմ կը կռուէին։ Փոքրածիր գլխարկները թագաւորական էին և Մօրիլլօ կ'անուանուէին. ազատականները լայնեզր փեղոյրներ կը դնէին որոնք Պօլիվար կ'անուանուէին։

Արդ նախորդ երեսներուն մէջ պատմուած դէպքե-

րէն ութ կամ տասն ամիս ետք, 1823ի Յունուարի առջի օրերէն իրիկուն մը ուր ձիւն եկած էր, այս տեսակ վայելչասէր անձերուն մին, այս պարապորդներուն մին, «լաւ մաածող» մը, վասն զի Մօրիլլօ մը ունէր, ցուրտ եղանակին մէջ մօտայի հագուստն ամբողջացնող մեծ վերարկուով մը փաթթուած և տաքցած՝ կը զուարճանար կին մը չարչրկելով, որ պարահանդէսի զգեստներ հագած, թեւերն և ուսերը բաց, և գլուխը ծաղիկներ դրած կը շրջէր պաշտօնատարներու սրճարանին ապակեայ պատուհանին առջեւ: Վայելչասէրը կը ծխէր, վասն զի ծխելն իրօք՝ նորութիւն էր: Իր առջեւէն քանի որ կ'անցնէր կինը, գլանիկին մուխին հետ թշնամական խօսք մը կը նետէր անոր և կը կարծէր թէ հանճարեղ և զուարճալի էին իր խօսքերը: — Ո՜րքան տգեղ ես: — Գնա՛, մի՛ երեւար: — Ակռայ չունիս, ևայլն: Ահա ասոնց նման բաներ էին ըսածները: Այս պարոնին անունն էր Պամաթապուա: Կինը՝ որ զարդարուած տրտմալի ուրուական մըն էր և ձիւնին վրայ կ'երթեւեկէր՝ պատասխան չէր տար, և ոչ իսկ կը նայէր անոր, և միեւնոյն լռութեամբ ու տխուր կանոնաւորութեամբ մը իր պտոյտը կը շարունակէր, որով ամէն մէկ հինգ րոպէին հեգնութեան կ'ենթարկուէր, զաւազանի հարուածն ընդունելու վերադարձող դատապարտ մը, զինուորի մը պէս: Պարապորդը տեսնելով որ իր ընթացքէն մեծ արդիւնք մը չելներ, հարկաւ գրգռուեցաւ, և ճիշդ կնոջ դառնալու վայրկեանին ետեւէն յառաջացաւ գայլի մը պէս քալելով և խնդուքը զսպելով, ծռեցաւ, գետնէն ափ մը ձիւն առաւ և յանկարծ կնոջ երկու մերկ ուսերուն մէջէն կոնակը դրաւ: Աղջիկը մռնչային ողողակ մը հանեց, ետեւը դարձաւ էգ վագրի պէս ցատկեց, մարդուն վրայ յարձակեցաւ՝ ըղունգներովը անոր երեսը ճանկռտելով և

այնպիսի սարսափելի խօսքեր ըսելով, որոնք, հազիւ թէ պահնորդ զինուորներու բերնէն կրնան թափթփիլ: Այս հայհոյութիւնները, զոր օղիէն աւրուած ձայն մը կ'արտաբերէր, սարսափելի կերպով կ'ելնէին այնպիսի բերնէ մը, որուն առջեւի երկու ակռաներն իրօք կը պակսէին, Ֆանթինն էր այս կինը:

Պաշտօնատարները դուրսի այս աղմուկը լսելով սրճարանէն դուրս ելան, անցորդները հաւաքուեցան, և ահա ամէնքն ալ մեծ շրջան մը կազմելով սկսան խնդալ, ծաղրել և ծափ զարնել երկու անձէ բաղկացող այս յորձանքին բոլորտիքը, ուր դժուարին էր հաւատալ թէ մարդ մը և կին մը կային, մարդ մը որուն գըլխարկը գետինը գլորուած էր և որ կը յուզուէր կանգնելու համար. կին մը որ ոտքովը և ձեռքովը կը զարնէր՝ ոռնալով. որուն գլխին զարդն ինկած, մազերը խուզուած, ակռաներն ելած էին, և որ բարկութենէն կապտագոյն ու սոսկալի կերպարան մը առած էր:

Յանկարծ բազմութեան մէջէն բարձրահասակ մարդ մը ելաւ ուժգնակի, կինը բռնեց՝ ձեռքն անոր մնդուսէ գօտիին վրայ դնելով որ տիղմով շաղախուած էր, և ըսաւ. — Ետեւէս եկո՛ւր:

Կինը գլուխը վեր վերցուց: Յանկարծ դադրեցաւ իր կատաղի ձայնը: Աչքերն ապակիի կը նմանէին, երեսին կապոյտ գոյնը դեղինի փոխուած էր, և սարսափի շարժումով մը կը դողար: Ճանչցած էր թէ զինք բռնողն էր Ժավէր:

Իսկ վայելչասէր երիտասարդն այս դիպուածին շընորհիւ փախած էր:

Դ Ո Ւ Խ ԺԴ.

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏԱԿԱՆ ՈՍՏԻԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՔԱՆԻ ՄԸ ԽՆԴԻՐՆԵՐՈՒ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

Ժավէր քովը գտնուող անձերը մեկուսեց, չրջանը կտրեց և մեծ քայլեր առնելով և Թչուառուհին ետեւէն քաշելով սկսաւ քալել դէպ ոստիկանութեան պաշտօնարանն որ հրապարակին ծայրն է: Կինը մեքենայաբար կ'երթար առանց դիմադրութեան։ Ոչ Ժավէր և ոչ ինք բան մը չէին ըսեր։ Հանդիսականներու խումբը յետին աստիճան ուրախութեամբ համակուած ետեւէն կ'երթար՝ լրբենի կատակներ ընելով։ Ծայրայեղ թշուառութիւնը լրբութեան առիթ է։

Ոստիկանութեան պաշտօնարանը ցած սրահ մըն էր, ուր վառարան մը դրուած էր տաքութիւն մը տալու համար, և ուր հսկելու համար պահնորդներ կային. փողոցին վրայ նայող դուռ մըն ալ ունէր որ ապակիով ազուցուած ու վանդակուած էր։ Երբ Ժավէր պաշտօնատունը հասաւ, դուռը բացաւ, Ֆանթինին հետ ներս մտաւ և դուռը ետեւէն գոցեց ի մեծ տհաճութիւն հետաքրքիրներու որոնք ոտքի ծայրով կոխելով բարձրացան, և տեսնելու փափաքով իրենց վիզը դէպի պահնորդարանի պատուհանին առջեւ երկնցուցին, պատուհանին ապակին պղտոր էր։ Հետաքրքրութիւնը որկրամոլութիւն մըն է։ Տեսնելը լափել է։

Ֆանթին երբ ներս մտաւ, դէպի անկիւն մը եր-

թալով ընկաւ, և հոն անշարժ, անմռունչ և վախցող շունի մը պէս կծկուած մնաց։

Պահնորդներուն յիսնապետը վառուած ճրագ մը բերաւ և սեղանին վրայ դրաւ։ Ժավէր նստաւ, գրպանէն դրոշմաւոր թուղթ մը հանեց և սկսաւ գրել։

Մեր օրէնքը բոլորովին ոստիկանութեան ազատ կամքին թողած է այս կարգի կիները։ Ոստիկանութիւնը ուզածը կ'ընէ անոնց նկատմամբ, կը պատժէ զանոնք ինչ կերպով որ կ'ուզէ, և իր հաճոյքին համեմատ կը գրաւէ սա երկու բանը զոր անոնք իրենց արհեստ ու ազատութիւնը կ'անուանեն։ Ժավէր անտարբեր կը կենար. ծանր նայուածքը կը յայտնէր թէ ամենեւին յուզում մը չէր զգար։ Սակայն ծանր և խորին մտատանջութեան մը մէջ էր։ Այնպիսի վայրկեանի մը մէջ կը գտնուէր ուր իր ազատակամ և անհարկու իշխանութիւնը կը բանեցնէր առանց ուրիշի քննութեան, բայց անաչառ խղճի մը ամէն զգուշութիւններով։ Ինքն ալ կը զգար թէ նոյն պահուն իր ոստիկանութեան գործակատարի աթոռակը դատարան մըն էր։ Ժավէր դատ կը տեսնէր։ Կը դատէր և կը վճռէր։ Մտքին մէջ որքան գաղափար որ ունէր, ամէնն ալ իր ըրած մեծ բանին բոլորտիքը կը կոչէր։ Քանի որ այս աղջկան յանցանքը կը քննէր, այնքան աւելի կը զայրանար։ Յայտնի էր թէ քիչ մը առաջ ոճիր մը տեսած էր։ Տեսած էր թէ մարդկային ընկերութիւնը, զոր կալուածատէր-ընտրող մը կը ներկայանար, իր ծոցէն բոլորովին արտաքսուած անձի մը կողմէն նախատինք և յարձակում կրած էր փողոցին մէջ։ Պոռնիկ մը քաղքենիի մը վրան յարձակած էր։ Ժավէր նոյնինք տեսած էր այս եղելութիւնը և լռելեայն կը գրէր։

Երբ լմնցուց գիրը, ստորագրեց, թուղթը ծալլեց եւ պահնորդաց յիսնապետին յանձնելով ըսաւ. — Երե

մարդ ա՛ռ և բանտ տար այս աղջիկը: — Յետոյ դէպի Ֆանթին դառնալով ըսաւ. — Վեց ամիս բանտը պիտի մնաս:

Թշուառուհին սարսռեցաւ:

—Վե՛ց ամիս, վեց ամիս բանտ մնալ, աղաղակեց: Վեց ամիս բանտ մնալ՝ օրը եօթը սու վաստկելով, հապա ի՞նչ պիտի ըլլայ Գօզէթը, աղջի՛կս, աղջի՛կս: Բայց պարոն տեսուչ, գիտէ՞ք որ տակաւին հարիւր ֆրանք պարտք ունիմ Թենարտիէներուն:

Ահագին բազմութեան տղմոտ կօշիկներէն թրջուած քարայատակին վրայէն քաշքշուելով տարուեցաւ առանց ոտքի վրայ ելլելու, ձեռքերը մէկզմէկու միացնելով և ծունկերովը մեծ քայլեր առնելով:

— Պ. Ժավէր, գթացէ՛ք ինծի, ըսաւ: Հաւատացէք որ յանցանք չունիմ: Եթէ սկիզբը տեսած ըլլայիք, կրնայիք տեսնել թէ ով էր յանցաւորը, Աստուած վկայ ես յանցանք չունիմ: Այն քաղքենի պարոնն է յանցաւորը, որուն ով ըլլալը չգիտեմ և որ կռնակս ձիւն դրաւ: Միթէ իրաւունք ունի՞ն մեր կռնակին մէջ ձիւն դնելու երբ առանց մէկու մը չարութիւն ընելու հանդարտօրէն փողոցէն կ'անցնինք: Ինքզինքս չկրցայ զսպել: Քիչ մըն ալ հիւանդ եմ, հաւատացէք մանաւանդ թէ արդէն քանի մը ատենէ ի վեր խօսք կը նետէր ինծի: Տգեղ ես, ակռայ չունիս, կ'ըսէր: Ես ալ գիտեմ ակռայ չունենալս: Ես բան մը ըրած չէի. կ'ըսէի թէ զուարճանալ կ'ուզէ այս պարոնը: Պարկեշտութեամբ վարուելով չէի խօսեր հետը: Նոյն պահուն էր որ կռնակս ձիւն դրաւ: Պարո՛ն Ժավէր, բարեսիրտ տեսուչ իմ Ժավէր, միթէ չկա՞յ մարդ մը որ տեսած ըլլայ եղելութիւնը և ըսածիս ստուգութիւնը հաստատէ ձեզ: Գուցէ իրաւունք չունէի նեղանալու, բայց, ինչպէս գիտէք, մարդ առջի անգամին չկրնար ինքզինքը զսպ-

պել, շուտով կը բարկանայ, մանաւանդ երբ կռնակը անանկ պաղ բան մը կը դրուի այնպիսի ատեն մը ուր մտքէն չէր անցներ այն: Յանցաւոր եմ այն պարոնին գլխարկը ճնշելուս համար: Ինչո՞ւ ձգեց գնաց. կ'ուզէի ներում խնդրել իրմէ: Ո՛հ, միթէ հո՞գ է իրմէ ներում խնդրելս: Այսօր, այս անգամուան համար ներեցէ՛ք ինծի, Պ. Ժավէր: Բանտերու մէջ օրը միայն եօթը սու կրնայ վաստկիլ բանտարկեալ մը. ասիկա դուք չէք գիտեր. յանցանքը կառավարութեանը չէ. բայց ստոյգ է թէ օրողչէքը եօթը սու է. երեւակայեցէք անգամ մը թէ հարիւր ֆրանք պարտք ունիմ, եթէ չի վճարեմ, զաւակս ետ պիտի ղրկուի ինծի: Ո՛ Աստուած ինչպէս կրնամ քովս պահել զայն: Մեծ գէշութիւն է այս ըրածս: Ո՛ իմ Գօզէթս, ո՛ իմ սուրբ Աստուածածնի պզտիկ հրեշտակս, ի՞նչ պիտի ըլլաս այսուհետեւ, խե՛ղճ զաւակս: Եթէ կ'ուզէք, ըսեմ ձեզ թէ որո՛նց քովն է ան: Թենարտիէ կ'ըսուին, պանդոկապետ են, գիւղացիներ են Գօզէթս նայողները, և խօսք չեն հասկնար, այլ ստակ կ'ուզեն: Մի՛ բանտարկէք զիս: Պզտիկ աղջիկ մըն է Գօզէթս, զոր թեւէն բռնելով, դուռնէն դուրս վռնտելով փողոցը պիտի թողուն ձմեռուան մէջ, պէտք է գթալ իր վրայ, իմ սիրելի Պ. Ժավէրս: Եթէ աւելի մեծ ըլլար, կրնար ապրուստը հոգալ, բայց իր հասակին մէջ կարելի չէ ինքնին վաստկիլ: Իրապէս գէշ կնիկ մը չեմ: Մի՛ կարծէք թէ արդի վիճակիս պատճառ են ծուլութիւնս ու որկրամոլութիւնս: Օղի խմեցի, բայց թշուառութեանս դառնութիւնը չզգալու համար խմեցի: Օղին չեմ սիրեր, բայց մարդ անով իր վիշտը չզգար: Երբ երջանիկ էի, պահարաններս նայող մը պիտի տեսնէր որ անկարգութեամբ ապրող կին մը չէի: Ճերմակեղէններ ունէի, շատ ճերմակեղէններ ունէի: Գթացէք ինծի Պ. Ժավէր:

Ֆանթին ծռելով կարծես թէ երկու կտոր եղած, լացերէն ցնցուած, արցունքէն կուրցած, վիզն ալ բացուած էր, և ձեռքերը գալարելով, չոր չոր և կամաց հազալով, հոգեվարքի մը պէս կը խօսէր և ձայնը թոթովելով կը հանէր։ Մեծ վիշտը երկնային և սարսափելի ճառագայթ մըն է, և թշուառներու կերպարանքը կը փոխէ։ Նոյն պահուն Ֆանթին նորէն գեղութիւն մը առած էր։ Ժամանակ առ ժամանակ խօսելէ կը դադրէր և ոստիկանութեան լրտեսին թիկնոցը կը համբուրէր եռանդով։ Ֆանթին գուցէ կրանիթէ սրտի մը արգահատանքը շարժէր, բայց փայտ սիրտ մը արգահատանք չզգար։

— Ա՛լ մտիկ չեմ ըներ, ինչ որ ըսիր կը բաւէ, ըսաւ Ժավէր։ Ուրիշ ըսելիք մը ունի՞ս։ Հիմա քալէ ալ։ Վեց ամիս պիտի մնաս բանտը։ Յաւիտենական Հայրը եթէ անձամբ գայ, որոշումս չկրնար փոխել։

Ֆանթին երբ լսեց այս բացարձակ խօսքը, այսինքն «Յաւիտենական Հայրը անձամբ իսկ գայ, որոշումս չի կրնար փոխել» ըսելը, հասկցաւ թէ վճիռը տրուած էր և գլուխը ծռելով մրմռաց.

— Մեղա՜յ։

Ժավէր կռնակը դարձուց։

Զինուորները Ֆանթինը թեւէն բռնեցին։

Քանի մը վայրկեանէ ի վեր մարդ մը մտած էր ներս, բայց ոչ ոք ուշադրութիւն ըրած էր։ Այս մարդը դուռը գոցած, վրան կրթնած և Ֆանթինին յուսահատական աղերսները լսած էր։

Երբ զինուորները բռնեցին թշուառուհին, որ չէր ուզեր ելլել, մարդը քայլ մը առաւ, երեւցաւ և ըսաւ.

— Պահ մը համբերեցէք, եթէ կը հաճիք։

Ժավէր աչքը վերցուց և տեսաւ որ մարդը Մատըլէնն էր։ Գլխարկը հանեց և կերպով մը նեղանալով տմարդօրէն բարեւ մը տուաւ և ըսաւ.

— Ներեցէ՛ք, պարոն քաղաքապետ...։

Այս «պարոն քաղաքապետ» խօսքը տարօրինակ տպաւորութիւն մը ըրաւ Ֆանթինի վրայ։ Ֆանթին ոտքի վրայ ելլելով ուղղակի կանգնեցաւ գետնէն ելնող ուրուականի մը պէս, երկու բազուկովը զինուորները մէկ կողմ հրեց, և՝ առանց ժամանակ տալու քովիններուն որ զինքը բռնեն՝ ուղղակի դէպի Պ. Մատըլէն քալեց, և վայրենական վշտահար կերպարանքով մը ուղղակի նայելով պոռաց.

— Ա՛հ, դո՞ւն ես եղեր պարոն քաղաքապետը։ Յետոյ քահ քահ խնդաց և Պ. Մատըլէնին երեսը թըքաւ։

Պ. Մատըլէն թուքը երեսին վրայէն սրբեց և ըսաւ.

— Ոստիկա՛ն Ժավէր, թող տուէք այս կինը։

Ժավէր պահ մը կարծեց թէ խելքը գլխէն կը թռի։ Նոյն վայրկեանին հետզհետէ և գրեթէ միահամուռ կերպով այնպիսի զգացումներ կը կրէր, որոնց նմանը կենացը մէջ չէր զգացած։ Պոռնիկ մը համարձակի քաղաքապետի մը երեսը թքնելու, ասիկա այնքան սոսկալի բան մըն էր, որ Ժավէր որքան սոսկալի բաներ ենթադրելու ալ ըլլար, սրբապղծութիւն մը պիտի համարէր կարծելը թէ հնարին է այն։ Միւս կողմէն ալ մտապէս և խառն ի խուռն կերպով սոսկալի մերձաւորութիւն մը կը նշմարէր այս կնոջ արդի վիճակին և քաղաքապետին ալ թագուն վիճակին մէջ. և ահա այն ատեն սարսափով մը համակուելով պարզ բան մը կը համարէր այն ահագին ոճրագործութիւնը։ Բայց երբ տեսաւ որ այս քաղաքապետը, այս դատաւորը հանդարտօրէն երեսին թուքը կը սրբէ և կ'ըսէ. Թող տուէք այս կինը, ապշելով շուարեցաւ։ Ոչ կրցաւ խորհիլ և ոչ ալ խօսիլ. կ'երեւակայէր թէ զարմանալը կարելի չէր այսպիսի պարագայի մը մէջ, ուստի լռեց։

Քաղաքապետին այս խօսքը ոչ նուազ տարօրինակ տպաւորութիւն մը ըրած էր Ֆանթինին վրայ։ Անիկա իր մերկ բազուկը վեր վերցուց, և երկրորդ անձի մը պէս վառարանին բանալիին փարեցաւ։ Բայց չորս կողմը ամէնուն նայելով՝ ցած ձայնով և ինքնիրեն խօսելու պէս սկսաւ խօսիլ։

— Զի՞ս թողո՛ւլ, թողո՛ւլ որ երթամ, վեց ամիս բանտ չմնա՛մ։ Ո՞վ է ասիկա ըսողը։ Անկարելի է որ ասանկ բան մը ըսուած ըլլայ։ Սխալ հասկցած ըլլալու եմ։ Չեմ կարծեր թէ սա հրէշ քաղաքապետը ըսէ ասանկ բան մը։ Միթէ դո՞ւք ըսիք, սիրելիդ իմ Պ. Ժավէր, որ ազատ թողուն զիս։ Ո՛հ, ա՛լ ըսեմ ուրեմն, և դուք ալ լսելով թող տուէք զիս որ երթամ։ Ամէն քաշածներուս պատճառը այս հրէշ քաղաքապետն է, այս թշուառական ծերունին է։ Երեւակայեցէք անգամ մը, Պ. Ժավէր զիս գործարանէն արտաքսեց խել մը ջղիկ կնիկներու պատճառաւ որոնք գործանոցին մէջ խօսք կը խառնեն։ Միթէ սոսկալի բան մը չէ՞ ճամբայ տալ խեղճ աղջկան մը, որ պարկեշտութեամբ իր գործը կը կատարէ։ Վռնտուելէս ետք հարկաւոր եղածին չափ չկրցայ վաստկիլ, և ասկէ հետեւեցաւ իմ բոլոր դժբաղդութիւնս։ Նախ բարեկարգութիւն մը ընելու է, որ է չթողուլ բանտերու մէջ բան բանեցնել տուող պարոնները որ աղքատ մարդերու վնաս տան։ Բացատրեմ միտքս։ Մինչդեռ օրը տասներկու սու կը վաստկինք շապիկ կարելով, անոր օրողչէքն ինն ի կ'իջնէ, և ա՛լ ապրիլը անկարելի կ'ըլլայ։ Հետեւաբար, հարկ է ըլլալ ինչ որ կրնանք ըլլալ։ Ես պզտիկ Գոզէթս ալ ունենալով, բռնադատուեցայ գէշ կին մը ըլլալու։ Ա՛լ հիմա հասկցաք թէ ամէն չարեաց պատճառ այս անա-

ռակարարոյ քաղաքապետն է։ Անկից ետք պաշտօնատարներու սրճարանին առջեւ այն քաղքենի պարոնին գլխարկը կոխկրտեցի։ Բայց ան ալ վրաս ձիւն նետելով բոլոր մէկ տակի ըրած էր։ Մեր նմանները երեկոյեան համար մէկ մետաքսեայ բոլա կ'ունենան միայն։ Ինչպէս կը տեսնէք, Պ. Ժավէր, ճշմարիտ կ'ըսեմ թէ դիտմամբ գէշութիւն չըրի երբեք, և ամէնուրեք ինձմէ շատ աւելի չարասիրտ կիներ կը տեսնեմ որոնք շատ աւելի երջանիկ են։ Ո՛, Պ. Ժավէր, դուք ըսիք որ ազատ ձգեն զիս, այնպէս չէ՞։ Տեղեկացէք, խօսեցէք տան տիրոջս հետ, և պիտի տեսնէք որ հիմա սենեկիս վարձը ժամանակին կը վճարեմ և թէ պարկեշտութեամբ կը վարուիմ։ Ա՛հ, Աստուած իմ, ներեցէք կ'աղաչեմ, անուշադրութեամբ վառարանին բանալիին դըպեր եմ, և այս պատճառաւ մուխ կ'ելնէ,

Պ. Մատլէն խորին ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէր Ֆանթինի խօսքերը։ Մինչդեռ կը խօսէր Ֆանթին, Մատլէն ժիլէն խառնելով քսակը հանած և բացած էր, բայց քսակը պարապ էր, հետեւաբար նորէն գրպանը դրած էր։

— Ո՞րքան է պարտքդ, հարցուց Մատլէն Ֆանթինին։

Ֆանթին որ միայն Ժավէրին կը նայէր, դէպ ի Մատլէն դառնալով ըսաւ.

— Քեզի հետ միթէ խօսող կա՞յ։

Յետոյ խօսքը զինուորներուն ուղղելով, տեսաք թէ ի՛նչպէս ձեր առջեւ իր երեսը թքի, ըսաւ։ Ա՛հ, թշուառական ծեր, հոս եկար որ զիս վախցնես, բայց քեզմէ չեմ վախնար, Պ. Ժավէրէն կը վախնամ. իմ սիրելի Պ. Ժավէրէ՛ս կը վախնամ միայն։

Այսպէս խօսելով դէպ ոստիկանութեան տեսուչը դարձաւ։

—Բայց և այնպէս պէտք է արդար ըլլալ, Պ. տեսուչ: Գիտեմ թէ արդար էք: Պ. Ժավէր, մանաւանդ թէ ինչո՞ւ զարմանամ. մարդ մը կնկան մը հետը կ'խնար՝ կռնակը ձիւն դնելով. սաիկա տեսնելով զինուորականները կը խնդային. պէտք է որ մարդս բանով մը զուարճանայ, մեզի պէս կնիկները ահա ճիշդ ասանկ զուարճութեան ծառայելու համար եղած են, ինչո՞ւ չէ: Անկից ետք դուք վրայ հասաք, և որովհետև պարտաւոր էք բարեկարգութիւնը պահել, կնիկը՝ որ յանցաւոր էր՝ առիք տարիք. բայց յետոյ մտածելով, որովհետև բարեսիրտ էք, մտածելով հրաման կուտաք որ արձակուիմ. անշուշտ պզտիկ Գօզէթիս համար է այս արձակումը, վեց ամիս բանտ մնալով չպիտի կրնայի զաւկիս ապրուստը ճարել: Միայն թէ անգամ մըն ալ չընես հա, անամօթ կնիկ: Ո՛հ, անգամ մըն ալ չպիտի ընեմ, Պ. Ժավէր: Ա՛լ այսուհետև ի՛նչ կ'ուզեն թող ընեն ինծ, ա՛լ ձայն չպիտի հանեմ: Մինակ այսօր պոռացի, ինչու որ գէշութիւն մըն էր ինծ եղածը. ամենևին մտքէս չէր անցներ պարոնին կռնակս դրած այն ձիւնը. մանաւանդ թէ՝ ինչպէս ըսի արդէն՝ առողջութիւնս շատ լաւ չէ, հազ մը ունիմ, ստամոքսիս մէջ գունդի նման բան մը կայ որ ներսս կ'այրէ. բժիշկը կը պատուիրէ որ հոգ տանիմ այս հազին: Տուէք ձեր ձեռքը, բռնեցէք, մի վախնաք, ահա ճիշդ սա տեղն է:

Ֆանթին ա՛լ չէր լար. գգուանօք կը հանէր ձայնը Ժավէրի հաստ և բիրտ ձեռքը իր սպիտակ և փափուկ վզին վրայ կը կոթնցնէր, և ժպտելով անոր կը նայէր:

Յանկարծ վրան գլուխը շտկեց արագօրէն. վար դրաւ բօպան որ գետինը քսուելով մինչև ծունկը վեր ելած էր, և դէպի դուռը քալեց՝ գլուխով զինուորներուն բարեկամական նշան մը ընելով և մեղմօրէն ըսելով.

— Բարեկամնե՛ր, պարոն ոստիկանն ըսաւ որ թող տաք զիս, ահա կ'երթամ:

Ձեռքը դռնափակին տարաւ: Եթէ քայլ մը ևս առնէր, ինքզինքը փողոցը պիտի գտնէր:

Մինչև նոյն վայրկեանը Ժավէր ոտքի վրայ կեցած էր՝ անընդհատ գետինը նայելով, այս տեսարանին մէջ կարծես թէ տեղէն վերցուած և գլխիվայր դրուած արձան մըն էր՝ սպասելով որ տեղ մը դրուի:

Դռնափակին հանած ճռինչէն ուշաբերեցաւ: Բացարձակ իշխանութիւն ունեցողի մը կերպարանով գլուխը վեր վերցուց: Իշխանութիւնը որքան ստորին մարդու մը ձեռքը գտնուի, այնքան աւելի զարհուրելի կ'ըլլայ այն մարդուն կերպարանը. իշխանութիւնն եթէ չիկերէի մը ձեռքն ըլլայ, գութ չունենար, երբ չնչին մարդու ձեռքն է, անագորոյն է:

— Ցինապե՛տ, պոռաց. չէ՞ք տեսնէր սա լկտի կինն որ կը ձգէ կ'երթայ: Ձեզ ո՞վ հրաման տուաւ թողուլ որ երթայ:

— Ե՛ս, ըսաւ Մատլէն:

Ֆանթին Ժավէրին ձայնէն դողալով թող տուած էր դռնափակը, բռնուող գողի մը դողոնը ձգելուն պէս: Մատլէնին ձայնը լսելով ետևը դարձաւ, և նոյն րոպէէն սկսելով առանց բառ մը արտասանելու, առանց և ոչ իսկ ազատօրէն շունչ առնել համարձակելու՝ նայուածքը փոխանակի Մատլէնէն Ժավէրի և Ժավէրէն ալ Մատլէնի վրայ ժուռ ածեց ամէն անգամ որ մին կամ միւսը կը խօսէր:

Անշուշտ Ժավէր սաստիկ զայրացած էր որ՝ քաղաքապետէն Ֆանթինին արձակելու հրամանը ընդունելէն ետք համարձակած էր այն կերպով յանդիմանելու յիս-

նապետը։ Զայրացա՞ծ էր արդեօք այն աստիճան որ մինչև անգամ քաղաքապետին առջև գտնուիլը մոռցած ըլլար։ Վերջապէս ինքնին ըսա՞ծ էր արդեօք թէ «իշխանութիւն մը» անկարելի է որ այսպիսի հրաման մը տուած ըլլայ, և թէ անշուշտ պարոն քաղաքապետը բան մը ըսել ուզելով ակամայ սխալած և այն հրամանը տուած էր իրեն։ Կամ թէ երկու ժամէ ի վեր իր առջև եղած այս աննման բաներն աչքովը տեսնելով կ'ըսէ՞ր արդեօք իւրովի թէ պէտք էր մինչև յետին կէտը դիմագրաւել. թէ հարկ էր որ պզտիկը՝ մեծ ըլլայ, լրտեսը դատաւորի փոխուի, ոստիկանութեան գործակատարն արդարութեան գործակալ ըլլայ, և թէ ասանկ ահագին ծայրայեղութեան մը մէջ ինքն ըլլայ բարեկարգութեան, օրէնքի, բարոյականի, կառավարութեան և ամբողջ ընկերութեան ներկայացուցիչը։

Ինչ և իցէ, երբ Պ. Մատըլէն եա ըսաւ, ինչպէս վերը նշանակեցինք, Ժավէր, ոստիկանութեան տեսուչը գունատ, սառնահար, շրթները կապտագոյն, նայուածքը յուսահատութեամբ հիմակուած, բոլոր մարմինն անըմբռնելի շարժումով մը երերալով դէպի պարոն քաղաքապետը դարձաւ և աչքը վար առնելով այլ հաստատուն ձայնով մը սա անլուր խօսքն ըսաւ.

— Պ. քաղաքապետ, անկարելի է այդ բանը։

— Ի՞նչ ըսիք, պատասխանեց Պ. Մատըլէն։

— Այս թշուառական կինը քաղքենի մը նախատեց։

— Ոստիկան Ժավէր, մտիկ ըրէք ինծ, կրկնեց Պ. Մատըլէն հաշտարար մեղմ ձայնով մը։ Պարկեշտ մարդ մըն էք դուք, հետևաբար ձեզ բացատրութիւն տալու չեմ դժարիր ամենևին։ Ահաւասիկ ճշմարտութիւնը։ Հրապարակէն կ'անցնէի երբ կը տանէիք այս կինը, տակաւին հոն հոս գունդագունդ մարդեր կային. տեղեկութիւն առի անոնցմէ, ամէն բան իմացայ. յանցա-

ւորը քաղքենին է, և լաւ ոստիկանութեան մը պարտքը կը պահանջէր որ ան բռնուէր։

Ժավէր կրկնեց։

— Այս թշուառական կինը քիչ մը առաջ ձեզի ալ նախատեց, պարոն քաղաքապետ։

— Ատի ինծ կը վերաբերի, ըսաւ Պ. Մատըլէն։ Ինծ եղած նախատինքը գուցէ ինծ է. ուզած կերպովս կրնամ վարուիլ այդ մասին։

— Ներեցէ՛ք, Պ. քաղաքապետ, ձեզ եղած նախատինքը ձեզ չվերաբերիր. այլ արդարութեան։

— Ոստիկա՛ն Ժավէր, պատասխանեց Պ. Մատըլէն, առաջին արդարութիւնը խիղճն է։ Լսեցի այս կնկան ամէն ըսածները։ Ես ըրածս գիտեմ։

— Բայց ես ալ, պարոն քաղաքապետ, չեմ գիտեր թէ ի՛նչ է տեսածս,

— Ապա ուրեմն հնազանդեցէ՛ք միայն։

— Պարտաւորութեանս կը հնազանդիմ։ Պարտքս կը պահանջէ որ այս կինը վեց ամիս բանտարկուի։

Պ. Մատըլէն քաղցրութեամբ պատասխանեց։

— Աղէկ մտիկ ըրէ ըսելիքս։ Եւ ոչ իսկ օր մը պիտի բանտարկուի ան։

Ժավէր այս վճռողական պատասխանին վրայ համարձակեցաւ ուղղապէս քաղաքապետին երեսը նայելու, և ըսաւ՝ միշտ խորին յարգանօք հանելով ձայնը։

— Ցաւահատութեամբ կը ստիպուիմ դիմադրելու պարոն քաղաքապետին. կեանքիս մէջ առաջին անգամն է որ այսպիսի անհնազանդութիւն մը կ'ընեմ. բայց եթէ կը հաճիք, ներեցէք ինծ ըսել որ այսպէս վարուելովս պաշտօնիս սահմանէն դուրս չեմ ելներ։ Քանի որ պարոն քաղաքապետն այնպէս կը կամի, միայն քաղքենիին դէպքը ամբաստանութեանս հիմ կ'ընդունիմ։ Այս աղջիկը Պամաթապուտային վրայ յար-

ձակեցաւ. Պ. Պամաթապուտ ընտրող է և տէր այն պատշգամաւոր գեղեցիկ տունին, որ հրապարակին անկիւնը կը կազմէ, երեք դստիկոն ունի և վերէն վար քարուկիր: Վերջապէս այս կարգի մարդիկ ուրիշ բաներ ալ ունին: Ինչ և իցէ, պարոն քաղաքապետ, անիկա փողոցի բարեկարգութեան վերաբերող բան մըն է որու ես կը խառնուիմ, և հետեւաբար չեմ թողուր Ֆանթին բռնուած կենը:

Այն ատեն Պ. Մատըլէն թեւերը խաչաձեւ վրայ վըրայի դրաւ և ըսաւ այնպիսի խստութեամբ մը զոր քաղաքին մէջ ոչ ոք լսած էր տակաւին:

— Այդ եղելութիւնը թաղական ոստիկանութեան վերաբերող եղելութիւն մըն է: Պատժական օրինագրքին իններորդ, մետասաներորդ, հնգետասաներորդ և վաթսունըվեցերորդ յօդուածներու տրամադրութեանց համեմատ այդ եղելութիւնը դատելու իրաւունքն ինձ կը պատկանի: Կը հրամայեմ որ այս կինն արձակուի:

Ժավէր վերջին ջանք մըն ալ ընել ուզեց:

— Բայց պարոն քաղաքապետ...:

— Կը յիշեցնեմ ձեզ յանիրաւի բանտարկութեան նկատմամբ 1799 դեկտեմբերի 15ին հաստատուած օրէնքին 8րդ յօդուածը:

— Պ. քաղաքապետ ներեցէ՛ք...

— Ա՛լ խօսք մը անգամ չեմ ուզեր:

— Սակայն...:

—-Դո՛ւրս ելէք, ըսաւ Պ. Մատըլէն:

Ժավէր այս հարուածը ռուս զինուորի մը պէս ոտքի վրայ, երեսին կողմէն և ճիշդ կուրծքին վրայ ընդունեց: Մինչեւ գետինը խոնարհելով բարեւեց պարոն քաղաքապետը և դուրս ելաւ:

Ֆանթին դուռին քովէն անցին եկաւ՝ տեղ տալու

համար որ անցնի Ժավէր, և արմանքով զարմանքով գրաւուած՝ Ժավէրին նայեցաւ որ իր առջեւէն անցնելով դուրս ելաւ:

Սակայն Ֆանթին ալ տարօրինակ դղրդում մը կը զգար: Տեսած էր թէ երկու զիմաղիր իշխանութիւն իր առջեւ կերպիւ իւիք մրցեր էին՝ մին կամ միւսը զինքը գրաւելու համար: Տեսած էր որ իր առջեւ երկու մարդ իրարու հետ կռուեր էին՝ իրենց ձեռքը ունենալով իր ազատութիւնը, կեանքը, հոգին, զաւակը այս մարդուն մին դէպի մթութիւն կը մղէր զինք, մինչդեռ միւսը դէպի լոյս կը վերադարձնէր. այս կռիւին մէջ որ երեւակայական սարսափի պէս մեծ կռիւ մը երեւցած էր իրեն, կարծեր էր թէ այն երկու մարդերը երկու հսկաներ էին, մին իբր իր սատանան կը խօսէր, միւսն ալ իբր իր պահապան հրեշտակը: Հրեշտակը սատանային յաղթած էր: Ֆանթին մարմնովին ը սարսռ. էր մանաւանդ տեսնելով թէ այն հրեշտակը, այն ազատիչը ճիշտ այն մարդն էր զոր ինք կ'ատէր, այն քաղաքապետն էր զոր ինք երկար ժամանակէ ի վեր իր ամէն դժբախտութեանց հեղինակը կը համարէր, վերջապէս Մատլէնը, որ կ'ազատէր զինքը ճիշդ այն պահուն, ուր զայն նախատած էր այնքան սոսկալի կերպով: Սխալա՞ծ էր արդեօք Ֆանթին: Կը պարտաւորուէ՞ր արդեօք փոխել իր սիրտը: Չէր գիտեր և կը դողար: Շուարած, ահուդողով մտիկ կ'ընէր, սարսափով կը նայէր: Մատըլէնի ամէն մէկ խօսքին հետ կը զգար թէ իր սրտի ատելութեան սոսկալի խաւարը հետզհետէ կը ցրուէր, անհետ կ'ըլլար, և սրտին մէջ չեմ գիտեր ինչ քաջալերական և անպատում զգացում մը կը ծնէր, զգացում մը որ ուրախութիւն վստահութիւն և սէր էր:

Երբ դուրս ելաւ Ժավէր, Պ. Մատըլէն դէպի

Ֆանթին դարձաւ և լալ չուզող ծանրաբարոյ մարդու մը պէս խօսելու դժուարութիւն զգալով կամաց ձայնով մը ըսաւ.

— Լսեցի ամէն ըսածներդ։ Ամենուն տեղեկութիւն չունէի ատոնց վրայ։ Կարծեմ թէ իրաւ է ինչ որ ըսիր, և կը զգամ թէ իրաւ է։ Եւ ոչ իսկ գործարանէս ելած ըլլալդ գիտէի։ Ինչո՞ւ չը դիմեցիր ինծի։ Ինչ որ է, ահաւասիկ քեզի ընելիքս.—Պարտքերդ պիտի վճարեմ, զաւակդ բերել տալու եմ, կամ եթէ կ'ուզես քովը պիտի ղրկեմ քեզի։ Պիտի ապրիս կամ հոս կամ Բարիզ, կամ ուր որ կ'ուզես։ Թէ՛ քու և թէ՛ զաւկիդ բոլոր հոգը այսուհետեւ ես կ'ստանձնեմ, եթէ կ'ուզես ալ մի՛ աշխատիր։ Երբ ու որքան դրամի որ պէտք ունենաս, ես պիտի տամ։ Նորէն երջանկութիւն տեսնելով պիտի սկսիս պարկեշտ ըլլալ։ Մանաւանդ որ եթէ իրաւ է ինչ որ ըսիր, և անտարակոյս կը հաւատամ թէ ճշմարիտ են ըսածներդ, այժմէն կը յայտնեմ քեզ թէ Աստուծոյ առջեւ միշտ առաքինի և անարատ մնացած ես։ Խե՛ղճ կին։

Ֆանթինի կարողութենէն վեր էր այսպիսի անակնունելի երանութիւն մը տանիլ։ Քօզէթը քովը ունենալ. դադրիլ անուանարկութեամբ ապրելէ. Քօզէթի հետ ապրիլ ազատօրէն, հարստութեամբ, ազատութեամբ ու պատուաւոր կերպով. իր թշուառութեան աւերակներուն վրայ, յանկարծ իրական դրախտի մը վայելումները նշմարել։ Ֆանթին ապուշի մը պէս նայեցաւ անգամ մը այս մարդուն որ իր հետը կը խօսէր, և երկու կամ երեք անգամ հեծեծեց։ Ծունկերը կրկնեցան, Պ. Մատլէնի առջեւ ծնկան վրայ եկաւ, և Պ. Մատլէն առանց ժամանակ ունենալու որ արգիլէ, տեսաւ որ Ֆանթին իր ձեռքը կը համբուրէր։

Համբուրելէ ետք Ֆանթին նուաղեցաւ։

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԺԱՎԷՐ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՀԱՆԳՍՏՈՒԹԵԱՆ ՍԿԻԶԲԸ

Պ. Մատլէն Ֆանթինը իր բնակարանին մէջ հաստատած հիւանդանոցը ղրկեց։ Խնամուելու համար գթութեան քոյրերուն յանձնեց, որոնք անկողին դրին զայն։ Սաստիկ տենդ մը եկած էր Ֆանթինի վրայ։ Ան՝ գիշերուան մէկ մասը մերթ բանդագուշանքով և մերթ բարձրաձայն խօսելով անցուց, բայց վերջապէս քնացաւ։

Ֆանթին հետեւեալ օրը կէսօրին մօտ երբ արթընցաւ, անկողնին մօտ շնչառութիւն մը լսեց, վարագոյրը մէկ կողմ քաշելով Մատըլէնը տեսաւ որ իր գլխուն վերեւ բան մը կը նայէր: Այս նայուածքը վէշտով և գթութեամբ լցուած էր, և կ'աղերսէր: Ֆանթին ուզեց տեսնել թէ ան ի՛նչ բանի կը նայի, տեսաւ որ պատին վրայ կախուած խաչելութեան պատկերի մը կը նայէր:

Ալ այնուհետեւ Ֆանթինի համար տարբեր մարդ մըն էր ան: Իրեն այնպէս կը թուէր թէ Մատըլէն լոյսով ողողուած է: Անիկա կարծես աղօթք կ'ընէր խորին լռութեամբ: Ֆանթին երկար ատեն անոր նայեցաւ առանց ընդմիջել համարձակելու անոր աղօթքը: Վերջապէս վեհերոտութեամբ մը ըսաւ.

— Ի՞նչ կ'ընէք հոդ:

Պ. Մատըլէն մէկ ժամէ ի վեր հոն կանգնած էր: Կ'սպասէր որ Ֆանթին արթննայ: Ձեռքը բռնեց, բազկերակը քննեց, և պատասխանեց.

— Ի՞նչպէս էք:

— Լաւ եմ, քնացայ, ըսաւ Ֆանթին: Կարծեմ թէ աւելի աղէկ եմ: Բան մը չէ, շուտով պիտի աղէկնամ:

Մատըլէն իբր թէ նոր լսելով Ֆանթինի առջի հարցումը, պատասխանեց.

— Սա վերի նահատակին աղօթք կ'ընէի. — Սա վարի նահատակուհիին համար:

Պ. Մատըլէն թէ՛ գիշերը և թէ առտուն շարունակ տեղեկութիւն առած էր Ֆանթինի վրայ: Ա՛լ ամէն բանի տեղեկացած էր: Ֆանթինի պատմութիւնը իր բոլոր կսկծալի պարագաներովը գիտէր: Ուստի շարունակեց.

— Շատ տառապանք կրած ես, խե՛ղճ մայր: Ո՛հ, մի՛ տրտնջար, հիմակ ա՛լ ընտրեալներու օժիտը ունիս:

Մարդիկ այս կերպով հրեշտակներ կը կազմեն: Յանցանքը իրենցը չէ. ուրիշ կերպով կազմել չգիտեն: Գիտնաս որ երկնից առաջին ձեւն էր այն դժոխքը ուրկէ ազատեցար: Պէտք էր նախ անկէ անցնիլ:

Մատըլէն խորին հառաչանք մը հանեց: Իսկ Ֆանթին անոր նայելով կը ժպտէր այն վեհ ժպիտով որուն երկու ակռայ կը պակսէր:

Միեւնոյն գիշերը Ժավէր նամակ մը գրած էր: Հետեւեալ օրը առաւօտուն նոյն նամակը անձամբ Մ.ի նամակատունը յանձնեց: Նամակը Բարիզ պիտի երթար, և սա էր. Առ. Պ. Շապուիյէ. քարտուղար ոստիկանութեան պաշտօնէի: Եւ որովհետեւ ամէն մարդ լսած էր պահնորդարանի դէպքը, նամակատան տեսչուհին և ուրիշ քանի մը անձինք որոնք նամակը երթալէն առաջ տեսան և հասցէին Ժավէրի գիրը ճանչցան, կարծեցին թէ իր հրաժարականը կու տար այն նամակով:

Պ. Մատըլէն իսկոյն Թէնարտիէներուն նամակ մը գրեց. Ֆանթին հարիւր քսան ֆրանք պարտք ունէր անոնց: Մատըլէն երեք հարիւր ֆրանք ղրկեց, գրելով անոնց որ իրենց առնելիքը նոյն գումարէն առնեն, և մանուկը շուտով Մ... բերեն ուր իր մայրը հիւանդ էր և կ'ուզէր որ բերուի ան:

Թէնարտիէ երբ տեսաւ գումարը, հրապուրուեցաւ:
—Կնի՛կ, ըսաւ կնոջը, մանուկը թող չտանք: Կը տեսնեմ որ այս արտոյտը կաթնատու կով մը պիտի ըլլայ: Հասկցայ, կ'երեւայ թէ մայրը միամիտ սիրող մը գտած է:

Պատասխանը գրեց՝ հինգ հարիւր այսքան ֆրանքի կանոնաւորապէս շինուած հաշիւ մը ղրկելով: Այս հաշիւին մէջ երկու անվիճելի ցուցակ կար և գրեթէ երեք հարիւր ֆրանքէ աւելի էր երկուքին գումարը.

մէկն բժիշկինն էր, միւսն ալ դեղավաճառին։ Ասոնց մին իբր բժիշկ հոն տարած էր Ազելմային և Էբոնինին, որոնց երկուքն ալ անգամ մը երկարատեւ հիւանդութիւն մը կրեր էին։ Ինչպէս ըսինք արդէն։ Գօզէթ հիւանդացած չէր։ Ուստի ցուցակներուն մէջի անուններ միայն փոխուեցան։ Թէնարտիէն հաշիւին տակ գրեց. առ հաշիւ երեք հարիւր ֆրանք ընդունեցայ։

Պ. Մատըլէն անմիջապէս երեք հարիւր ֆրանք եւս ղրկեց և գրեց. «Շո՛ւտ ըրէք, բերէք Գօզէթը։»

— Իրաւ որ չպիտի թողում մանուկը, ըսաւ Թէնարտիէ։

Բայց Ֆանթին ամենեւին չէր աղէկնար։ Տակաւին հիւանդանոցին մէջն էր։

Քոյրերը ի սկզբան զժկամակութեամբ ընդունած և նայած էին «այս աղջիկը»։ Ով որ Րէյմի ասորտաքանդակները տեսած է, կը յիշէ անշուշտ թէ ո՛րքան ուռեցած է յիմար կոյսերուն նայող իմաստուն կոյսերուն ամպրւպկիններու (որնգաճառ էին) նկատմամբ ունեցած այս հին արհամարհանքը կանացի արժանապատուութեան ամենէն անդիմադրելի բնազդումներէն մէկն է։ Ահա նոյն արհամարհանքը զգացեր էին Ֆանթինը խնամող քոյրերն ալ, մանաւանդ թէ՝ իբր հաւատաւոր կրկին սաստկութեամբ զգացած էին այն արհամարհանքը։ Բայց քանի մը օրուան մէջ Ֆանթին անոնց այս զգացումը բոլորովին փարատեց։ Ամէն անոնց խոնարհական և քաղցր խօսքերով կը խօսէր, և իր մայրութեամբը անոնց արգահատանքը կը շարժէր։ Օր մը քոյրերուն մին լսեց որ Ֆանթին տենդովը տառապած ժամանակ կ'ըսէր. «Մեղաւոր մը եղայ, բայց երբ զաւակս քովս ըլլայ, պիտի հասկնամ թէ Աստուած ներած է ինծի։ Մինչդեռ գէշութեան ճամբուն մէջն էի, չէի ուզեր որ Գօզէթս քովս ըլլայ, վասն զի ան-

տանելի պիտի ըլլար ինծի իր զարմացող և տրտում նայուածքը։ Այլ սակայն իր օգուտին համար գէշութեամբ կ'ապրէի, և այս պատճառաւ է որ Աստուած կը ներէ ինծի։ Աստուծոյ օրհնութիւնը ընդունած ըլլալս պիտի զգամ երբ Գօզէթ հոս գայ։ Պիտի նայիմ Գօզէթիս, այն անմեղը տեսնելս աղէկութիւն մը պիտի ըլլայ ինծի համար։ Ինք բան մը չգիտեր բնաւ։ Հրեշտակ մըն է ան, ո՛վ իմ քոյրերս։ Այս հասակի մանկանց թեւերը դեռ չեն ինկար։»

Պ. Մատըլէն օրը երկու անգամ Ֆանթինը տեսնելու կ'երթար, և ամէն անգամուն Ֆանթին կը հարցընէր անոր. — Քի՛չ օրէն պիտի տեսնե՞մ Գօզէթս։

Պ. Մատըլէն կը պատասխանէր. — Թուցէ վաղը առաւօտ։ Ժամ առ ժամ կը սպասեմ որ գայ։

Եւ ահա Ֆանթինի գունատ դէմքը կը փողփողէր։

— Ո՜հ, կ'ըսէր, որչափ երջանիկ պիտի ըլլամ։

Քիչ մը առաջ ըսինք թէ Ֆանթին չէր աղէկնար։ Ոչ միայն չէր աղէկնար, այլ նաեւ հիւանդութիւնը շաբաթէ շաբաթ աւելի կը ծանրանար։ Երկու ուսոսկրներուն մէջ մերկ մորթին վրայ դրուած այն ափ մը ձիւնին պատճառաւ մարմնոյն այն տեղի արտաշնչութիւնը յանկարծ դադրած էր, և անկէց ետք սաստկապէս երեւան ելաւ այն հիւանդութիւնը որ տարիներէ ի վեր իր ներսը կը գոյանար։ Այն ատեններ կուրծքի հիւանդութիւններ քննելու և բուժելու համար Լաէննէգի գեղեցիկ դարմանները գործածուիլ սկսեր էին։ Պ. Մատըլէն հարցուց բժիշկին։

— Ինչպէս կ'երեւայ։

— Չըսի՞ք թէ զաւակ մը ունի որ տեսնել կ'ուզէ. ըսաւ բժիշկը։

— Այո՛։

— Ապա ուրեմն շուտ մը բերել տուէք։

Պ. Մատլէն սարսուռ մը զգաց։

Ֆանթին հարցուց իրեն.

— Ի՞նչ ըսաւ բժիշկը։

Պ. Մատլէն ուզեց ժպտիլ։

— Ըսաւ որ շուտ մը բերել տամ զաւակդ, և թէ զաւակդ գալով պիտի առողջանաս։

— Ո՛հ, ըսաւ Ֆանթին, իրաւունք ունի բժիշկը. բայց ինչո՞ւ համար այս Թէնարտիէները Գոզէթս կը պահեն։ Ո՛հ, ա՛լ պիտի գայ զաւակս։ Վերջապէս ահա քովս կը տեսնեմ երանութիւնը։

Սակայն Թէնարտիէ չէր թողուր մանուկը, և հազարումէկ պատճառներ յառաջ կը բերէր։ Իրր թէ Գոզէթ քիչ մը հիւանդ էր, և ձմեռ ժամանակ չէր կրնար ճամբայ ելլել։ Թէ քաղաքին մէջ քանի մը մանր մունր պարտքեր կային որոնք թախանձանօք կը պահանջուէին և որոնց հաշիւները կը ժողվէր ևայլն։

— Մարդ մը ղրկելու եմ Գոզէթը բերել տալու համար, ըսաւ Մատլէն։ Եթէ հարկ ըլլայ նոյնիսկ ես պիտի երթամ բերելու։

Ֆանթին յետագայ նամակը գրել տուաւ Մատլէնին և ստորագրեց զայն։

«Պ. Թէնարտիէ,

«Գոզէթը ներկայացնողին յանձնեցէք։ Բոլոր մանր մունր պարտքերը պիտի վճարուին։ Պատիւ ունիմ ակնածութեամբ բարեւելու ձեզ։

ՖԱՆԹԻՆ»

Այս իրողութեանց ատեն ծանր դիպուած մը պատահեցաւ։ Որքան ալ աշխատինք մեր կրցածին չափ աղէկ շինելու այն խորհրդաւոր արձանը որով մեր կեանքը կազմուած է, դարձեալ ճակատագրին սեւ երակը կ'երեւայ անոր վրայ։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԹԷ Ի՞ՆՉՊԷՍ ԺԱՆ ԿՐՆԱՅ ՇԱՆ ԸԼԼԱԼ

Առաւօտ մը Պ. Մատլէն իր սենեակին մէջ կը գտնուէր, և՝ մտածելով թէ գուցէ պիտի որոշէ դէպի Մօնֆերմէյլ ուղեւորիլ Գոզէթն առնելու համար, քաղաքապետութեան վերաբերող քանի մը ստիպողական գործեր կարգադրելով կը զբաղէր՝ երբ իմաց տրուեցաւ իրեն թէ ոստիկանութեան տեսուչ Ժավէր կ'ուզէր հետը խօսիլ։ Պ. Մատլէն այս անունն երբ լսեց, անհաճոյ տպաւորութիւն մը զգաց ակամայ։ Ոստիկանութեան պաշտօնարանին դէպքէն ի վեր, Ժավէր բոլորովին զգուշացած էր զինքը տեսնելէ, և Պ. Մատլէնն ալ անկէ ետք բնաւ տեսած չէր զայն։

— Թող ներս գայ, ըսաւ Պ. Մատլէն։

Ժավէր ներս մտաւ։

Պ. Մատլէն բուխերիկին քով նստած էր՝ ձեռքը գրիչ մը առած, աչքն ալ թուղթերու դէզի մը վրայ հաստատած, զոր կը թղթատէր, կը նշանակէր, և որ ճամբու պահպանութեան նկատմամբ կանոնազանցութեանց արձանագրութիւններ կը պարունակէր։ Տեղէն անգամ չշարժեցաւ երբ Ժավէր ներս մտաւ։ Կը վայլէր որ ցուրտ կերպով ընդունէր զայն, վասն զի չէր կրնար խեղճ Ֆանթինը մտքէն հանել։

Ժավէր յարգանօք բարեւ տուաւ Պ. Մատլէնի որ կռնակն անոր դարձուցած էր։ Պ. քաղաքապետն ու-

ռանց նայելու Ժավէրին, իր թուղթերը կը նշանակէր չարունակ։

Ժավէր քանի մը քայլ առնելով սենեակին մինչև կէսը յառաջացաւ, և կանգ առաւ առանց խօսելու։

Դիմագէտ մը եթէ Ժավէրի բնաւորութեան ընտանեցած ըլլար, եթէ երկար ատենէ ի վեր զննած ըլլար քաղաքակրթութեան ծառայութիւն ընող այս վայրենին, հռոմայեցիի, սպարտացիի, վանականի և տասնապետի յատկութիւններով բաղադրուած այս անհեթեթ խառնուրդը· սուտ մը խօսելու անկարող այս լրտեսը և կոյս մնացող ոստիկանը, դիմագէտ մը, կ'ըսեմ, եթէ անոր Պ. Մատլէնի դէմ ունեցած թագուն և հին ատելութիւնը, Ֆանթինի նկատմամբ քաղաքապետին հետ ըրած վէճը գիտնար, և նոյն պահուն եթէ Ժավէրը դիտելու ըլլար· պիտի ըսէր իւրովի.— Ի՞նչ տեղի ունեցաւ։ Ով որ ճանչցած ըլլար այս ուղիղ, պարզ, անկեղծ, յու, անաչառ և անգութ խիղճը, յայտնապէս պիտի նշմարէր թէ անոր սրտին մէջ մեծ դէպք մը տեղի ունեցած էր։ Ժավէրի սրտին մէջ ինչ որ ալ ըլլար, երեսին վրան ալ կ'երեւար։ Խստաբարոյ մարդերու պէս յանկարծական շրջումներու ենթակայ էր։ Իր դէմքը բնաւ այսքան տարօրինակ և անակնկալ շրջում մը չէր կրած։ Սենեակէն ներս մտած ժամանակ խոնարհած էր Պ. Մատլէնի առջեւ այնպիսի նայուածքով ուր ոչ ոխ, ոչ բարկութիւն և ոչ անվստահութիւն կը նշմարուէր, և քաղաքապետին թիկնաթոռին ետեւ կանգ առած էր. և հիմա հոն ոտքի վրայ կանգնած էր գրեթէ կարգապահական դիրքով, և բնաւ քաղցրութիւն ի՛նչ է չգիտցող և միշտ համբերելու սովորող մարդու մը միամտական և ցուրտ բրտութեամբ. անմռունչ, անշարժ, ճշմարիտ խոնարհութեամբ և հանդարտ համակերպութեամբ կ'սպասէր որ պարոն

քաղաքապետը հաճի ետեւը դառնալու. կ'սպասէր հանդարտութեամբ, ծանրութեամբ, գլխարկը ձեռքը բռնած, աչքերը վար առած և այնպիսի կերպարանքով որ կարծես թէ կէս մը իր պաշտօնատարին առջեւ կեցող մը, և կէս մըն ալ իր դատաւորին առջեւ սպասող յանցաւորի մը կերպարանքին կը նմանէր։ Անհետեր էին այն ամէն զգացումները, ինչպէս նաև ամէն յիշատակները զոր ներելի էր կարծել թէ ունէր ան։ Այս անթափանցելի և գրանիթի պէս պարզ դէմքին վրայ ալ ո՛չ այլ ինչ կար եթէ ոչ տխուր տրտմութիւն մը։ Բոլոր իր մարմինը խոնարհութիւն և հաստատութիւն և չգիտեմ ի՛նչ արիական վհատութիւն մը կը յայտնէր։

Վերջապէս Պ. քաղաքապետը գրիչը վար դրաւ, և կիսովին դառնալով ըսաւ·

— Ի՞նչ է այն. ի՞նչ կայ, Ժավէր։

Ժավէր պահ մը լուռ կեցաւ իբր թէ միտքը մըտածումով մը գրաւուէր· յետոյ տխուր հանդիսաւորութեամբ բայց միանգամայն պարզութեամբ ձայնը հանելով պատասխանեց·

— Եղածն է գործուած յանցանք մը, պարոն քաղաքապետ։

— Ի՞նչ յանցանք·

— Իշխանութեան ստորին գործակալ մը խիստ ծանր կերպով քաղաքապետ մը անարգեց։ Եկայ որ եղելութիւնը ձեզ իմացնեմ, ինչպէս որ իմ պարտքս է։

— Ո՞վ է այդ գործակալը, հարցուց Պ. Մատլէն։

— Ես, ըսաւ Ժավէր·

— Դո՞ւք։

— Եւ ո՞վ է այն քաղաքապետը որմէ պիտի ամբաստանուի գործակալը։

— Դուք, պարոն քաղաքապետ։

Պ. Մատըլէն ոտքի կանգնեցաւ։

Ժավէր անաչառ կերպարանքով և միշտ ակնկոր կենալով շարայարեց.

— Եկայ աղաչելու ձեզի, Պ. քաղաքապետ, որպէս զի կառավարութեան գրէք և զիս պաշտօնէս հանել տաք։

Պ. Մատըլէն զարմանքով համակուելով բերանը բացաւ խօսելու համար, սակայն Ժավէր ընդմիջեց.

— Պիտի ըսէիք թէ կրնայի հրաժարական տալ. բայց ատիկա չի բաւեր։ Հրաժարական տալը պատուաւոր կերպ մըն է։ Յանցանք գործեցի, պէտք է որ պատժուիմ, պէտք է որ արտաքսուիմ։

Պահ մը լռելէն ետք աւելցուց.

— Պ. քաղաքապետ, անցած օր յանիրաւի խստութեամբ վարուեցաք հետս։ Այսօր իրաւամբ խստութեամբ վարուեցէք ինծի հետ։

— Բայց ինչո՞ւ համար, պոռաց Պ. Մատըլէն։ ի՞նչ են այդ խառնափնթոր խօսքերը. ի՞նչ կը նշանակեն ատոնք. ո՞ւր է քու կողմէդ ինծի դէմ գործուած յանցանք մը. ի՞նչ ըրիր ինծ. ի՞նչ յանցանք գործեցիր ինծի դէմ. ինքզինքդ կ'ամբաստանես, կ'ուզես որ քու տեղդ ուրի՞շ մը յաջորդէ...։

— Կ'ուզեմ վռնտուիլ, ըսաւ Ժավէր։

Վռնտուի՛լ. ըսիր. շատ լաւ. բայց չեմ հասկնար թէ ի՞նչ է նպատակդ։

— Հիմա կը հասկնաք, պարոն քաղաքապետ։

Ժավէր սրտին խորերէն հառաչանք մը հանեց և կրկնեց միշտ անտարբերութեամբ և տրտմութեամբ։

— Պ. քաղաքապետ, ասկէ վեց շաբաթ առաջ այն աղջկան դէպքին վրայ բարկանալով ամբաստանեցի զձեզ։

— Ամբաստանեցի՞ր։

— Այո՛, Բարիզի ոստիկանութեան պաշտօնէին։

Պարոն Մատըլէն որ Ժավէրին պէս քիչ խնդացող մըն էր, սկսաւ խնդալ։

— Ամբաստանեցիր թէ ոստիկանութեան ձեռնհասութիւնը չը ճանչցող քաղաքապետ մըն եմ։

— Թէ վաղեմի դատապարտեալ եղեռնագործ մըն ես։

Քաղաքապետին դէմքը կապտագոյն դարձաւ։

Ժավէր որ աչքերը վեր վերցուցած չէր, շարունակեց.

— Կը կարծէի թէ թիապարտ մըն էք։ Շատ ժամանակէ ի վեր կարծիքներ ունէի։ Նմանութիւն մը, Ֆավրրօլէն տեղեկութիւններ առնել տալդ, ձեր քամաքի ույժը, ձեր Ֆօշլըվանին արկածը, հրացան նետելու մասին ձեր ունեցած յաջողակութիւնը, ձեր մէկ ծունկին քիչ մը հիւանդոտութիւնը, և վերջապէս չգիտեմ դեռ ինչ նմանութիւններ կարծել տուին ինծ թէ Ժան Վալժան անունով մէկն էք դուք։

— Ինչպէս ըսի՞ր. անգամ մըն ալ կ'ըսե՞ս այդ անունը։

— Ժան Վալժան. եղեռնագործ մը զոր ասկէ քսան տարի առաջ Թուլօնի մէջ տեսած եմ երբ թիապարտներու պահնորդին օգնականն էի։ Թիարանէն ելնելով կ'երեւայ թէ այն Ժան Վալժանն եպիսկոպոսի մը տունէն գողութիւն ըրեր է, յետոյ հասարակաց ճամբու մը վրայ զինու զօրութեամբ ուրիշ գողութիւն մըն ալ ըրեր է պզտիկ Սավուայցի մը կողոպտելով։ Չգիտեմ ի՛նչպէս ութ տարիէ ի վեր պահուած էր ան, և ոստիկանութեան կողմէն կը փնտռուէր։ Ես կ'երեւակայէի թէ...։ — Վերջապէս երկար չընեմ. բարկութիւնը զիս համոզեց որ շարժիմ. ամբաստանեցի զձեզ ոստիկանութեան պաշտօնէին։

Պ. Մատըլէն որ քանի մը վայրկեանէ ի վեր նա-

րէն Թուղթերը խառնել սկսած էր, հաստիկապէս անտարբեր ձեւերով հարցուց.

— Եւ ի՞նչ պատասխան տուիր։

— Պատասխան տուի թէ յիմար մըն եմ։

— Է՛, ետքը՞։

— Ոստիկանութեան պաշտօնեան իրաւունք ունի յիմար համարելու զիս։

— Ուրախ եմ որ դուն ինքնին կը խոստովանիս իրաւունք ունենալը։

— Անշուշտ, վասնզի բո՛ւն Ժան Վալժանը գտնըւեցաւ։

Պ. Մատլէնին բռնած թերթը ձեռքէն ինկաւ. գըլուխը վերցուց, ուղղակի Ժավէրին նայեցաւ և անբացատրելի ձայնով մը ըսաւ.

— Ա՛հ։

Ժավէր շարայարեց.

— Ահա եղելութիւնը, պարոն քաղաքապետ։ Կ'ըսեն թէ Այլի-լը-Հօ Գլօշէլի կողմը գիւղի մը մէջ ապուշ մարդ մը կար որ Շանմաթիէօ Եղբայր կ'անուանէր։ Խիստ թշուառ մարդ մըն էր. ոչ ոք ուշադրութիւն կ'ընէր իրեն։ Այս տեսակ անձինք չգիտցուիր թէ ինչպէս կ'ապրին։ Անկէ քիչ մը ժամանակ առաջ տունէ մը խնձոր գողնալու ատեն բռնուեցաւ. ինչ և է, մարդը պատի մը վրայէն անցնելով գողութիւն ըրած և ծառի ոստեր կտրած էր։ Ուստի բռնուեցաւ իմ գիտցած Շանմաթիէօս։ Խնձորին ոստը դեռ ձեռքն էր, հետեւաբար թշուառականը բանտարկուեցաւ։ Մինչեւ հոս խնդիրը միայն պատժական խնդիր մըն էր։ Բայց տե՛ս Նախախնամութեան գործը։ Բանտը յոռի վիճակի մէջ ըլլալով, դատաւորը յարմար դատեց Շանմաթիէօն Արաս դրկել ուր է գաւառական բանտը։ Արասի այս բանտին մէջ Պրըվէ անունով հին դատապարտեալ մը

կայ. որ չգիտեմ ինչ բանի համար բանտուած է, և իր լաւ վարուելուն համար բանտապանի սպասաւոր կարգուած էր։ Պ. քաղաքապետ, երբ Շանմաթիէօ Արաս կ'իյնայ, Պրըվէ կը պոռայ. Կը ճանչնամ ես այս մարդը. վաղեմի եղեռնագործ մըն է, Եղբա՛յր, ինծի նայէ անգամ մը։ Դուն Ժան Վալժանն ես։ — Ժան Վալժա՛ն, ո՞վ է այդ Ժան Վալժանը, կ'ըսէ Շանմաթիէօ, և զարմանալ կը ձեւացնէ։ — Չգիտնալ մի՛ ձեւացներ, բարեկամ, կ'ըսէ Պրըվէ։ Ժան Վալժա՛նն ես դուն։ Թուլոնի թիարանը մնացած ես ժամանակաւ։ Ասկէ քսան տարի առաջ հոն էիր։ Ես ալ հոն էի այն ատեն։ — Շանմաթիէօ կ'ուրանայ։ Բայց ո՞վ կը հաւատայ։ Կը հասկնաք հարկաւ։ Եղելութիւնը ուշադրութեամբ քննուեցաւ. ամէն ինչ փնտռուեցաւ, և քննութեան հետեւութիւնը ահա աս է։ Այն Շանմաթիէօն ասկից երեսուն տարի չափ առաջ շատ քաղաքներու, և մասնաւորապէս Ֆավըրոլի մէջ յատանողութիւն ըրած է։ Բայց հոն իր հետքը կը կորսուի։ Շատ ժամանակէ ետք նորէն Օվէրնէր, յետոյ Բարիզի մէջ կը տեսնուի, ուր ինք կ'ըսէ թէ սայլագործութիւն ըրած և լաթ լուացող աղջկան մը հետ յարաբերութիւն ունեցած է. բայց ասիկա չհաստատուեցաւ. վերջապէս Բարիզէն ետք Ֆավըրոլ կուգայ։ Արդ. երեւելի գողութեան մը համար թիարանը նետուելէն առաջ ի՞նչ էր Ժան Վալժան. — Յատանող։ — Ո՞ւր. — Ֆավըրոլի մէջ։ Ուրիշ եղելութիւն մըն ալ կայ։ Այս Ժան Վալժանը մկրտութեան անունով Ժան և մայրն ալ իր ընտանիքին անունով Մաթիէօ կ'անուանուէր։ Խիստ բնական բան մըն էր կարծել թէ թիարանէն ելնելէն ետք ո՛վ ըլլալը չյայտնելու համար մօրը անունը առած և Ժան Մաթիէօ կոչուած է։ Երբ Օվէրնէր կ'երթայ, քաղաքին արտասանութիւնը Ժանը Շան կ'ընէ և Շան Մաթիէօ կ'ան-

ուանէ զայն։ Երբ պարոն ձայն չհաներ եւ անոր փոխուելով կ'ըլլայ Շանմաթիյօ։ Պատմութիւնս կարգամոնկ կ'ընէք, այնպէս չէ՞։ Թուլոնի մէջ տեղեկութիւն կ'առնուի եւ կ'իմացուի որ Ժան Վալժանի ընտանիքն ալ այն քաղաքին մէջ չբնակիր եղեր։ Չգիտցուիր թէ ո՛ւր գացած է։ Գիտէք անշուշտ թէ այս տեսակ դասերու մէջ շատ անգամ այսպէս ամբողջ ընտանիքներ կ'աներեւութանան։ Կը փնտռուի բան մը չգտնուիր։ Այս տեսակ մարդիկ եթէ տիղմ չըլլան. փոշի կը դառնան եւ կը ցրուին։ Մանաւանդ այս եղելութեանց սկիզբը երեսուն տարուան բան ըլլալով, Ֆավրոլի մէջ ալ Ժան Վալժանը ճանչցող մարդ չկայ։ Երբ Թուլօնէն տեղեկութիւն կ'առնուի, կ'իմացուի որ Պրըվէէն ի զատ Ժան Վալժանը տեսնող միայն երկու եղեռնագործ կայ, որոնք ցկեանս դատապարտուած են եւ կ'անուանուին Գօշբայլ եւ Շընիտիէօ։ Ասոնք թիարանէն կը հանուին եւ կը բերուին, եւ երբ կարծեցեալ Շանմաթիէօյի առջեւ կը բերուին, չեն վարանիր, եւ Պրըվէի հետ կը հաստատեն թէ Ժան Վալժանն է ան։ Նոյն տարիքը, այսինքն յիսունըչորս տարեկան, նոյն հասակը, նոյն կերպարանքը, նոյն մարդը, վերջապէս նոյն իսկ Ժան Վալժանը ըլլալը կը խոստովանին։ Ճիշդ այն ժամանակները ղրկած էի ամբաստանութեան գիրս Բարիզի ոստիկանութեան պաշտօնատունը։ Պատասխան առի թէ խելքս փախցուցած եմ, եւ թէ Ժան Վալժան արդէն գտնուած եւ Արասի մէջ բանտարկուած է։ Ա՛լ կրնաք հասկնալ թէ ո՛րքան զարմացայ, ես որ կը կարծէի թէ հոս ձեռքիս մէջն է նոյն իսկ Ժան Վալժանը։ Նամակ մը գրեցի դատաւորին, զիս բերել տուաւ, Շանմաթիէօն ալ առջեւս հանեց...։

— Է՛, ե՞տքը, ընդմիջեց Պ. Մատըլէն։

Ժավէր իր անայլայլելի եւ տրտում դէմքովը պատասխանեց.

— Պ. քաղաքապետ, ճշմարտութիւնը ճշմարտութիւն է։ Կը ցաւիմ, բայց շիտակն ըսեմ. Ժան Վալժան այն մարդն է։ Ես ալ ճանչցայ զինքը։

Պ. Մատըլէն խիստ ցած ձայնով մը կրկնեց.

— Ապահո՞վ ես։

Ժավէր սկսաւ խնդալ այն ցաւալի խնդումով որ խորունկ համոզումէ մը կ'ելնէ։

— Ո՛հ, ապահով եմ, այո՛։

Պահ մը խոհուն կերպարանքով լռեց՝ սեղանին վրայ մելան չորցնելու համար դրուած աւազնոցէն մատովը մեքենայաբար քանի մը անգամ աւազ առնելով եւ կրկնեց.

— Եւ հիմա որ բուն Ժան Վալժանը տեսայ, չեմ հասկնար թէ ինչպէս սխալեր եմ ուրիշ մը Ժան Վալժան կարծելով։ Ներում կը խնդրեմ ձեզմէ, պարոն քաղաքապետ։

Ժավէր՝ իր հպարտ բնաւորութեանը հակառակ եւ առանց ինքն ալ գիտնալու՝ անթերի անկեղծութեամբ եւ արժանապատուութեամբ մը ուղղեց իր այս աղերսալի եւ ծանր խօսքը այն մարդուն որ վեց շաբաթ առաջ պահնորդարանին մէջ ամէնուն առջեւ կշտամբած էր զինքը եւ ըսած էր.— Դո՛ւրս ելի՛ր։ Բայց Պ. Մատըլէն անոր այս աղաչանքին սա անակնկալ պատասխանը տուաւ։

— Է՛, ի՞նչ կ'ըսէ այդ Շանմաթիէօն։

— Ա՛հ, գործը գէշ է, պարոն քաղաքապետ։ Եթէ Ժան Վալժանն է ան, յանցանքը երկրորդ անգամ գործուած յանցանք մը պիտի ըլլայ։ Պատէ մը անցնիլը, ոստ մը կտրելը, խնձոր գողնալը սրիկայութիւն մը կ'անուանուի եթէ գողցողը տղայ մըն է. յանցանք կ'անուանուի երբոր գողցողը մարդ մըն է. ոճրագործութիւն կ'անուանուի երբոր գողցողը դատապարտեալ

եղեռնագործ մըն է։ Պատէ անցնիլ և գողնալ, երկուքն
ալ կայ։ Հետեւաբար դատը չէ թէ ոտրկանութեան,
այլ եղեռնական ատեանին առջեւ կը տեսնուի։ Դա-
տիժն ալ չէ թէ քանի մը օրուան բանտարկութիւն,
այլ մշտնջենական թիապարտութիւն է։ Մանաւանդ
թէ պզտիկ Սավուացիին դատն ալ կայ, որ կը յուսամ
թէ նոյնպէս պիտի տեսնուի։ Կ'երեւակայեմ թէ բաւա-
կան յուզուած պիտի պատճառէ դատը. անշուշտ ուրի-
շին, և ոչ թէ Ժան Վալժանին։ Բայց Ժան Վալժան
գաղտամիտ չարագործ մըն է։ Իր այս ընտրութենէն
ալ կը ճանչնամ թէ Ժան Վալժան ինքն է ան։ Եթէ
ուրիշ մը ըլլար իր տեղ, պիտի զգար թէ հուր ու կը-
րակ կայ իր առջև. պիտի յուզուէր, պիտի պօռար,
վասն զի իր ջերմարանը ձայն կուտայ կրակին առջեւ,
չպիտի ուզէր Ժան Վալժան ըլլալ ևն.։ Բայց ան չի
հասկնալ կը ձեւացնէ և կ'ըսէ. ես Շանմաթիէօ եմ,
Ժան Վալժանի հետ գործ չունիմ։ Զարմանալ կը ձե-
ւացնէ, ապուշի մը դերը կը խաղայ, որ աւելի աղէկ
է։ Ո՛հ, որիկան վարպետ է. բայց ի զուր ապացոյցներ
կան։ Չորս հոգիէ ճանչցուեցաւ. ծեր որիկան պիտի
դատապարտուի։ Դատը Արասի եղեռնադատ ատեանին
առջեւ եղած է։ Ես պիտի երթամ վկայութիւն տալու
համար, վասն զի իբր վկայ կոչուած եմ։

Պ. Մատըլէն նորէն իր գրասեղանին առջեւ նստե-
լով իր թուղթերը ձեռք առած էր, և հանդարտօրէն
կը թղթատէր՝ գործով զբաղած մարդու մը պէս եր-
բեմն կարդալով, երբեմն ալ գրելով։ Դէպի Ժավէր
դառնալով ըսաւ.

— Այդչափը բաւական է, Ժավէր, մանաւանդ թէ
այդ մանրամասն պարագաները մեծ կարեւորութիւն
մը չունին ինծի համար։ Պարապ տեղը ժամանակ
կ'անցընենք մինչդեռ ստիպողական գործեր ունինք։

Ժավէր հիմա շուտով Սէն Սօլվի փողոցը գնա, հոն փո-
ղոցին անկիւնը խոտավաճառ Պիւզօբիէ անուն բարի
կին մը կայ, տես զինքը և ըսէ որ Բիէր Շէնըլօն
սայլորդին դէմ ունեցած դատը բանայ։ Այս մարդը
վայրենաբարոյ մէկն է. քիչ մնաց սայլին տակ պիտի
ճզմէր այն կինը ու զաւակը։ Պէտք է որ պատժուի։
Յետոյ Պ. Շարսըլէի տունը գնա որ Մօնթրը տը Շա-
բինեի փողոցն է։ Կը գանգատի ան իր դրացիին դէմ,
որու տանիքին խողովակէն անձրեւի ջուրերը անոր
տունը կը հոսին և հիմերը կը փորեն։ Ետքը Կիպուր
փողոցը, Տօրի անուն այրի կնոջ տունը, անկէ ալ,
Կարօ-Պլան փողոցը տիկին Ռընէ Լը Պօսէյի տունը գը-
նա. կ'ըսուի թէ անկարգութիւններ կ'ըլլան եղեր այդ
տուներուն մէջ. հասկըցի՛ր ինչ ըլլալը և տեղեկագիր
մը պատրաստէ՛։ Բայց շատ գործեր յանձնեցի քեզ։
Չըսի՞ր թէ բացակայ պիտի ըլլաս. չըսի՞ր թէ ութը
կամ տասը օրէն Արաս պիտի երթաս այն դատին հա-
մար...։

— Աւելի շուտ պիտի երթամ, պարոն քաղաքա-
պետ։

— Ե՞րբ։

— Բայց կարծեմ ըսի, պարոն քաղաքապետ, թէ
դատը վաղը պիտի տեսնուի, և թէ այս գիշեր կառքով
պիտի մեկնիմ։

Պ. Մատըլէն աննշմարելի շարժում մը ըրաւ։

— Ո՞րքան ժամանակ պիտի տեւէ դատը։

— Առ առաւելն մէկ օր։ Վճիռը ըլլայ ըլլայ վաղը
գիշեր պիտի տրուի։ Բայց վճիռը տրուելուն չպիտի
սպասեմ, որ հարկաւ պիտի տրուի. վկայութիւն տա-
լուս պէս հոս պիտի վերադառնամ։

— Լա՛ւ, ըսաւ Պ. Մատըլէն։

Եւ ձեռքով նշան ըրաւ որ Ժավէր դուրս ելլէ։

Բայց Ժավէր չգնաց։

— Ներեցէք, Պ. քաղաքապետ, ըսաւ։

— Ի՞նչ կայ ուրիշ, հարցուց Պ. Մատըլէն։

— Բան մըն ալ կ՚ուզեմ յիշեցնել ձեզ, պարոն քաղաքապետ։

— Ի՞նչ բան։

— Պէտք է որ պաշտօնէս հանուիմ։

Պ. Մատըլէն ոտքի ելաւ։

— Ժավէ՛ր, պատուաւոր մարդ մըն ես դուն։ Մանաւանդ թէ միայն ինձ վերաբերող թշնամանք մըն է այն։ Ժավէ՛ր, մեծնալու արժանի ես դու, և ոչ թէ պզտիկնալու։ Կ՚ուզեմ որ պաշտօնիդ մէջ մնաս։

Ժավէր Պ. Մատըլէնին նայեցաւ իր յստակ բիբովը, ուր կարծես թէ կը տեսնուէր անոր ոչ այնքան լուսաւորուած, այլ անաչառ և անարատ խիղճը, և հանդարտ ձայնով մը ըսաւ.

— Պ. քաղաքապետ, չեմ կրնար հաւանիլ ատոր։

— Կը կրկնեմ թէ խնդիրն ինձ կը վերաբերի, պատասխանեց Պ. Մատըլէն։

Բայց Ժավէր իր միակ խորհուրդին ուշադրութիւն ընելով, շարունակեց.

— Ցանցանքս մեծ բանի տեղ կը դնեմ, կ՚ըսէք, բայց չէ։ Իմ պատճառներս ահա ասոնք են. ձեր վրայ կասկածեցայ, աս բան մը չէ։ Մեր պաշտօնի անձանց իրաւունքն է կասկածիլ, թէև իրմէ վեր մարդերու վրայ կասկածիլը զեղծում մը ըլլայ։ Բայց առանց ապացոյցներ ունենալու, սաստիկ բարկութիւն մը զգացած ատենս միմիայն վրէժ առնելու դիտաւորութեամբ ամբաստանեցի ձեզի՝ ըսելով թէ վաղեմի եղեռնագործ մըն էք, ձեզի որ յարգի մարդ մը, քաղաքապետ մը, դատաւոր մըն էք։ Ասիկա ծանր բան է, շատ ծանր բան է։ Ձեզի անարգելովս իշխանութիւնը անարգած

եղայ ես, ես՝ որ իշխանութեան գործակալ մըն եմ։ Եթէ ըրածս իմ ստորակարգեալներէս մին ըրած ըլլար, ծառայութեան անարժան պիտի համարէի զինքը և պիտի արտաքսէի։ Ասոր ի՞նչ կ՚ըսէք։ Դիտողութիւն մը եւս ընեմ, պարոն քաղաքապետ։ Կեանքիս մէջ շատ անգամ անաչառ գտնուած եմ ուրիշներուն համար. արդարացի էր այս անաչառութիւնս։ Աղէկ կ՚ընէի այսպէս վարուելովս։ Հիմակ եթէ նոյն իսկ ինծի համար անաչառ չըլլամ, ինչ որ ըրած եմ իբր արդարացի, յանիրաւի ըրած պիտի ըլլամ։ Միթէ պէ՞տք էր որ ինքզինքս ուրիշներէ աւելի խնայեմ։ — Ո՛չ։ Ի՛նչ. միայն ուրիշները պատժելու ծառայած ըլլամ, և զիս անպատիժ թողո՞ւմ։ Աղէ՛կ, բայց այն ատեն թշուառական մը պիտի համարուիմ. բայց այն ատեն իրաւունք պիտի ունենան անոնք որ սրիկա կ՚անուանեն զիս։ Պ. քաղաքապետ, չեմ փափաքիր որ հետս բարեսիրութեամբ վարուիք, ձեր բարեսիրութիւնը երբ ուրիշներուն համար էր, բաւական համբերութիւնս հատցուց. հիմա չեմ ուզեր որ ինծի համար ալ նոյն բարեսիրութիւնը ունենաք։ Ցոփ կ՚անուանեմ այն բարեսիրութիւնը որ պոռնիկի մը իրաւունք կուտայ՝ քաղքենիի մը հակառակ. ոստիկանութեան գործակալի մը իրաւունք կուտայ վերը գտնուող մարդուն հակառակ։ Ընկերութեան բարեկարգութիւնը ճիշդ այդ բարեսիրութեամբ կը խանգարուի։ Աստուա՛ծ իմ, բարեսիրտ ըլլալը դիւրին է. դժուարինը՝ արդարասէր ըլլալն է։ Բացէ ի բաց ահա ըսեմ. եթէ ըլլայիք ինչ որ կը կարծէի թէ էք, պիտի տեսնէիք որ ձեզի հետ բարեսիրաբար չպիտի վարուէի։ Պ. քաղաքապետ ուրիշ ո և է մարդու մը հետ ինչ կերպով որ պիտի վարուէի, միևնոյն կերպով կը պարտաւորուիմ վարուիլ նաև իմ անձիս հետ։ Երբ չարագործները յանդիմանութիւն կուտայի,

երբ սրիկաները չարաչար կը պատժէի, շատ անգամ ինքզինքիս կ'ըսէի.— Դուն ալ հանդարտ կեցիր, նայէ որ չգայթիս, եթէ երբեք յանցանք մը ընելու ատենեմ, կը տեսնես թէ ի՛նչ կ'ընեմ։ Արդ, ես ալ գայթեցայ, ինքզինքս յանցաւոր գտայ, պէտք է պատժուիմ։ Ուրեմն պէտք է որ պաշտօնէս ելլեմ, ծեծուիմ, վռնտուիմ։ Ձեռքերս ողջ ըլլան, հողագործութիւն կ'ընեմ, ինծի համար միեւնոյն բանն է։ Պ. քաղաքապետ, պաշտօնիս շահը օրինակ մը կը պահանջէ։ Ուստի պարզապէս կը պահանջեմ որ ոստիկան Ժավէր իր պաշտօնէն հանուի։

Ժավէր այս ամէն խօսքերը խոնարհ, սէգ, յուսահատ և համոզուած մարդու մը ձայնով արտայայտած էր և հետեւաբար այս տարօրինակ պատուաւոր մարդը չգիտեմ ինչ անհեթեթ վսեմութիւն մը կ'ստանար։

— Ետքէն կը նայինք, ըսաւ Պ. Մատլէն։

Եւ ձեռքը երկնցուց Ժավէրին։

Ժավէր ետ քաշուեցաւ և տմարդի կերպով մը պատասխանեց։

— Ներեցէ՛ք, Պ. քաղաքապետ, ատիկա չկրնար ըլլալ։ Քաղաքապետ մը լրտես ոստիկանի մը ձեռքը չտար։

Եւ կամաց մը ըսաւ ինքնիրեն.

— Այո՛ լրտես եմ, քանի որ չարաչար գործածեցի ոստիկանութեան պաշտօնս, ա՛լ միմիայն ոստիկանութեան լրտես մըն եմ։

Յետոյ յարգանօք խիստ բարով ըսաւ, և դէպի դուռը ուղղուեցաւ։

Հոն ետեւը դարձաւ, և միշտ ակնկոր կենալով.

— Պ. քաղաքապետ, պաշտօնս պիտի վարեմ մինչեւ որ ուրիշի մը յանձնուի այն։

Դուրս ելաւ։ Պ. Մատլէն սկսաւ մտախոհել՝ ուշ դնելով Ժավէրի հաստատ և համարձակ քայլերուն որոնք փողոցի քարայատակին վրայէն կը հեռանային։

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՇԱՆՄԱԹԻՒՕՅԻ ԴԱՏԸ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՔՈՅՐ ՍԷՆՊԼԻՍ

Մ...ի բնակիչները կատարեալ տեղեկութիւն առած չեն յետագայ դիպուածներու վրայ զոր պիտի կարդայ ընթերցողը։ Այս դիպուածներէն թէեւ քիչ մը բան իմացուած է, բայց քաղաքին մէջ այնքան կը յիշուին որ այս գիրքին կարեւոր մէկ մասը պակաս թողած պիտի ըլլայինք եթէ այն դիպուածները իրենց ամէն պարագաներով չը պատմէինք։

Ընթերցողը այս մանրամասնութեանց մէջ երկու կամ երեք պարագաներ պիտի նշմարէ որոնք անհաւատալի պիտի թուին իրեն. և զոր կը պատմենք, վասն զի ճշմարտութիւնը կը յարգենք։

Ժամէրի այցելութեան օրը Պ. Մատըլէն կէս օրը անցընելէն ետք սովորութեանը համեմատ Ֆանթինը տեսնելու գնաց։

Ֆանթինին քովը երթալէն առաջ քոյր Սէնփլիսը կանչել տուաւ։

Հիւանդանոցին ծառայութիւնը ընող երկու հաւատուհիները, որոնք ամէն գթութեան քոյրերու պէս Լազարեան կիներ էին, քոյր Բերբէթիւ և քոյր Սէնփլիս կ'անուանուէին. քոյր Բերբէթիւ անծանօթ գիւղացի մըն էր. հրապարակը մտնելու պէս Աստուծոյ տունը մտած և գթութեան քոյր մը եղած էր հարեւանցի կերպով։ Հաւատուհի մըն էր՝ խոհարարուհի մը ըլլալու պէս։ Հաւատաւորութեան այս տիպարը հազուագիւտ չէ բնաւ։ Վանական ուխտերը յօժարակամ կ'ընդունին գիւղական այս ծանր անօթները, որոնք դիւրութեամբ Քարուչինի կամ Իւրսիւլինի կերպարանք կ'առնեն։ Այս ռուհիկ արարածները ջերմեռանդութեան պաշտօնի դժուարին գործերը կատարելու կը ծառայեն։ Անհէորդութենէ զարմութեան անցնիլը՝ խոչընդոտ մը չունի. մին միւսը կ'ըլլայ առանց մեծ աշխատութեան. գիւղի և վանքի մորգերու հաւասարապէս և հիմնովին տգէտ ըլլալը արդէն եղած կատարուած պատրաստութիւն մըն է կրօնական ըլլալու համար, և այս պատրաստութեան շնորհիւ գիւղացին անմիջապէս վանականին կը հաւասարի։ Թիկնոցը թող քիչ մը լայն ըլլայ, և ահա կնգուղի մը կը փոխուի։

Բերբէթիւ քոյրը Բոնթուազի քովի Մարին գիւղէն եկած ուժեղ և գիւղացիի պէս խօսելու, սաղմոս

երգելու, ակռաներովը մռմռալու, գեղաջուրին յատկացեալ շաքարը հիւանդին սուտ բարեպաշտութեան կամ կեղծաւորութեան քանակութեանը համեմատ դնելու, հիւանդներու հետ խստիւ վարուելու, մեռնողներուն հետ բարկութեամբ խօսելու, գրեթէ Աստուծոյ անունը անոնց երեսին զարնելու, բարկալի աղօթքով անոնց հոգեվարքը քարկոծելու սովորած, համարձակ, պարկեշտ և կարմրայտ հաւատուհի մըն էր։

Քոյր Սէնփլիս մոմի պէս ճերմակ էր։ Ինչ որ է մոմը աշտանակին քով, նոյնն էր Սէնփլիս Բերբէթիւին քով։ Վէնսան Տը Բօլի սա հիանալի խօսքերը, որոնք հաւատուհիներու գերութեան հետ շատ ազատութիւններ կը խառնեն, ամենապատուական կերպով կը սահմանեն գթութեան քոյրի մը պաշտօնը և պարտաւորութիւնները։ «Անոնց (գթութեան քոյրերուն) վանքն է հիւանդներուն տունը, խցիկն է վարձքով բռնուած սենեակ մը, մատուռն է ժողովրդեան եկեղեցին, ճեմարանն է քաղաքին փողոցները կամ հիւանդանոցներու սրահները, արգելարանն է իրենց հնազանդութիւնը, վանդակապատն է Աստուծոյ վախը, և քողն է իրենց համեստութիւնը»։

Քոյր Սէնփլիս տեսլական հաւատաւորութեան կենդանի պատկերն էր։ Ո՛չ ոք կրնար ըսել թէ քանի տարու էր ան. ամենեւին երիտասարդութիւն ունեցած չէր, և կարծես թէ ծերութիւն ալ չպիտի ունենար։ Քաղցրաբարոյ, անաչառ, քաղաքավար և ցուրտ անձ մըն էր, — չենք համարձակիր կին մըն էր ըսելու. — որ բնաւ ստած չէր։ Այնքան մեղմ էր որ դիւրաբեկ կ'երեւար, թէեւ կրանիթէն աւելի հաստատուն էր։ Նուրբ և մաքուր մատներով կը հպէր դժբախտներուն։ Կարծես թէ խօսելու ժամանակ կը լռէր. միայն հարկ եղածին չափ կը խօսէր, և ձայնը այնպիսի կերպով մը

կը հանէր, որ կրնար խոստովանարանի մը դաս, և ակումբի մը բերկրութիւն տալ: Այս փափկութիւնը կը յարմարէր իր հագած հաստատակտաւ հագուստին հետ, վասն զի այս անշնորհ հագուստով կը զգար թէ երկինք և Աստուած չարունակ զինքը կը կանչեն: Կ'ուզենք պարագայի մը վրայ յատկապէս խօսիլ: Քոյր Սէնբլիս բնաւ սուտ խօսած չէր ո և է շահի մը համար, նաև անտարբերութեամբ երբէք ըսած չէր բան մը որ ճըշմարտութեան, սուրբ ճշմարտութեան հակառակ ըլլայ, այն էր անոր բնաւորութեան յայտնի դրոշմը. առաքինութեան ձայնն էր ան: Իր այս անխառն ճշմարտախօսութեան համար երևելի հանդիսացած էր միաբանութեան մէջ: Սիգար աբբան խուլ-համր Մասսիէօյի գրած նամակին մէջ քոյր Սէնբլիսի վրայ կը խօսի: Որքան ալ անկեղծ, որքան ալ անարատ ըլլանք, գէթ պզտիկ և անվնաս ստախօսութիւնը փետեկած է մեր ամէնուս անարատութիւնն ալ, այլ Սէնբլիսի անարատութիւնը ամենևին չունէր այսպիսի փետեկում մը: Պզտիկ ստախօսութիւն. անվնաս ստախօսութիւն կրնա՞յ ըլլալ: Սուտ խօսիլը չարութեան բացարձակ աստիճանն է: Քիչ սուտը անհնարին է. ով որ սուտ կը խօսի, ամէն տեսակ սուտերը կը խօսի: Սուտը նոյնիսկ դեւին դէմքն է: Սատանան երկու անուն ունի. մին սատանայ միւսն ալ ստախօսութիւն: Այսպէս կը մըտածէր քոյր Սէնբլիս: Եւ ինչպէս կը մտածէր, նոյնպէս ալ կը գործէր: Ասկէ կը հետևէր այն սպիտակութիւնը որու վրայ խօսեցանք. սպիտակութիւն մը որ նոյնիսկ իր ճառագայթումով կ'ողողէր անոր շուրթերը եւ աչքերը: Ժպիտը սպիտակ, նայուածքը՝ նոյնպէս սպիտակ էր: Այս խղճին ապակիին վրայ սարդի ոստայն մը, փոշիի հատ մը անգամ չկար: Սուրբ Վէնսան տը Բօլի ուխտին մէջ մտած ժամանակը մասնա-

ւոր ընտրութեամբ Սէնբլիսի անունը առած էր: Ինչպէս գիտենք, Սիկիլիայի Սէնբլիսը այն սրբուհին է որ նախապատիւ համարեց թողուլ որ իր երկու ստինքը խլուի քան թէ ազատելու համար սուտ խօսելով պատասխանել թէ Սէժէսթի ծնած է, քանի որ Սիրագուզի մէջ ծնած էր: Այս սրբուհին յարմար էր քոյր Սէնբլիսի հոգիին:

Քոյր Սէնբլիս միաբանութեան մէջ մտած ատեն երկու պակասութիւն ունէր, որ հետզհետէ ուղղած էր. մին էր համադամ խորտիկներ սիրել, միւսն էր նամակներ ընդունիլ: Ա'լ միայն աղօթագիրք մը կը կարդար որ լատիներէն էր և որու տառերը խոշոր էին: Լատիներէն չէր հասկնար, բայց գիրքին ինչ պարունակելը գիտէր:

Բարեպաշտ աղջիկը հաւանօրէն զգալով Ֆանթինի թաքուն առաքինութիւնը, սէր ձգած էր անոր վրայ, և անձնուիրութեամբ յատկապէս կը խնամէր զայն:

Պ. Մատըլէն քոյր Սէնբլիսը առանձին տեղ մը տարաւ և անոր յանձնեց Ֆանթինը այնպիսի տարօրինակ կերպով մը խօսելով զոր Սէնբլիս ետքը յիշեց:

Քոյրէն բաժնուելէն ետք Ֆանթինին մօտեցաւ:

Ֆանթին ամէն օր Պ. Մատըլէնի գալուն կը սպասէր ջերմութեան և ուրախութեան ճառագայթի մը սպասելու պէս: Քոյրերուն կ'ըսէր.— Պ. քաղաքապետին եկած ատենը միայն կ'ապրիմ:

Այն օրը տենդը շատ սաստիկ էր: Երբ տեսաւ Պ. Մատըլէնը, հարցուց.

— Հապա Գօզէ՞թը:

Մատըլէն ժպտելով պատասխանեց:

— Քիչ մը ևս համբերէ՛:

Սովորութեանը պէս վարուեցաւ Ֆանթինին հետ: Միայն թէ փոխանակ կէս ժամ մնալու, մէկ ժամ քո-

մը կեցաւ ի մեծ գոհունակութիւն Ֆանթինի։ Ամէնուն ալ հազարումէկ պատուէրներ տուաւ որպէս զի հիւանդը ամենեւին զրկում չկրէ։ Դիտուեցաւ որ պահ մը իր դէմքը տխուր երեւոյթ մը առաւ։ Բայց այս տրխրութեան մեկնութիւնն ալ տրուեցաւ երբ իմացուեցաւ թէ բժիշկը անոր ականջին ծռելով ըսած էր.— Հիւանդին վիճակը շատ կը գէշնայ։

Յետոյ Մադլէն քաղաքապետական պաշտօնատունը մտաւ, և՝ ինչպէս գրատունին ծառան ալ տեսած է՝ սկսաւ ուշադրութեամբ քննել իր սենեակին մէջ կախուած քարտէս մը որուն վրայ Ֆրանսայի ճամբաները նշանակուած էին։ Թուղթի մը վրայ քանի մը թիւ գրեց մատիտով։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՍԳՕՖԷՐ ՎԱՐՊԵՏԻՆ ԿՈՐՈՎԱՄՏՈՒԹԻՒՆԸ

Քաղաքապետական պաշտօնատունէն ելլելով քաղաքին ծայրը Սգօֆէր վարպետին տունը գնաց։ Այս մարդը նախապէս Հոլանտացի ծնած և յետոյ գաղղիացած անձ մըն էր. իսկ արհեստը ձի և երկանիւ կառք վարձել էր։

Այս Սգօֆէրին տունը երթալու ամենէն կարճ ճամբան էր փողոց մը ուրկէ քիչ մարդ կ'անցնէր։ Պ. Մադլէնի բնակած թաղին երիցատունն ալ այս փողոցին մէջն էր։ Կ'ըսուէր թէ ժողովրդապետը արժանա-

պատիւ, յարգի և բարեխրատ մարդ մըն էր։ Պ. Մադլէն երբ երիցատունին առջեւ հասաւ, փողոցին մէջ մէկ անցորդ կար միայն, այս անցորդը որը նշմարեց Պ. քաղաքապետը ժողովրդապետին տունէն անցնելէն ետք, կանգ առաւ, անշարժ կեցաւ, ապա ետ դառնալով եկաւ մինչեւ երիցատունին դուռը, որ միջին դուռ մըն էր և երկաթեայ դռնահար մը ունէր։ Արագօրէն դռնահարը բռնեց և վերցուց. բայց նորէն կանգ առաւ, յանկարծ կեցաւ և կարծես թէ խորհիլ սկսաւ. և՝ պահ մը ետք՝ փոխանակ յանկարծ ձգելու դռնահարը որ իյնայ, կամաց մը իջեցուց, և նորէն իր ճամբան շարունակեց աճապարումով մը, զոր նախապէս չունէր։ Պ. Մադլէն տունը գտաւ Սգօֆէր վարպետը որ ասպազէն մը կը կարէր երկու կողմէն։

— Վարպե՛տ, աղէկ ձի մը ունի՞ս։

— Պ. քաղաքապետ, ըսաւ Հոլանտացին, բոլոր ձիերս աղէկ են։ Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք աղէկ ձի ըսելով։

— Կ'ուզեմ այնպիսի ձի մը որ օրուան մը մէջ քսան մղոն քալէ։

— Քսա՛ն մղոն, կրկնեց վարպետը։

— Այո՛։

— Կառքի՞ մը լծուելով։

— Այո՛։

— Տեղը հասնելէն ետք ո՞րքան ժամանակ պիտի հանգչի։

— Պէտք է որ ի պահանջել հարկին հետեւեալ օրը ճամբայ ելլէ։

— Միեւնոյն ճամբորդութի՞ւնը ընելու համար։

— Այո՛։

— Ի՛նչ դիւրութեամբ կը խօսիք, քսան մղոն ըսիք, այնպէս չէ։

Պ. Մադլէն գրպանէն հանեց այն թուղթը որու

վրայ մատիտով թիւեր գրած էր։ Այս թիւերն էին 5, 6, 8ուկէս, զոր Հոլանտացիին ցուցուց։

— Ինչպէս կը տեսնես, ըսաւ Մաըլէն, ամէնը մէկ տասնեւինըուկէս, ըսել է քսան կ'ընէ։

— Պ. քաղաքապետ, ըսաւ Հոլանտացին, ձեր ուզած ձին ունիմ։ Պզտիկ և սպիտակ ձիս է. անշուշտ քանի մը անգամ տեսած էք ինչպէս քալելը. Պա Պուլօնեէյէ եկած պզտիկ կենդանի մըն է, խիստ կրակոտ բան մըն է։ Առջի անգամ ուզեցին հեծնելու գործածել։ Բայց ամէն հեծնողներն ալ վար կը նետէր, գետինը կը գլտորէր ուժգնակի։ Կը կարծէին թէ ախտաւոր է և չէին ուզեր գործածել։ Ես ծախու առի։ Կառքի լծեցի։ Ուզածն ալ այս է եղեր, պարոն։ Աղջկան մը պէս մեղմ է, և հովի պէս կը թռի։ Բայց ըզգուշանալու է կոնակը հեծնելէ։ Թամբուելու դիտաւորութիւն չունի։ Իւրաքանչիւր ոք մասնաւոր փառասիրութիւն մը ունի։ Այս ձին ալ քաշել կ'ուզէ, տանիլ չուզեր, պէտք է կարծել թէ այս որոշումը ըրած է ինքնին։

— Պիտի կրնա՞յ հասնիլ ուր որ պիտի երթայ։

— Այո՛, քսան մղոն արշաւելով պիտի ընթանայ, և ութը ժամ չանցած պիտի հասնի։ Բայց ի՛նչ դաշինքով գիտէ՞ք։

— Ըսէ, նայիմ։

— Նախ կէս ճամբան առնելէն ետք պէտք է որ մէկ պահ հանգչի, նաև ուտէ. ուտելու ժամանակ քովը մէկը ըլլալու է, որպէս զի պանդոկի ծառան վարսակը չկարենայ գողնալ, վասն զի դիտեցի որ պանդոկներու մէջ շատ անգամ ախոռի ծառաները կը կուլեն վարսակը քան թէ ձիերը կ'ուտեն։

— Մէկը պիտի սպասէ քովը։

— Երկրորդ... կառքը ձեզի համար է, Պ. քաղաքապետ։

— Այո՞։

— Կրնա՞ք կառավարել։

— Այո՛։

— Լաւ. ուրեմն պէտք է որ մինակ և առանց ըսպասի ճամբորդէք, որպէս զի ձին չբեռնաւորուի։

— Կը հաւանիմ։

— Բայց Պ. քաղաքապետը հետը մարդ մը չունենալուն համար պիտի ստիպուի ինք հսկել որ վարսակը չգողցուի։

— Լաւ։

— Ամէն մէկ օրուան համար երեսուն ֆրանք կուզեմ. անգործ մնալու օրերուն համար ալ միեւնոյն վարձքը կ'ուզեմ. Մէկ փարա վար չըլլար. և երիվարին ուտելիքին ծախքն ալ ձեր վրայ պիտի ըլլայ։

Պ. Մաըլէն քսակէն երեք Նափոլէոն հանեց և սեղանին վրայ դրաւ.

— Ահա երկու օրուանը կանխիկ կը վճարեմ։

— Չորրորդ. այսպիսի ճամբորդութեան մը համար երկանիւ կառք մը շատ ծանր կուգայ և ձին կը յոգնեցնէ։ Պէտք է հաւանիք պզտիկ կառքով մը ճամբորդելու, զոր ունիմ։

— Կը հաւանիմ։

— Թէեւ այն է, բայց վրան բաց է։

— Հոգ չէ։

— Պ. քաղաքապետ գիտէ՞ք թէ ձմեռուան մէջն ենք.

Պ. Մաըլէն պատասխան չտուաւ. Հոլանտացին կրկնեց.

— Թէ սաստիկ ցուրտ կայ։

Պ. Մաըլէն լուռ կեցաւ։

Սգօֆէր վարպետը չարունակելով ըսաւ.

— Թէ կրնայ անձրեւել:

Գ. Մատըլէն գլուխը վեր ըրաւ եւ ըսաւ.

— Կառքը եւ ձին պէտք է որ վաղը առտու ժամը չորսուկէսին տունիս առջեւ գտնուին:

— Լաւ, պարոն քաղաքապետ, պատասխանեց Սգօֆէր. յետոյ բթամատին ըղունգովը սեղանին վրայի բիծը քերելով՝ կրկնեց այն անտարբեր ձեւով զոր Հոլանտացիները գործածել գիտեն իրենց սովորական վարպետութեանը հետ:

— Աղէկ միտքս ինկաւ, Գ. քաղաքապետ, դեռ չըսիք ինծի թէ ո՞ւր պիտի երթաք:

Ընդհակառակը, խոստովանութեան սկիզբէն ի վեր Սգօֆէրին միտքէն ելած չէր այս կէտը, բայց չէր գիտեր թէ ինչո՞ւ չէր համարձակած հարցնելու.

— Ձիին առջեւի ոտքերը հաստատո՞ւն են, հարցուց Գ. Մատըլէն:

— Այո՛, պարոն քաղաքապետ: Բայց զառիթափ տեղերը քիչ մը բռնել պէտք է: Միթէ շատ զառիթափ տեղե՞ր կան ասկէ մինչեւ այնտեղ ուր պիտի երթաք:

— Զմոռնաս հա՛, ժամը ճիշդ չորսուկէսին դուռիս առջեւ պիտի գտնուիս, պատասխանեց Գ. Մատըլէն, եւ դուրս ելաւ:

Հոլանտացին շուարած մնաց, ինչպէս որ ինքն ալ կ'ըսէր ժամանակէ մը ետքը:

Գ. քաղաքապետը դուրս ելնելէն երկու կամ երեք վայրկեան ետքը դուռը նորէն բացուեցաւ. եկողը դարձեալ Գ. քաղաքապետն էր:

Կերպարանքը առաջուան պէս անխռով եւ մտատանջութեամբ համակուած կ'երեւար:

— Գ. Սգօֆէր, ըսաւ, ինծի վարձու տրուելիք ե-

րիվարը եւ կառքը մէկ մէկու վրայ քանի՞ դահեկան արժէք ունին:

— Մէկ մէկու ետեւէ, ըսէք, պարո՛ն քաղաքապետ, ըսաւ Հոլանտացին բարձրաձայն խնդալով:

— Շատ աղէկ: Արժէ՞քը:

— Միթէ ծախո՞ւ առնել կ'ուզէք:

— Ոչ, բայց կրնայ դէպք մը պատահիլ, ուստի կ'ուզեմ երաշխաւորութիւն մը տալ քեզի: Ի դարձիս ստակը ետ կուտաս: Քանի՞ ֆրանք է կառքին եւ ձիին արժէքը:

— Հինգ հարիւր ֆրանք, պարո՛ն քաղաքապետ:

— Առ քեզի հինգ հարիւր ֆրանք:

Գ. Մատըլէն սեղանին վրայ դրամատոմս մը դրաւ, յետոյ դուրս ելաւ, եւ ա՛լ ետ չդարձաւ:

Սգօֆէր վարպետը սոսկալի կերպով զղջաց հազար ֆրանք ըսած չըլլալուն համար, բայց ձին եւ կառքը միասին հարիւր թալէր կ'արժէին:

Սգօֆէր կինը կանչեց եւ եղելութիւնը պատմեց: Ո՞ւր պիտի երթայ արդեօք Գ. քաղաքապետը: Խորհուրդի նստան: —Բարիզ պիտի երթայ ըսաւ կինը: —Չեմ կարծեր, ըսաւ էրիկը: Գ. Մատըլէն բուխերիկին վրայ մոռցած էր այն թուղթը որու վրայ թիւեր գրած էր: Հոլանտացին թուղթը առաւ եւ քննեց. — Հինգ, վեց, ութը եւ կէս: Այս թիւերը կ'երեւայ թէ սուրհանդակի կայաններ կը նշանակեն: Դէպի կինը դառնալով ըսաւ. —Գտայ: —Ինչպէս: —Ասկէ մինչեւ Հեստէն հինգ մղոն է. Հեստենէն մինչեւ Սէն Բօլ վեց մղոն, եւ Սէն Բօլէն մինչեւ Արաս ութուկէս մղոն է: Ուրեմն Արաս պիտի երթայ:

Բայց Գ. Մատըլէն իր տունը վերադարձած էր: Սգօֆէր վարպետին տունէն ետ դառնալու համար խիստ երկայն ճամբայ մը գացած էր, իբր թէ երիցատունին

դուռը գրգռում մը ըլլար իրեն համար և թէ ուզէր ըդգուշանալ անոր առջեւէն անցնելէ։ Իր սենեակը ելած և դուռը գոցած էր, ասիկա տարօրինակ բան մը չէր, վասն զի կամովին կանուխ կը պառկէր։ Սակայն գործարանի դռնապանուհին որ միանգամայն Պ. Մատըլէնի միակ սպասուհին էր, դիտեց որ հրագը ժամը ութուկէսին մարեցաւ և նոյն պահուն արկղապետը ներս մտած ըլլալով, սպասուհին յայտնեց անոր ինչ որ դիտած էր, և աւելցուց.

— Արդեօք հիւա՞նդ է Պ. քաղաքապետը, կերպարանքը տարօրինակ երեւցաւ ինծի։

Այս արկղապետը ճիշդ Պ. Մատըլէնի սենեակին տակ շինուած սենեակի մը մէջ կը բնակէր։ Ամենեւին բանի տեղ չդրաւ դռնապանուհիին խօսքը, պառկեցաւ և քնացաւ։ Կէս գիշերի մօտ յանկարծ արթնցաւ. քունին մէջ գլխուն վերեւը ձայն լսած էր։ Ականջ դրաւ. լսեց որ մէկը կ'երթար կուգար, և կարծես թէ վերի սենեակին մէջ քալող մը կար։ Աւելի ուշադրութեամբ մտիկ ըրաւ և հասկցաւ որ քայլը Պ. Մատըլէնի քայլն էր։ Ասիկա տարօրինակ երեւցաւ իրեն, վասն զի անկողնէն ելլելէն առաջ սովորաբար ամենեւին ձայն մը չէր ըլլար Պ. Մատըլէնի սենեակին մէջ։ Պահ մը ետքը արկղապետը բան մը լսեց որ պահարանի մը բացուելուն և գոցուելուն կը նմանէր։ Յետոյ կարասի մը վերցուեցաւ տեղէն, լռութիւն մը տիրեց, քայլը նորէն երթեւեկել սկսաւ։ Արկղապետը ելաւ նստաւ անկողնին մէջ, բոլորովին արթնցաւ, նայեցաւ և իր պատուհանին ապակիներէն դիմացի պատին վրայ լուսաւոր պատուհանի մը կարմրագոյն ցոլումները նշմարեց։ Ճառագայթներուն ուղղութենէն կը հասկցուէր թէ լոյսը Պ. Մատըլէնի պատուհանէն կը ցոլանար։ Լոյսին ցոլումները կ'երերային, կարծես թէ վառուած կը-

բակէ քան թէ հրագէ մը կուգային։ Ապակիներուն շրջանակներուն ստուերը լոյսերուն մէջ չէր ծրագրուեր, որով կը հասկցուէր թէ պատուհանը բոլորովին բաց էր։ Եղանակը ցուրտ էր, ուստի պատուհանին այսպէս բաց ըլլալը զարմանալի էր։ Արկղապետը նորէն քնացաւ։ Ժամէ մը կամ երկու ժամէ ետք նորէն արթընցաւ։ Միեւնոյն քայլը յամրաբար և կանոնաւորապէս իր գլխուն վերեւը կ'երթեւեկէր։

Լոյսին ցոլումները միշտ պատին վրայ կը ծրագրուէին, բայց հիմա հրագի կամ մոմի մը լոյսի ցոլումին պէս տժգոյն և հանդարտ էին։ Պատուհանը տակաւին բաց էր։

Պատմենք ուրեմն ինչ որ տեղի ունեցած էր Պ. Մատըլէնի սենեակին մէջ։

Գ Ո Ւ Խ Գ.

ԳԱՆԿԻ ՄԸ ՄԷՋ ՓՈԹՈՐԻԿ ՄԸ

Ընթերցողը գուշակեց անշուշտ թէ Պ. Մատըլէն նոյն ինքն Ժան Վալժանն է։

Այս խղճին խորերը արդէն նայեցանք անգամ մը, նորէն նայելու ժամանակը եկաւ։ Չկարծուի թէ առանց յուզուելու և առանց դողալու կը նայինք։ Չկայ բան մը որ մարդկային սրտէ մը աւելի ահարկու, աւելի չփոթ, աւելի խորհրդաւոր և աւելի անհուն ըլլայ։ Ծովէն աւելի մեծ տեսարան մը կայ, որ է եր-

կինք, երկինքէն աւելի մեծ տեսարան մը կայ, որ է սրտին ներսը։

Մարդկային խղճի բանաստեղծական նկարագրութիւնը ընելը, նաև մէկ մարդու խիղճը ըլլայ, նաև մարդերու ամենէն յետինին խիղճը ըլլայ, հոգ չէ, ամէն դիւցազներգութիւնները վերագոյն և վերջնական դիւցազներգութեան մը մէջ ամփոփել է։ Խիղճը ցնորներու, ցանկութիւններու և փորձերու քաոսն է, երազներու փուռն է, նաև անձաւն այն ամէն գաղափարներու որոնցմէ մարդ կ'ամչնայ, իմաստակութեանց հանրապետական տեսարանն է, կիրքերու պատերազմի դաշտն է այն։ Կան այնպիսի ժամեր, ուր՝ մտածող մարդկային անձի մը կապտագոյն երեսէն թափանցի՛ր, ետեւը նայէ՛, նայէ՛ անոր սիրտը, նայէ՛ անոր մթութիւնը։ Այն արտաքին լռութեան ներքեւ Հոմերոսի նկարագրածին նման հսկաներու պատերազմներ, Միլթոնի նկարագրածներուն նման վիշապներու և հիդրաներու կռիւներ և ուրուականներու երամներ, և Տանթէի նկարագրածին նման ոլորաձեւ տեսիլներ կան։ Տխուր բան մըն է այն անեզրութիւնը զոր ամէն մարդ իր սրտին մէջ ունի, և որու հետ յուսահատաբար կը համեմատէ իր ուղեղին կամքը և կեանքին գործողութիւնները։

Ալիկիէրի բանաստեղծը օր մը աղէտաւոր դուռի մը առջեւ գտնուեցաւ և վարանեցաւ ներս մտնելու։ Ահա այնպիսի դուռ մըն ալ մեր առջեւ կայ, որու շեմին վրայ կը վարանինք։ Այլ սակայն կը մտնենք ներս։

Ընթերցողը գիտէ արդէն այն ամէն իրերը որոնք Բըթի Ժէրվէյի դէպքէն ի վեր Ժան Վալժանի պատահեցան. հետեւաբար շատ ըսելիք չունինք։ Ինչպէս տեսանք, այն վայրկեանէն սկսելով բոլորովին ուրիշ

մարդ մը եղաւ ան։ Ժան Վալժան եղած էր ինչ որ եպիսկոպոսը ուզած էր ընել զայն։ Չէ թէ այլաձեւութիւն այլ կերպարանափոխութիւն մը առած էր Ժան Վալժան։

Կրցաւ աներեւութանալ, եպիսկոպոսին արծաթեղէնները ծախեց՝ միայն աշտանակները իբր յիշատակ պահելով, քաղաքէ քաղաք սպրդեցաւ։ Ֆրանսայէն անցաւ, Մ... եկաւ, ունեցաւ այն գաղափարը զոր արդէն ըսինք, գործադրեց ինչ որ պատմեցինք, յաջողեցաւ անբռնելի և անմատչելի ըլլալու, և այնուհետեւ Մ...ի մէջ հաստատուելով, խղճին իր անցեալէն տրտմիլը և կեանքին վերջին կիսովը առաջին կէսը սրբելը զգալու երանութեամբ համակուած՝ հանդարտ, վստահ և յուսաւէտ օրեր անցուց, այլ մի միայն երկու մտածում ունենալով, որոնց մին էր անունը պահել և իր կեանքը նուիրագործել. միւսն էր մարդերէն ազատիլ և առ Աստուած վերադառնալ։

Այս երկու մտածումները իր մտքին մէջ այնքան սերտ կերպով խառնուած էին իրարու, որ միութիւն մը կը կազմէին. երկուքն ալ հաւասարապէս կը պաշարէին և կը տագնապէին զայն, և անոր ամենափոքր գործերուն վրայ կը տիրապետէին։ Անոր կենաց ընթացքը կարգադրելու համար սովորաբար կը համաձայնէին. դէպի առանձնութիւն կը դարձնէին, բարեսիրութեան և պարզութեան զգացումով կը համակէին զայն. երկուքն ալ միեւնոյն խրատը կու տային։ Բայց երբեմն վէճ կը ծագէր երկուքին մէջ։ Այն ատեն, ինչպէս կը յիշենք, այն մարդը զոր Պ. Մատըլէն կ'անուանէին Մ...ի բոլոր բնակիչները, առանց դեդեւելու առջի մտածումը երկրորդին այսինքն իր ապահովութիւնը առաքինութեան կը զոհէր։ Այս պատճառաւ փոխանակ զգուշութեամբ և խոհեմութեամբ վարուելու

Եպիսկոպոսին աշտանակները պահած, անոր համար սուգ մտած, ամէն անցնող պզտիկ Սավուայցիները կանչելով հարցուփորձ ըրած, Ֆավըրօլի ընտանիքներու վրայ տեղեկութիւն առած և Ժավէրին տագնապալի ակնարկութիւններէն չվախնալով ծերունի Ֆօշըլվանի կեանքը ազատած էր։ Ինչպէս ըսինք արդէն, կարծես թէ ամէն իմաստուններու, սուրբերու և արդարներու օրինակին հետեւելով կ'երեւակայէր թէ իր առաջին պարտքը իր անձին չէր պատկաներ։

Բայց պէտք է ըսել թէ բնաւ այսպիսի պարագայի մէջ դեռ գտնուած չէր։

Բնաւ այսպիսի սաստիկ կռիւի մը բռնուած չէին այն երկու գաղափարները որոնք կը կառավարէին այն դժբախտ մարդը որու տառապանքը կը պատմենք։ Երբ իր սենեակը մտաւ, Ժավէրի առջի խօսքերը յիշելով խառն ի խուռն այլ խորունկ կերպով մը զգաց երկու գաղափարներուն այնպէս կռուիլը։ Երբ այնպիսի տարօրինակ կերպով արտաբերուեցաւ այն անունը զոր անդունդներու մէջ թաղած էր, ապշութեամբ մը գրաւուեցաւ և իր ճակատագրին աղետալի այլանդակութենէն կարծես թէ շուարեցաւ, և այս ապշութեան մէջ զգաց այն սարսուռը որ մեծ շարժերէ առաջ տեղի կ'ունենայ. Փոթորիկին մօտենալը զգացող կաղնիին, յարձակման ժամանակին մօտենալը զգացող զինուորին պէս ծռուեցաւ։ Զգաց թէ իր գլխուն վերեւը շանթերով և փայլակներով լի մթութիւններ կը դիզուէին։ Ժավէրի խօսքերը մտիկ ըրած ժամանակ առջի անգամ միտքը դրաւ շուտով երթալ իր ո՛վ ըլլալը յայտնել, Շանմաթիէօն բանտէն ազատել և անոր տեղ բանտարկուիլ. բայց կենդանի մարմինի մը հերձուելուն պէս ցաւալի և կսկծալի երեւցաւ այս որոշումը. յետոյ մեկուսի ընելով այս դիտաւորութիւնը, ըսաւ իւրովի.

մտածենք նախ։ Զսպեց այս առաջին և վեհ զգացումը, և ընկրկեցաւ դիւցազնութեան առջեւ։

Եպիսկոպոսին այն սրբանուէր խօսքերէն ետք, այնքան տարիներ զղջումով և անձնուրացութեամբ ապրելէն ետք, սքանչելի կերպով մը սկսուած ապաշխարութեան միջոցին անշուշտ վսեմ ընթացք մը բռնած կ'ըլլար այս մարդը եթէ՝ նաև այսպիսի սարսափելի պարագայի մը մէջ՝ վայրկեան մը չգայթէր և միեւնոյն քայլով անընդհատ քալէր դէպի այն աղէտաւոր վիհը որու յատակն էր երկինք. եթէ այս ընթացքը բռնած ըլլար Ժան Վալժան, վեհ կերպով վարուած պիտի ըլլար, բայց չբռնեց այս ընթացքը։ Պէտք է որ անոր սրտին մէջ եղած բաները պատմենք, այլ սակայն եղածէն աւելի բան մը չենք կրնար ըսել։ Նախ և առաջ անձնական պահպանութեան բնազդումը յաղթանակեց. շուտով ժողվեց գաղափարները, զսպեց այն ամէն զգացումները որոնք կը յուզուէին սրտին մէջ, միտքը բերաւ Ժավէրին ներկայութիւնը որ մեծ վտանգ մըն էր, ահարեկ մարդու մը հաստատամտութեամբ ուրիշ ժամանակի ձգեց իր որոշումը, բռնելիք ընթացքին նկատմամբ խորհելէ դադրեցաւ և նորէն հանդարտեցաւ՝ իր վահանը գետնէն առնելով դարձեալ զինուող ըմբիշի մը պէս։ Ժավէրի հետ տեսնուելէն ետք մինչեւ իրիկուն այս վիճակին մէջ գտնուեցաւ, այսինքն ներսը մրրիկ մը, դուրսն ալ խորին հանդարտութիւն մը ունենալով, միմիայն պահպանողական միջոցներ ձեռք առաւ։ Իր ուղեղին մէջ եղած գաղափարներուն ամէնն ալ դեռ շփօթ էր և իրերու կ'ընդհարէին, այնքան խռով էր միտքը որ յայտնապէս չէր տեսներ ո և է գաղափարի մը ձեւը, և ինքն իսկ չէր կրնար բան մը ըսել իր նկատմամբ. կը զգար միայն թէ մեծ հարուած մը ընդունած էր։ Սովորութեանը

համեմատ Յանթինին քովը գնաց որ անկողնին մէջ կը տառապէր, և բարեսիրութեան բնազդումով մը սովո-րականէն աւելի կեցաւ անոր քով, և իր բացակայու-թեան հաւանականութիւնը մտաբերելով ըսաւ իւրովի թէ այսպէս վարուիլ և Յանթինը քոյրերու խնամար-կութեանց յանձնել պէտք էր։ Անորոշապէս զգաց թէ գուցէ պիտի պարտաւորուէր Արտաշ երթալ, և՝ առանց ամենևին այսպիսի համբորդութիւն մը ընել որոշելու՝ ըսաւ իւրովի թէ ինքը ամենևին կասկածի ենթարկ-ուելու վտանգը չունենալուն համար կրնար առանց ան-պատեհութեան հանդիսատես ըլլալ Շանմաթիէօյի դա-տին. ուստի ի պահանջել հարկի ձեռքը կապուած չի մնալու համար Սգոֆէրին երկանիւ կառքը վարձու բռնեց։

Բաւական ախորժակով ճաշեց։

Երբ սենեակը մտաւ, խելքը գլուխը հաւաքեց ու մտածեց։

Քննեց իրերու վիճակը և տեսաւ որ անլուր էր այն, ա՛յնքան անլուր երևցաւ որ մտախոհութեան մէջ գրեթէ անմեկնելի անձկութեան զգացումէ մը չը գիտեմ ինչպէս դրդուելով աթոռին վրայէն ելաւ, և դուռը գոցելով ներսէն պարզունակը դրաւ, կը վախ-նար որ բան մը չմտնէ ներս։ Սենեակէն մէջ կը փակ-ուէր որպէս զի ո և իցէ դէպքի դէմ պատրաստ գըտ-նուի։

Պահ մը ետք ճրագն ալ մարեց, վասն զի նեղու-թիւն կուտար իրեն։

Այնպէս կը կարծէր թէ մէկը կրնար տեսնել զին-քը···։

Մէ՞կը. ո՞վ արդեօք:

Բարէ՛, ինչ որ կ'ուզէր դուրս ձգել, արդէն ներս

մտած էր. որո՛ւ նայուածքը որ կ'ուզէր արգիլել, ար-դէն իրեն կը նայէր. այսինքն իր խիղճը։

Իր խիղճը. այսինքն Աստուած։

Բայց ի սկզբան խաբուեցաւ. կարծեց թէ ապահո-վութեան և առանձնութեան մէջ է. երբ պարզունակը դրաւ, ինքզինքը անառիկ սեպեց. երբ ճրագը մարեց, զգաց թէ անտեսանելի է։ Այն ատեն ինք իր տէրը ե-ղաւ. արմուկները սեղանին և գլուխը ձեռքին կրթըն-ցուց, և սկսաւ մտածել խաւարին մէջ։

— Ո՞ւր կը գտնուիմ։ — Չե՞մ երազեր արդեօք։ — Ի՞նչ ըսուեցաւ ինծի։ — Միթէ իրա՞ւ է ժավէրին հետ տեսնուիլս ու խօսիլս։ — Ի՞նչ կրնայ ըլլալ այս Շանմաթիէօն: — Ստո՞յգ է ինծի նմանիլը։ — Կարելի՞ է այս։ — Երբ կը մտածեմ թէ դեռ երէկ այնքան հան-դարտ էի և ամենևին բան մը չէր անցներ միտքէս։ — Երէկ այս միջոցին ի՞նչ կ'ընէի։ — Ի՞նչ կայ այդ դիպուածին մէջ։ — Ի՞նչ պիտի ըլլայ վերջը։ — Ի՞նչ ը-նեմ արդեօք։ Ահա այս կերպով կը տանջուէր ան։ Իր միտքը ա՛լ ոյժ չունէր պահելու գաղափարները որոնք ալիքներու պէս կ'անցնէին, և զոր կեցնելու համար Ժան Վալժան երկու ձեռքովը ճակատը կը բռնէր։

Իր կամքը և միտքը տակնուվրայ ընող այս աղ-մուկէն ուրկէ կը ջանար յայտնութիւն և որոշում մը առնուլ, միմիայն վիշտ կ'ընդունէր։

Գլուխը տապագին կ'այրէր։ Պատուհանը գնաց և բոլորովին բացաւ։ Երկինքը աստղ չկար։ Նորէն եկաւ և սեղանին քով նստաւ։

Առաջին ժամը այսպէս անցաւ։

Սակայն մտախոհութեանը մէջ կամաց կամաց սկը-սան անորոշ ծրագիրներ կազմուիլ և հաստատուիլ, և իրողութեան ճշդութեամբ կրցաւ ընդնշմարել չէ թէ ի-

բերու ամբողջ վիճակը այլ անոր քանի մը պարագաները։

Նախ դիտեց թէ այս վիճակը կարի տարօրինակ և կարի տագնապալի վիճակ մըն էր, բայց և այնպէս ինք բոլորովին ազատ էր ուզած կերպովը վարուելու։

Ասով ա՛լ աւելի շուարեցաւ։

Մինչեւ այն օրը իր ամէն ըրածները որոնք իր գործողութեանց անաչառ և բարեպաշտական նպատակին չէին վերաբերեր, ծակ մըն էին միայն զոր կը փորէր իր անունը մէջը պահելու համար։ Ամփոփ միտքով խորհած ժամանակները, տքնութեամբ անցուցած գիշերները միշտ ամէնէն աւելի վախցած բանն էր լսել այն անունին արտասանուիլը. կ՚ըսէր իւրովի թէ իրեն համար ամէն բան վերջացած պիտի ըլլայ, եթէ անունը տրուելու ըլլայ. թէ օր մը եթէ յայտնուէր այն, պիտի ջնջէր իր նոր կեանքը. և ո՛վ գիտէ, գուցէ նաեւ իր նոր սիրտը պիտի անհետէր։ Կը սարսռէր՝ մտածելով միայն թէ հնարին էր այս բանը։ Անշուշտ այն միջոցին՝ ուր այսպէս կը խորհէր և կը տքնէր եթէ մէկը իրեն ըսած ըլլար թէ պիտի գայ ժամ մը ուր այն անունը իր ականջին պիտի հնչէ, ուր այն սոսկալի բառը, Ժան Վալժան անունը յանկարծ մթութեան խորերէն պիտի ելլէ և իր առջեւ պիտի կանգնի, ուր այն ահագին լոյսը որ իր անունը պաշարող գաղտնիքը փարատելու համար ծագած է, յանկարծ իր գլխուն վերեւը պիտի փողփողի, և թէ այն անունը չպիտի սպառնայ իրեն, թէ այն լոյսը աւելի թանձր մթութիւն մը պիտի կազմէ, թէ այն պատառուն վարագոյրը գաղտնիքը պիտի աւելցնէ, թէ այն երկրաշարժը աւելի պիտի ամրապնդէ իր շէնքը, թէ՝ եթէ ինքը ուզելու ըլլայ՝ այն ահագին դիպուածէն կրնայ ոչ այլ ինչ հետեւիլ եթէ ոչ իր էութեան աւելի յայտնի

և միանգամայն աւելի անթափանցելի կերպարանք մը առնելը, և թէ բարեսէր ու արժանապատիւ Մատլէնի քաղքենին Ժան Վալժանի ուրուականին հետ դիմադիմուելով, ա՛լ աւելի պատիւ, ա՛լ աւելի հանդարտութիւն և ա՛լ աւելի յարգանք պիտի գտնէ. եթէ կ՚ըսեմ մէկը անոր ըսած ըլլար այս բաները, գլուխը պիտի օրէր և յիմարութիւն պիտի սեպէր զանոնք։ Այլ եկուտես որ ճիշդ ասոնց ամէնն ալ ահա կը պատահէր. բոլոր այն անհնարին կարծուած բաները իրական եղելութիւն մը եղած էին. և Աստուած թոյլ տուած էր որ այն յիմարական բաները իրապէս տեղի ունենան։

Իր մտախոհութիւնը հետզհետէ կը պարզուէր։ Հետզհետէ ի՛նչ կացութեան մէջ գտնուիլը կը հասկնար։

Այնպէս կ՚երեւակայէր թէ չգիտեմ ի՛նչպիսի քունէ մը արթընցած էր, թէ գիշերը անդունդի մը յետին եզրը հասնելով ոտքի վրայ կը սահէր, և ի նանիր նահանջելով՝ զառիթափի մը վրայէն վար կը սպրդէր։ Մութին մէջ անծանօթ մարդ մը, օտարական մը կ՚ընդնշմարէր յայտնապէս. կը դիտէր որ այն մարդը Ժան Վալժան կը սեպուէր ճակատագրէն առջեւ որ բուն Ժան Վալժանին տեղը դէպի անդունդը կը մղէր զայն։ Այս անդունդը նորէն գոցուելու համար պէտք էր որ մէկը մէջը իյնար, այսինքն ինքը կամ միւսը։

Եթէ ուզէր կրնար թողուլ որ միւսը իյնայ։

Երբ մութը կատարելապէս փարատեցաւ, խոստովանեցաւ ինքնին թէ թիարանին մէջ իր տեղը պարապ մնացած էր. թէ ինչ որ ընէր, այն տեղը իրեն կը սպասէր. թէ Բըթի Ժերվէի դրամը գողցած ըլլալուն համար հոն պիտի երթար. թէ այն տեղը իրեն պիտի ըսպասէր և զինքը պիտի հրաւիրէր մինչեւ որ երթայ, թէ անհրաժեշտաբար և հարկաւորապէս պիտի երթար հոն։ — Յետոյ ըսաւ նաեւ իւրովի թէ այս միջոցիս յա-

Զոյգ մը ունէր, թէ կ'երեւայ որ այս փորձանքին Շանմաթիէօ անուն անձ մը ենթարկուած է. իսկ թէ ինքը այնուհետեւ այն Շանմաթիէօյի անձովը Թիարանը և Պ. Մատըլէնի անունովն ալ ընկերութեան մէջ գտնուելով ա՛լ վախնալու բան մը չունէր. բաւական էր որ չարգիլէր մարդերը Շանմաթիէօյին գլխուն վրայ կնքելու այն վատահամբաւութեան քարը որ գերեզմանի կափարիչին պէս անգամ մը դրուելէն ետք ա՛լ երբէք չվերցուիր:

Գաղափարներու այս կռիւը այնքան անհնարին և այնքան տարօրինակ էր որ յանկարծ Ժան Վալժան անմեկնելի շարժում մը զգաց, շարժում մը որու նմանը ոչ ոք երկու կամ երեք անգամէն աւելի կրնայ զգալ իր կեանքին մէջ. այս շարժումը խղճի տեսակ մը ցընցումին կը նմանի, որ սրտին ամէն տարակուսելի զգացումները կը յուզէ. որ հեգնութեամբ, ուրախութեամբ և յուսահատութեամբ կը բաղկանայ և որ կրնայ ներքին քրքիջ մը անուանուիլ:

Յանկարծ դարձեալ վառեց ճրագը:

— Բայց ի՞նչ կայ, ինչո՞ւ և ո՞րմէ կը վախնամ, ըսաւ իւրովի. ի՞նչ հարկ կայ այսպէս մտածելու. ահա՛ ալ ազատած եմ: ամէն բան լմնցաւ: Կիսաբաց դուռ մը ունէի միայն ուսկից անցեալս կրնար ներկային երեւալ. այս դուռը ահա ներկայիս գոցուեցաւ, մշտընջենապէս գոցուեցաւ: Սա՛ Ժավէրը որ երկար ատենէ ի վեր զիս կը վրդովէր, սա ահարկու բնազդումը որ կարծես զիս ճանչցած էր, և արդարեւ ճանչցած էր, որ ամենուրեք ետեւէս կուգար սա սոսկալի որսորդ շունը որ միշտ զիս բռնելու կ'աշխատի, ահա՛ ալ շեղեցաւ, ուշադրութիւնը ուրիշ որսի մը տուաւ, բոլորովին ուրիշ որսի մը ետեւէն ինկաւ: Ա՛լ գոհ է այսուհետեւ, ա՛լ հանգարտ պիտի թողու զիս վասն զի

բռնեց իր Ժան Վալժանը: Ո՛վ գիտէ, կարելի է որ այս քաղաքէն բոլորովին երթայ: Եւ այս ամէն բաները առանց իմ գիտութեանս եղան. և ասոնց ամէնքն ալ առանց իմ մասնակցութեանս կատարուեցան: Ինչո՞ւ ուրեմն այսպէս կը խռովիմ: Ի՞նչ դժբախտութիւն կայ այս գործին մէջ: Եթէ զիս տեսնող մը ըլլայ, անշուշտ պիտի կարծէ թէ մեծ դժբախտութիւն մը պատահած է ինձ: Մանաւանդ թէ եթէ մէկու մը դէշութիւն պիտի ըլլայ: Յանցանքը իմս չէ ամենեւին: Նախախնամութիւնն է ամէն բան ընողը: Յայտնի է թէ իր կամքն է այս: Միթէ իրաւունք ունի՞մ խանգարելու ինչ որ Նախախնամութիւնը կը տնօրինէ: Ուրեմն ի՞նչ է հիմա ուզածս: Ինչո՞ւ պիտի խառնուիմ ինծի չվերաբերած գործի մը. և տակաւին գոհ չեմ ըլլար: Բայց ասկէց աւելի ի՞նչ կրնամ ուզել ուրեմն: Վերջապէս կը հասնիմ այն նպատակիս որու այնքան տարիներէ ի վեր կը փափաքիմ, որ գիշերներուս երազը և Աստուծոյ ըրած աղօթքներուս առարկան էր, այսինքն ապահովութիւն: Աստուծոյ կամքը այս է: Բան մը չեմ կրնար ընել Աստուծոյ կամքին դէմ: Եւ ինչո՞ւ. այսպէս կը կամի Աստուած: Որպէս զի շարունակեմ ինչ որ սկսայ, որպէս զի բարեգործութիւն ընեմ, որպէս զի օր մը մեծ և խրախուսիչ օրինակ մը ըլլամ և որպէս զի ըսուի թէ վերջապէս փոքր ինչ երանութեան պատճառ եղաւ այն ապաշխարութիւնը զոր կրեցի և այն առաքինութիւնը որու գոգը վերադարձայ: Յիրաւի կը զարմանամ թէ ինչո՛ւ քիչ մը առաջ վախցայ այս բարեսիրտ ժողովրդապետին տունը մտնելու, ամէն բան խոստովանահայրի մը ըսելու պէս պատմելու և իրեն խորհուրդ հարցնելու. հարկաւ ան ալ միեւնոյն բանը պիտի խրատէր ինձ: Ա՛լ որոշեցի, թող կուտամ որ

ըլլայ ինչ որ պիտի ըլլայ. թող կուտամ որ Աստուած ընէ ինչ որ կ'ուզէ։

Գրեթէ ներքին անդունդի մը վրայ ծռելով՝ այսպէս կը խօսէր ինքնին իր խիղճին խորերուն մէջէն։ Աթոռէն ելլելով սկսաւ սենեակին մէջ քալել։ — Օ՛ն ալ պէտք չէ մտածել այս բանին վրայ։ Որոշումս որոշուած է։ — Բայց ամենևին ուրախութիւն չզգաց։

Ընդհակառակը տրտմեցաւ։

Ինչպէս որ կարելի չէ ծովին ջուրերուն նորէն դէպի ծովեզրը մօտենալը արգիլել, նոյնպէս կարելի չէ արգիլել միտքը որ գաղափարով մը գրաւուի։ Նաւաստիին համար մակընթացութիւն կ'անուանուի այս. յանցաւորին համար ալ խղճի տագնապ։ Աստուած ինչպէս ովկիանոսը, նոյնպէս ալ մարդուս սիրտը կը յուզէ։

Քանի մը րոպէէն ետք բանադատուեցաւ նորէն սկսելու այն տխուր տրամախօսութիւնը որու մէջ խօսողն ալ ինք, լսողն ալ ինքն էր, և ուր կ'ըսէր ինչ որ չէր ուզեր ըսել, կը լսէր ինչ որ չէր ուզեր իմանալ, հնազանդելով այն գաղտնի զօրութեան, որ մըտածէ կ'ըսէր անոր, ինչպէս երկու հազար տարի առաջ ուրիշ դատապարտեալի մըն ալ կ'ըսէր. քալէ՛։

Աւելի հեռուն երթալէ առաջ և մեր միտքը կատարելապէս հասկցուելու համար, մասնաւորապէս դիտողութիւն մը ընել հարկ կը համարինք։

Ստոյգ է թէ մարդս ինքնիրեն կը խօսի. չկայ մըտածող էակ մը որ զգացած չըլլայ այս ինքնախօսութիւնը։ Կրնայ ըսուիլ նաև թէ Բանը միայն այն ատեն սքանչելի խորհուրդ մըն է երբ մարդուս ներսը կ'երթևեկէ միտքէն դէպի խիղճը երթալով և խիղճէն դէպի միտքը վերադառնալով։ Ահա այս նշանակութեամբ միայն առնելու է այս գլուխին մէջ ստէպ գործածուած սա խօսքերը. իւրովի ըսաւ. ինքնիրեն գոչեց։

Մարդս ինքնիրեն կ'ըսէ, իւրովի կը խօսի, ինքնին կը գոչէ՝ առանց ընդհատելու արտաքին լռութիւնը։ Մարդ լռած ժամանակ իր ներսը մեծ աղմուկ մը կայ. «Ամէն գործարանները կը խօսին բացի բերանէն»։ Հոգիին իրութիւնները ստոյգ է թէ ոչ կը տեսնուին և ոչ ալ կը շօշափուին, բայց այս պատճառաւ իրութիւն ըլլալէ չեն դադրիր։

Արդ, Ժան Վալժան հարցուց ինքնին թէ ի՛նչ վիճակի մէջ կը գտնուէր այն դէպքին նկատմամբ։ Այն «ըրած որոշումին» վրայ ինքնիրեն հարցումներ ըրաւ։ Խոստովանեցաւ ինքնիրեն թէ ինչ որ կարգադրած էր իր մտքին մէջ, հրէշային կարգադրութիւն մըն էր. թէ թողուլ որ ըլլայ ինչ որ պիտի ըլլայ, թողուլ որ Աստուած ընէ ինչ որ պիտի ընէ, բոլորովին սոսկալի բան մըն էր։ Թողուլ որ ճակատագրին և մարդերուն այս սխալանքը գործադրուի, զայն չարգիլել, լռութեամբ նպաստել գործադրութեանը, վերջապէս բան մը չընելը ամէն բան ընել էր. երկդիմի անարժանութեան մը յետին աստիճանը իջնել էր, ստորին վատ, ծածուկ, գձուձ և սոսկալի ոճրագործութիւն մը ընել էր։

Ութը տարիէ ի վեր այս առաջին անգամն էր որ դժբախտ մարդը չարամտութեան և չարագործութեան դառն համը կը զգար։ Տհաճութեամբ մը դուրս թքաւ այս դառնութիւնը։

Նորէն սկսաւ ինքզինքը հարցուփորձել։ Անաչառապէս հարցուց իւրովի թէ ի՛նչ հասկցած էր «Նպատակիս հասայ» ըսելով։ Խոստովանեցաւ թէ իրօք իր կեանքը նպատակ մը ունէր։ Բայց ի՞նչ նպատակ. միթէ անո՞ւնը պահել. միթէ ոստիկանութի՞ւնը խաբել. միթէ ա՞յսքան պզտիկ բանի մը համար ըրած էր ինչ որ ըրած էր. միթէ չունէ՞ր ուրիշ նպատակ մը։ Այսինքն ազատել ոչ թէ իր անձը այլ հոգին. Նորէն

մարդասէր և բարի մարդ մը ըլլալ։ Արդար մը ըլլալ. և միթէ ինքն ալ միմիայն և միշտ արդար մը ըլլալ ուզած չէ՞ր, ինչպէս եպիսկոպոսն ալ նոյն բանը չէ՞ր պատուիրած իրեն։ Իր անցեալին դուռը գոցել. բայց, Աստուած իմ, այս դուռը չէ թէ կը գոցէր, այլ նորէն կը բանար վատ ընթացք մը բռնելով, այլ նորէն գող մը, գողերուն ամենէն սոսկալին կ'ըլլար։ Ուրիշի մը էութիւնը, կեանքը հանգստութիւնը, նաև ունեցած տեղը կը գողնար, մարդասպան մը կ'ըլլար, կը մեռցնէր, բարոյապէս թշուառ մարդ մը կը մեռցնէր, մահուան պատիժի կը դատապարտէր զայն, այն սոսկալի մահուան, այն բացօթեայ մահուան որ կ'անուանուի զխարանի բանտ. ընդհակառակը անձնատուր ըլլալը, սոսկալի սխալանքի մը հետեւութեանց ենթարկուող այն մարդը ազատելը, նորէն իր առջի անունը առնելը, յանուն պարտաւորութեան նորէն Ժան Վալժան ըլլալը իրօք իր վերակենդանութիւնը կատարելագործել և մշտնջենապէս փակել էր այն դժոխքը ուսկէ կ'ելլէր. առերեւութապէս դարձեալ դժոխքը մտնել իրապէս անկից ազատիլ էր։ Պէտք էր այսպէս վարուիլ. թէ ոչ բան մը ըրած չպիտի ըլլար. իր բոլոր կեանքը անօգուտ, իր բոլոր ապաշխարութիւնը ապարդիւն եղած պիտի ըլլար։ Պէտք էր որ ա՛լ ըսէր։ Ի՞նչ օգուտ, և իրօք կը զգար ան թէ եպիսկոպոսը դեռ կ'ապրէր. թէ եպիսկոպոսը թէեւ մեռած այլ ա՛լ աւելի ներկայ էր. թէ եպիսկոպոսը ուղղակի իրեն կը նայէր, թէ այնուհետեւ քաղաքապետ Մատլէնը իր բոլոր առաքինութիւններովը հանդերձ զզուելի պիտի երեւար անոր, և թէ թիապարտ Ժան Վալժանը հիանալի և անարատ մարդ մը պիտի սեպուէր անոր առջեւ։ Թէ մարդիկ իր դիմակը, իսկ եպիսկոպոսը իր երեսը կը տեսնէր։ Թէ մարդիկ իր կեանքը, իսկ եպիս-

կոպոսը իր խիղճը կը տեսնէր։ Պէտք է ուրեմն Արաս երթալ, կեղծ Ժան Վալժանը ազատել, ճշմարիտ Ժան Վալժանը ամբաստանել և ցուցնել։ Բարէ՛, ստոյգ է թէ զոհողութեանց ամենէն մեծը յաղթութեանց, ամենէն կսկծալին, յետին քայլն էր այս, բայց պէտք էր առնել այս քայլը։ Ցաւալի՜ ճակատագիր։ Աստուծոյ առջեւ սուրբ համարուելու համար կը պարտաւորուէր մարդերուն առջեւ անուանարկ երեւալ։

— Լաւ է, ըսաւ, ընեմ ուրեմն այս որոշումը. կատարեմ պարտքս, ազատեմ այս մարդը։

Բարձր ձայնով արտասանեց այս խօսքերը՝ առանց գիտնալու թէ բարձրաձայն կը խօսէր։

Տոմարները առաւ, ստուգեց և կարգադրեց հաշիւները։ Կրակը նետեց խել մը պահանջներու մուրհակները զոր նեղութիւն կրող պզտիկ վաճառականներէ առած էր։ Նամակ մը գրեց և կնքեց. եթէ նոյն պահուն մարդ մը գտնուէր իր սենեակը, նամակին պահարանին վրայ յետագայ հասցէն պիտի կարդար.

Առ Պ. Լաֆիթ սեղանաւոր
Բարիզ, Արթուայի փողոց

Գրասեղանի մը մէջէն թղթակալ մը հանեց, որուն մէջ քանի մը դրամատոմս կար, նաև այն անցագիրը, զոր նոյն տարին առած էր ընտրութեանց կեդրոնատեղին երթալու համար։

Ով որ տեսնէր զինքը այս զանազան գործերը կատարելու ատեն որոնց հետ կարի ծանր մտախոհութիւն մը կը խառնուէր, անտարակոյս պիտի հասկնար ինչ որ անոր սրտէն կ'անցնէր։ Միայն թէ մերթ ընդ մերթ իր շրթները կը շարժէին, երբեմն ալ գլուխը կը վերցնէր և նայուածքը պատին վրայ ծակի մը կ'ուղղէր, իբր

թէ ճիշդ այն ծակին տեղը բան մը ըլլար զոր կ՚ուզէր պարզել կամ հարցափորձել։

Ան պարոն Լաֆիթ գրած նամակը աւարտելէն ետք գրպանը դրաւ ինչպէս նաև թղթակալը, և սկսաւ վերստին քալել։

Իր մտախոհութիւնը նպատակէն չէր շեղած, տակաւին շարունակ և յայտնապէս կը տեսնէր թէ իր պարտաւորութիւնը լուսաւոր տառերով գրուած էր, որոնք իր աչքերուն առջև կը փողփողէին և կ՚երևային ուր որ կ՚ուղղէր իր նայուածքը։ — «Գնա՛ յայտնէ՛ անունդ, ամբաստանէ՛ ինքզինքդ։»

Կը տեսնէր նոյնպէս այն երկու գաղափարները որոնք կարծես թէ իր առջև զգալի ձևերով կը շարժէին և որոնք մինչև հիմա իր կենաց կրկնակի կանոնը եղած էին, այսինքն պահել իր անունը և սրբագործել իր հոգին։ Առաջին անգամն էր որ այս գաղափարները բացարձակապէս տարբեր կ՚երևային իրեն, և կը տեսնէր թէ ի՛նչ տարբերութեամբ իրարմէ կը զատուէին։ Կը խոստովանէր թէ այս գաղափարներուն մին հարկաւորապէս լաւ էր, մինչդեռ միւսը կրնար յոռի ըլլալ. թէ առաջինը անձնուիրութիւն իսկ երկրորդը անձնասիրութիւն էր. թէ մին ընկերդ կ՚ըսէր իսկ միւսն ալ ես կ՚ըսէր, թէ մին լոյսէն միւսն ալ խաւարէն կ՚արտադրէր։

Այս երկու գաղափարներ կը կռուէին, ինք կը տեսնէր այս կռիւը, և քանի կը մտածէր, այնքան աւելի կը մեծնային անոնք. հիմա տիտանեան կ՚երևար երկուքին ալ հասակը, և այնպէս կը կարծէր թէ իր ներսը, այն անեզր ասպարէզին մէջ, որուն վրայ քիչ մը առաջ խօսեցանք, մթութիւններու և նշոյլներու մէջ աստուածուհի մը տիտանուհիի մը հետ կը կռուէր։

Բոլորովին գրաւուած էր երկիւղով, բայց կը կար-

ծէր թէ լաւ գաղափարն էր յաղթողը։

Կը զգար թէ իր խղճին և ճակատագրին երկրորդ որոշիչ վայրկեանը հասած էր. թէ եպիսկոպոսն իր նոր կեանքին առաջին կերպարանը նշանակած էր, և թէ աս Շանմաթիէօն ալ երկրորդ կեանքին կերպարանը կը ծրագրէր։ Մեծ ճգնաժամէն ետք մեծ փորձութիւնը կուգար։

Բայց սակաւ առ սակաւ նորէն եկաւ տենդն որ պահ մը մեղմած էր։ Հազարումէկ մտածումներ կ՚անցնէին միտքէն. բայց շարունակ իր որոշման մէջ կը հաստատէին զինքը։

Պահ մը ըսած էր իւրովի թէ չափազանց կարևորութիւն մը կուտար գործին. թէ վերջապէս աս Շանմաթիէօն ուշադրութեան արժանի բան մը չէր և թէ անոր ըրածը գողութիւն մըն էր։

Յետոյ ինքնիրեն պատասխանեց։ — Եթէ այս մարդն իրօք քանի մը խնձոր գողցած է, ամիս մը կը բանտարկուի։ Մէկ ամիս բանտարկուելու և թիարանը նետուելու մեծ տարբերութիւն կայ։ Մանաւանդ թէ նայինք իրա՛ւ է գողնալը։ Մի՞թէ ապացուցուա՞ծ է գողութիւնը։ Ժան Վալժանի անունն է զինքը ճնշողը, և կ՚երևայ թէ ապացոյցի հարկ չի թողուր։ Միթէ սովորաբար այսպէս չե՛ն վարուիր տէրութեան փաստաբանները։ Կը կարծուի թէ գող մըն է ան, վասն զի գիտեն թէ թիապարտ մըն է։

Պահ մըն ալ երևակայեց որ եթէ ինքզինքը յայտնէր, գուցէ իր այս դիւցազնական ընթացքը, եօթը տարիէ ի վեր վարած պատուաւոր կեանքն և քաղաքին համար ըրած բարիքը նկատողութեան առնուելով ներումն պիտի շնորհուէր իրեն։

Բայց այս ենթադրութիւնն ալ շուտով անհետացաւ։ Դառնապէս ժպտեցաւ Ժան Վալժան՝ մտածելով

թէ Բըթի Ժերվէէն երկու ֆրանք գողցած ըլլալով երկրորդ անգամ գողութեան ոճիրը գործած պիտի նկատուէր․ թէ անշուշտ այս Բըթի Ժերվէին դատն ալ երեւան պիտի ելնէր, և թէ օրինաց տրամադրութեանց համեմատ մշանջենական բանի աշխատութեան պիտի դատապարտուէր։

Ամէն պատիր յոյսերը մէկուսի ըրաւ, հեռացնելէ բաժնուեցաւ երկրէն ուրիշ տեղ փնտռեց մխիթարութիւնը։ Ըսաւ ինքնին թէ պէտք էր կատարել իր պարտքը. թէ գուցէ պարտաւորութիւնը կատարելէն ետք ոչ այնքան դժբաղդ պիտի ըլլար որքան անոր հակառակ վարուելէն ետք․ թէ՝ եթէ թողուր որ ըլլայ ինչ որ պիտի ըլլայ, *եթէ Մ․․․ի մէջ մնար, իր համբաւը, բարի անունը, բարի գործերը, տեսած յարգանքը, պատկառանքը, իր գթասիրութիւնը, հարստութիւնը, առաքինութիւնը և ժողովուրդին իր վրայ ունեցած սէրն ոճիրով մը համեմուած պիտի ըլլային․ եւ այսպիսի սոսկալի բանի մը հետ կցուած այս ամէն սրբազան բաներն ի՞նչ համ պիտի ունենային․ մինչդեռ Թիւրանը բանտարկուելով, ցցին կապուելով, անուր կրելով, կանաչ գդակ դնելով, անընդհատ աշխատելով անողորմաբար նախատուելով եթէ նահատակուէր, երկնային գաղափարով մը դրուած պիտի նահատակուէր։*

Վերջապէս ըսաւ թէ հարկն էր այսպէս պահանջողը թէ իր ճակատագիրն այս է, թէ իշխանութիւն չունէր ի վերուստ եղած կարգադրութիւնը խանգարելու, թէ որ և է կերպիւ պէտք էր ընտրութիւն մը ընել․ պէտք էր հաւանիլ արտաքուստ առաքինի և ի ներքուստ զզուելի, կամ ի ներքուստ սուրբ և յարտաքուստ անուանարկ մը ըլլալու։

Այսքան սոսկալի գաղափարներու յուզումէն իր աբիութիւնը չէր նուազեր, բայց ուղեղը կը յոգնէր։ Ա-

կամայ կը սկսէր ուրիշ բաներու, անտարբեր բաներու վրայ մտածել․

Շնչերակները սաստկապէս կը զարնէին քունքին մէջ։ Միշտ կ'երթար ու կուգար։ Կէս գիշեր զարկաւ նախ ժողովրդապետական եկեղեցիին, յետոյ քաղքին խորհրդարանին ժամացոյցը։ Երկու ժամացոյցներուն տասներկու անգամ զարնելը հաշուեց․ և երկուքին զանգակներուն ձայնը համեմատեց։ Այս առթիւ յիշեց թէ քանի մը օր առաջ հին երկաթեղէններ վաճառողի մը քով հին զանգակ մը տեսած էր զոր ծախուելու դրուած էր և որուն վրայ Անթուան Ալպէն տը Ռօմէնվիլ *անունը գրուած էր։*

Ցուրտ կը զգար։ Քիչ մը կրակ վառեց, բայց միտքը չեկաւ պատուհանը գոցել։

Սակայն նորէն սկսած էր շուարիլ։ Կէս գիշեր զարնելէն առաջ ինչ բանի վրայ մտածած ըլլալը յիշելու համար բաւական մեծ ջանադրութիւն մը ընելու ստիպուեցաւ։ Վերջապէս կրցաւ յիշել։

— Ա՛հ, ըսաւ իւրովի, հիմա միտքս եկաւ․ որոշեր էի ո՞վ ըլլալս յայտնել ոստիկանութեան։

Ու յետոյ յանկարծ Ֆանթինը միտքն ինկաւ։

— Աղէկ որ յիշեցի, ըսաւ, հապա ի՞նչ պիտի ըլլայ այս խեղճ կինը։

Հոս նորէն սկսաւ տագնապիլ։

Ֆանթին անակնկալ լոյսի մը ճառագայթին պէս կ'երեւար իր մտախոհութեան մէջ։ Կարծեց թէ ամէն բանի երեւոյթը կը փոխուէր իր բոլորտիքը, ուստի աղաղակեց իւրովի․

— Կը զարմանամ խելքիս․ մինչեւ հիմա միայն ինքզինքս նկատեցի․ միայն ինծի պատշաճ եղածը դիտեցի․ իմ հաշիւս կրնայ պահանջել որ լռեմ կամ ինքզինքս յայտնեմ, անձս պահեմ կամ հոգիս ազատեմ,

անարգ ու յարգուած մազխատրոս, կամ անուանարկ ու պատկառելի թիապարտ մը ըլլամ. լաւ, բայց ես եմ, միշտ ես եմ, միմիայն ես եմ հաշիւս պահանջողը։ Բայց Տէր իմ, ասոնց ամէնն ալ լոկ եսութիւն մըն է։ Ամէնն ալ եսութեան զանազան ձեւեր են, բայց միշտ եսութիւն կայ գործին մէջ։ Պէտք չէ՞ որ քիչ մըն ալ ուրիշներուն մտածեմ։ Առաջին սրբութիւնն ուրիշներուն մտածելն է։ Տեսնենք, ուրեմն քննենք անգամ մը։

Եթէ ես վերցուիմ, եթէ ես ջնջուիմ, եթէ ես մոռցուիմ, ի՞նչ պիտի ըլլայ հետեւութիւնը։— Եթէ յայտնեմ ո՛վ ըլլալս, պիտի բանտուիմ, սա Շանմաթիէօն պիտի արձակուի, և իր տեղը ես պիտի նետուիմ թիարանը. լաւ, բայց ե՞տքը։ Ի՞նչ պիտի պատահի հոս։ Ա՛հ, հոս երկիր մը, քաղաք մը, գործարաններ, արհեստ մը, բանուորներ, մարդեր, կիներ, ծեր մարդեր, մանուկներ, խեղճ մարդեր կան։ Ասոնց ամէնն ալ ես կազմեցի, ամէնուն ալ կեանքը ես կուտամ։ Ամենուրեք կը ծխին վառարաններ և սաներ, որոնց մէջ վառող փայտը և եփող միսը ես տուած եմ. բարեկեցութիւնը, շրջաբերութիւնը, վարկը հաստատեցի. ինձմէ առաջ բան մը չկար. բոլոր երկիրը կանգնեցի, կենդանութիւն տուի, հաստատեցի, քաջալերեցի, արգիւնաւորեցի, գրգռեցի, ճոխացուցի. եթէ ես պակսիմ, երկրին հոգին կը պակսի։ Եթէ ես վերնամ, ամէն բան պիտի մեռնի։ Հապա ո՛ւր թողում այն կինը, որ այնքան տառապանք կրեց, որ իր անկումին մէջ այնքան վարձատրութեանց արժանաւոր հանդիսացաւ և որուն բոլոր դժբախտութեան պատճառը ես եղայ առանց գիտնալու։ Ո՞ւր թողում նաև այն մանուկը զոր պիտի երթայի առնելու համար, և զոր մօրը խոստացայ բերել և յանձնել. Միթէ այդ կնոջ ըրած գէշութեանս փոխարէն հատուցում մը ընելու պարտաւոր չե՞մ. Եթէ

աներեւութանամ, ի՞նչ պիտի ըլլայ։ Մայրը պիտի մեռնի, մանուկն ալ պիտի ըլլայ ինչ որ պիտի ըլլայ։ Ահա ասոնք են ըլլալիք բաները, եթէ ամբաստանեմ ինքզինքս։ Իսկ եթէ չամբաստանուիմ։ Նայինք ի՞նչ հետեւութիւն կ'ունենայ եթէ չամբաստանուիմ։

Այս հարցումը ինքնիրեն ուղղելէն ետք կանգ առաւ. ժամանակ մը կարծես թէ դեղեւեցաւ և դողաց, բայց քիչ տեւեց այս ժամանակը և հանդարտօրէն պատասխանեց ինքնիրեն.

— Եթէ լռեմ, ստոյգ է թէ այն մարդը թիարան կը նետուի, և ինչո՞ւ չպիտի նետուի քանի որ գողութիւն ըրաւ։ Եթէ բան չունիմ, թող ըսեմ թէ գողութիւն չըրաւ. բայց ըրաւ։ Իսկ ես հոս կը մնամ, կը շարունակեմ։ Տասը տարուան մէջ տասը միլիոն կը շահիմ, և երկրին չորս կողմը կը ցրուեմ, ես բան մը չեմ ուզեր, ի՞նչ պիտի ընեմ։ Ինչ որ կ'ընեմ ինծի համար չէ։ Ամէնուն բարեբաստութիւնը հետզհետէ կ'աճի, արուեստները ոգի կ'առնուն և կը դրդուին, տարազի գործարանները և ուրիշ ամէն տեսակ գործանոցներ կը բազմապատկուին, ընտանիքներ, հարիւրաւոր հազարաւոր ընտանիքներ երջանիկ կ'ըլլան, գաւառը կը բազմամարդի, ուր որ միայն ագարակներ կան, գիւղեր կը հաստատուին, ուր որ բան մը չկայ, ագարակներ կը գոյանան. Թշուառութիւնը կ'անհետի, և թշուառութեան հետ կ'անհետին նաև անառակութիւնը, բոզութիւնը, գողութիւնը; մարդասպանութիւնը, ամէն մոլութիւնները, ամէն ոճիրները։ Այս խեղճ կինն ալ իր զաւակը կը սնուցանէ։ Եւ ահա այսպէս ամբողջ գաւառ մը բնակիչները հարուստ և պարկեշտ կ'ըլլան։ Յիրաւի խենդ մըն էի, այլանդակ մարդ մըն էի երբ ինքզինքս կառավարութեան մատնելու խօսքեր կ'ընէի առաջ։ Իրաւ կ'ըսեմ որ պէտք է ուշադրու-

թիւն ընել և ամենաւէն բան մը չընել աճապարումով։ Ի՛նչ, մեծ և վեհանձն ձեւանալու համար, որ վերջապէս կատակերգութիւն մը կը համարուի, ի՛նչ, ինծի՛, միմիայն ինծի մտածելու, և չգիտեմ զո՛վ, գող մը, անշուշտ անառակ մը սակաւ ինչ չափազանց բայց վերջապէս արդարացի պատիժէ մը ազատած ըլլալու համար թողուլ որ ամբողջ երկիր մը կորուստի մատնուի, թողուլ որ խեղճ կին մը հիւանդանոցը և խեղճ պզտիկ աղջիկ մըն ալ փողոցը քարին վրայ շունի մը պէս սատկի, մայրը առանց անգամ մըն ալ տեսնելու զաւակը, զաւակն ալ գրեթէ առանց ճանչցած ըլլալու իր մայրը։ Ա՛հ, սաանկ զարշելի բան մը կրնա՞յ ըլլալ։ Եւ ի՞նչ պատճառաւ․ սա խնձորի գող թշուառական ծերին համար որ անշուշտ թիարանը նետուելու արժանի եղած է եթէ ոչ այս գողութեան, անշուշտ ուրիշ բանի համար։ Ի՞նչ գեղեցիկ խղճահարութիւն որ անմեղներ կը զոհէ յանցաւոր մը ազատելու համար, որ ամբողջ ժողովուրդ մը, մայրեր կիներ, մանուկներ կը զոհէ՝ ազատելու համար այնպիսի ծեր դատարկապորտ մը որ ըլլայ ըլլայ քանի մը տարի եւս կրնայ ապրիլ և որ իր խրճիթին մէջ կրելիք թշուառութենէ գրեթէ աւելի թշուառութիւն մը չպիտի կրէ։ Զոհէ՛լ նաև սա խեղճ պզտիկ Գօզէթը, որու միմիայն տէրը ես եմ աշխարհիս մէջ և որ հիմա ցուրտէն կաս կապոյտ դարձած է սա Թէնարտիէին խցիկին մէջ։—Ա՛ս քեզի ուրիշ սինլքոր մըն ալ։—Եւ այս ամէն խեղճ անձերու նկատմամբ ունեցած պարտաւորութիւնս չկատարեմ, և երթամ ինքզինքս մատնեմ․ և այսպիսի անհեթեթ անմտութիւն մը ընեմ։ Ամէնէն գէշը մտածենք։ Ենթադրենք թէ այս պարագային մէջ յոռի գործ մը ըրած պիտի ըլլամ և թէ օր մը խղճէս պիտի յանդիմանուիմ ասոր համար։ Բայց ուրիշին աղէկութեան համար այս

յանդիմանութիւնները ընդունիլը, որոնք միմիայն ինծի պիտի պատկանին, այն յոռի գործը որ միայն իմ հոգիս կը վտանգէ, ճշմարիտ անձնուիրութիւն է․ ճշմարիտ առաքինութիւն է։

Ոտքի վրայ ելաւ և նորէն սկսաւ քալել։ Այս անգամ կը կարծէր թէ գոհ է։

Ադամանդները երկրիս խաւարին տեղերը կը գտնուին միայն, ճշմարտութիւններն ալ մտքին անդունդին մէջ կը գտնուին։ Այնպէս կարծէր թէ այս անդունդին մինչեւ յատակը իջնելէն ետք, ամենէն խաւարին տեղերը առ խարխափս հետազօտելէն ետք այն ադամանդներուն մին, այն ճշմարտութեանց մին վերջապէս գտած էր․ թէ իր ձեռքը առնած էր զայն և թէ անոր նայելով կը շլանար։

— Այո՛, ըսաւ մտապէս, այս էր փնտռածս։ Ճըշմարիտն ալ այս է։ Ա՛լ դժուարութիւնը լուծուեցաւ։ Վերջապէս պէ՛տք է եզրակացութիւն մը տալ։ Ա՛լ որոշեցի։ Կը թողում որ ի՛նչ կ'ուզէ ըլլայ։ Ալ ո՛չ կ'երերամ, ո՛չ ալ կ'ընկրկիմ։ Չէ թէ իմ այլ ամէնուն շահը այսպէս վարուիլ կը պահանջէ ինձմէ։ Մատըլէն եմ, Մատըլէնը կը մնամ։ Վա՛յ անոր որ Ժան Վալժան է։ Ես Ժան Վալժան չեմ ալ։ Չեմ ճանչնար այդ մարդը։ Չեմ գիտեր թէ ի՛նչ է ան․ եթէ այս վայրկեանիս կա՞յ այնպիսի անձ մը որ Ժան Վալժանն է, թո՛ղ իր գլխուն ճարը նայի։ Այդ ինծի չվերաբերիր։ Աղետալի անուն մըն է այն որ խաւարին մէջ կը ծփայ․ եթէ գլխու մը վրայ կանգ առնու և ընկնի, ան ալ հոգս չէ...։

Բուխերիկին վրայ դրուած պզտիկ հայելիին նայեցաւ անգամ մը և ըսաւ․

— Ի՞նչ զարմանք․ որոշում մը առնելով մխիթարուեցայ։ Հիմա բոլորովին տարբեր մարդ մըն եմ։

Քանի մը քայլ ևս առաւ, յետոյ յանկարծ կանգ առաւ։

— Օ՛ն, ըսաւ, պէտք չէ վարանիլ այս որոշումին հետևութեանց և ոչ մէկուն առջև։ Տակաւին կան կապեր, որով այս Ժան Վալժանին հետ կապուած եմ։ Պէտք է այս կապերն ալ կտրել։ Նոյնիսկ այս սենեակիս մէջ կան բաներ որոնք կրնան զիս ամբաստանել. անմռունչ բաներ որոնք կրնան վկաներ ըլլալ. որոշեցի. պէտք է որ անոնք ալ անհետին։

Գրպանը խառնեց, քսակը հանեց, բացաւ և մէջէն պզտիկ բանալի մը առաւ։

Այս բանալին կղպակի մը ծակէն ներս մխեց. այս ծակը բաւլիւ հազ կ'երևար, վասն զի պատին փակած թուղթին վրայի նկարին ամենէն մութ գոյներուն հետ կորսուած էր։ Թաքստոց մը բացուեցաւ. այս թաքըստոցը պատին անկիւնին և բուխերիկին ցցուած մասին մէջտեղը շինուած տեսակ մը շինծու պահարան էր։ Այս թաքստոցին մէջ քանի մը հնոտիներ կային, կապուտագոյն կտաւէ թիկնոց մը, հին բանթալոն մը, հին պայուսակ մը, և երկու ծայրը երկաթով պատուած հաստ և փշոտ գաւազան մը։ Որոնք որ տեսած էին Ժան Վալժանը Տ...էն անցած ժամանակ, այս ողորմելի հագուստին ամէն մէկ կտորը դիւրաւ պիտի ճանչնային։

Պահած էր այս հնոտիները, ինչպէս պահած էր նաև արծաթեայ աշտանակները՝ իր նախնական վիճակը յիշելու համար։ Միայն թէ հնոտիները կը պահէր, վասն զի թիարանէն եկած էին, և աշտանակները կը ցուցնէր, վասն զի եպիսկոպոսէն եկած էին։

Գաղտնապէս դէպի դուռը նայեցաւ անգամ մը, կարծես վախնալով որ չբացուի, թէև պարզունակով մը գոցուած էր. յետոյ ուժգնակի և յանկարծական

շարժումով մը, երկու թևովը մէկէն հնոտիները, գաւազանը, պայուսակը առաւ և ամէնն ալ կրակը նետեց առանց և ոչ անգամ մըն ալ նայելու այն իրերուն զոր այնքան տարիներէ ի վեր մեծ երկիւղածութեամբ և մեծ վտանգով պահած էր։

Թաքուն պահարանը նորէն գոցեց և ամենամեծ զգուշութիւններով մեծ կարասի մը անոր առջև դըրեց՝ դուռը պահելու համար, թէև այս զգուշութիւնները աւելորդ ըլլային քանի որ ա՛լ բան մը չկար պահարանին մէջ։

Քանի մը մանրերկրորդէ ետք սենեակը և դիմացի պատը կարմիր և դողդոջուն լոյսերով լուսաւորուեցան։ Ամէնն ալ կ'այրէր, փշոտ գաւազանը կը շառաչէր և սենեակին մինչև մէջտեղը կ'այծեր կ'արձակէր։

Պայուսակը երբ վառելով մոխիր եղաւ իր պարունակած սոսկալի հնոտիներուն հետ, մոխիրին մէջ բան մը տեսնուեցաւ որ կը փայլէր։ Ծռելով նայող մը դիւրաւ պիտի տեսնէր արծաթեայ դրամ մըն էր ան։ Անշուշտ այն երկու ֆրանքնոց դրամն որ պզտիկ Սաւուացիէն գողցուած էր։

Բայց չէր նայեր կրակին և կը քալէր՝ միշտ միևնոյն քայլով երթևեկելով։

Յանկարծ աչքերը երկու արծաթեայ աշտանակները տեսան. զոր կրակին լոյսը շմինէին լոյսը վեր ի վերոյ կը շողացնէր։

— Աղէկ որ տեսայ ըսաւ մտաւորապէս. անոնք ալ տակաւին կատարելապէս Ժան Վալժան կը նշանակեն։ Պէտք է ջնջել նաև զանոնք։

Աշտանակներն ալ առաւ։

Շուտով ասոնց ձևը փոխելու և անճանաչելի

զանգուած մը ընելու չափ կրակ կար տակաւին։

Պահ մը դէպի վառարանը ծռեցաւ և տաքցաւ։ Ճշմարիտ երանութիւն մը զգաց, պատուական ջերմութիւն, ըսաւ։

Աշտանակներուն մէկովը խարոյկը խառնեց։ Եթէ վայրկեան մը եւս անցած ըլլար, աշտանակները արդէն կրակը նետուած պիտի ըլլային։ Նոյն վայրկենին կարծեց ձայն մը լսել իր ներսէն որ կը պոռար. — Ժա՛ն Վալժան, Ժան Վալժա՛ն։

Մազերը տնկուեցան, նմանեցաւ այնպիսի մարդու մը որ ահարկու բան մը կը լսէ։

— Այո՛, այդպէս վարուէ, աւարտէ՛, կ'ըսէր ձայնը։ Անթերի կերպով կատարէ ինչ որ կ'ընես. ջնջէ՛ այդ աշտանակները. անհետէ՛ այդ յիշատակը. մոռցիր եպիսկոպոսը. մոռցի՛ր ամէն բան. մեռցո՛ւր սա Շանմաթիէօն. շարունակէ՛, շատ լաւ։ Կեցցե՛ս։ Ա՛լ կարգադրուեցաւ գործը, ա՛լ որոշուեցաւ, ա՛լ ըսելիք չի կայ. ահաւասիկ մարդ մը, ահաւասիկ ծեր մը որ չի գիտեր թէ ի՛նչ կ'ուզուի իրմէ. որ գուցէ բան մը չըրաւ. անմեղ մը որ անունիդ ներքեւ կը ճնշուի իբր ոճրագործութեան մը պատասխանատուութեան տակ. որ պիտի կարծուի թէ դուն ես, որ պիտի դատապարտուի և որ իր օրերը անուանարկութեամբ և սոսկումով պիտի անցունէ, քաջ է։ Իսկ դուն պատուաւոր մարդ եղի՛ր։ Պարոն քաղաքապետ եղի՛ր, յարգելի և յարգուած մնացի՛ր, քաղաքը ճոխացո՛ւր, չքաւորներ կերակրէ՛, որբեր մեծցո՛ւր, երանութեամբ, առաքինութեամբ և ամէնուն զարմանքը գրաւելով ապրէ՛ և մինչդեռ դուն հոս ուրախութեան և լոյսի մէջ օրեր պիտի անցունես, պիտի ըլլայ մարդ մը որ քու կարմիր տարազդ պիտի գրուի. որ քու անունդ պիտի կրէ նշաւակութեամբ և թիարանի բանտին մէջ քու շղթայովդ պիտի կապուի։ Այո՛, լաւ կարգադրութիւն մըն է այդ քեզի համար։ Ա՛հ, թշուառական դուն։

Ճակատէն քրտինք կը վազէր։ Ապշութեամբ աշտանակներուն կը նայէր ուղղակի։ Բայց իր ներսէն խօսող ձայնը դեռ աւարտած չէր խօսքը։ Ձայնը դեռ կը շարունակէր։

— Ժան Վալժա՛ն, քու բոլորտիքդ շատ ձայներ պիտի գտնուին որոնք մեծ աղմուկ պիտի հանեն, բարձր պիտի խօսին, և պիտի օրհնեն զքեզ, բայց ուրիշ ձայն մըն ալ պիտի ըլլայ, զոր ոչ ոք պիտի լսէ և որ ի խաւարի պիտի անիծէ քեզ։ Մտի՛կ ըրէ՛ ուրեմն, վատդ դուն. այն ամէն օրհնութիւնները երկինք չհասած վար պիտի իյնան. եւ միայն անէծքը մինչեւ առ Աստուած պիտի բարձրանայ։

Այս ձայնը որ ի սկզբան խիստ մեղմ էր և որ իր խղճին ամենէն մութ խորերէն ելած էր, աստիճանաբար մեծ և ահարկու ձայն մը եղած էր, և հիմա ականջին կը հնչէր։ Այնպէս կը կարծէր թէ իրմէ ելած էր այն, և թէ հիմա դուրսէն կը խօսէր իրեն։ Վերջին խօսքերը այնքան որոշապէս լսել կարծեց որ տեսակ մը սարսափով համակուած՝ սենեակին չորս կողմը նայեցաւ։

— Ո՞վ կայ հոս, հարցուց բարձր ձայնով և բոլորովին շուարած։

Յետոյ կրկնեց այնպիսի խնդումով մը որ ապուշի մը խնդումին կը նմանէր։

— Ապո՛ւշ եմ, ինչ եմ, ոչ ոք կրնայ գտնուիլ հոս։

Այո՛, սենեակին մէջ կար էակ մը, բայց չէր այն էակներու կարգէն զոր մարդկային աչքը կրնայ տեսնել։

Աշտանակները շմինէյին վրայ դրաւ։

Եւ նորէն սկսաւ քալել այն միաձեւ և տխուր քայլով որ վարի սենեակին մէջ պառկող մարդը երազին մէջ կը խռովէր և յանկարծ կ'արթնցնէր։

Այսպէս քալելով կը մխիթարուէր ու միանգամայն կը շուարէր։ Կարծես թէ երբեմն մարդս վճռողական պարագաներու մէջ կը շարժի որպէս զի տեղափոխութեամբ ի՛նչ բանի որ հանդիպի խորհուրդ հարցունէ։ Քանի մը վայրկեանէ ետք ա՛լ չէր գիտեր թէ ի՛նչ կացութեան մէջ է։

Հիմա հաւասար սոսկումով մը կ'ընկրկէր երկու որոշումներուն առջեւ զոր փոփոխակի ընտրած էր։ Զինքը խրատող գաղափարներուն երկուքն ալ հաւասարապէս աղետալի կ'երեւային։—Ի՛նչ աղետալի բաղդ, ի՛նչ դիպուած յորում սա Շանմաթիէօն կը կարծուէր նոյնինքն Ժան Վալժանն ըլլալ։ Գահավիժիլ ճիշդ այն միջոցով զոր կարծես թէ ի սկզբան Նախախնամութիւնն ի գործ կը դնէր զայն հաստատելու համար։

Պահ մը ապագան նկատեց։ Ինքզինքը մատնելու, յանձնելու գաղափարէն ահաբեկեցաւ։ Աստուա՛ծ իմ, աղաղակելով իւրովի։ Անբաւ յուսահատութեամբ մը երեւակայեց թէ ինչերէ պիտի պարտաւորէր զրկուիլ և թէ ինչեր պիտի կրէր նորէն։ Ա՛լ պէտք էր ուրեմն մնաս բարեւ ըսել իր այն պատուական անարատ և փառաւոր կեանքին, ամէնէն վայելած յարգանքին, պատիւին, ազատութեանը։ Ա՛լ չպիտի երթար դաշտերը պտոյտ ընելու, ա՛լ Մայիսի մէջ թռչուններու երգը չպիտի լսէր, ա՛լ պզտիկ մանկանց ողորմութիւն չպիտի տար։ Ալ չպիտի զգար իր վրայ հաստատուած երախտագէտ և սիրալէտ նայուածքներու անուշութիւնը։ Պիտի բաժնուէր այն տունէն զոր ինք շինած էր, պիտի բաժնուէր իր այն պզտիկ սենեակէն։ Ամէն բան նոյն ժամուն սիրուն կ'երեւար իրեն։ Ա՛լ չպիտի կարդար իր գիրքերը, ա՛լ գիր չպիտի գրէր իր փայտէ և պզտիկ սեղանին վրայ։ Իր պառաւ դռնապանուհին իր այն միակ սպասուհին ա՛լ առաւօտները իր սուրճը

չպիտի բերէր։ Ո՛վ Աստուա՛ծ, այս ամէն վայելումներուն պիտի յաջորդէին բոլոր թիապարտներու ընկերութիւնը, անուրը, կարմիր տաբատը, շղթան, յոգնութիւնը, խաւարին բանտը, փայտէ անկողինը, վերջապէս այն ամէն սոսկալի բաները որոնք արդէն ծանօթ էին։ Մանաւանդ արդի հասակին մէջ և ներկայ վիճակը ստացած ըլլալէն ետք այսպիսի սոսկալի կեանքի մը դատապարտուի՛լ. գո՛նէ երիտասարդ ըլլար. բայց ալ ծերութեան հասակը մտած ըլլալով, որեւէ անձի արհամարհական խօսուածքին ենթարկուի՛լ, թիապարտներու պահնորդէն քննուիլ, և անոնց ոստիկանէն գաւազանի հարուածներ ընդունիլ։ Առանց գուլպայի երկաթապատ մուճակներ հագնիլ։ Առտու և իրիկուն ոտնոզակը նայող պահնորդին կռանին երկնցնել ոտքը։ Օտարականներու հետաքրքրութեան ենթարկուիլ՝ որոնց պիտի ըսուի. «Այս այն համբաւաւոր Ժան Վալժանն է որ Մ...ի քաղաքապետը եղած է։ Իրիկուան ժամանակ քրտինքով ողողուած, յոգնութեամբ ճնշուած, կանաչ գտակը աչքերուն վրայ իջեցուցած, ցխնապետին մտրակը ուտելով ուրիշ թիապարտի մը հետ նաւային բանտին սանդուղէն վեր ելնել։ Ո՜հ, ի՛նչ թշուառութիւն։ Ճակատագիրը կրնա՞յ ուրեմն իմացական էակի պէս չար, և մարդկային սրտին պէս անագորոյն ըլլալ։

Եւ ի՛նչ ընելու ալ ըլլար, միշտ սա կսկծալի երկսայրաբանութենէն չէր ազատեր, որու վրայ կը մտախոհէր բոլորովին։—Դրախտին մէջ մնալ և հոն դեւ մը ըլլալ. դժոխքը մնալ և հոն հրեշտակ մը ըլլալ։

Ի՛նչ ընեմ, Աստուած իմ, ի՛նչ ընեմ։

Նորէն սկսաւ սրտին մէջ յուզուիլ այն փոթորիկն որմէ այնքան դժուարութեամբ ազատած էր։ Գաղափարները վերստին խառնուիլ սկսան։ Յուսահատու-

թեան յատուկ չգիտեմ ինչ թմրեցուցիչ և մեքենայական անըմբռնելի հանգամանք մը ստացան։ Անընդհատ Ռոմէնվիլի անունը միտքը կուգար երկու տուն երգով զոր ուրիշ ժամանակ լսած էր։

Կը մտածէր թէ Ռոմէնվիլ Բարիզի քով պզտիկ անտառ մըն է ուր սիրահար երիտասարդներն ապրիլի մէջ չեփորուկ ժողվելու կ'երթան։

Ինչպէս յարտաքուստ նոյնպէս ի ներքուստ կ'երեւար։ Կը քալէր պզտիկ մանուկի մը պէս որու թոյլ կը տրուի որպէսզի քալէ։

Մերթ ընդ մերթ իր յոգնութեան հետ կռուելով կը ջանար նորէն տէր ըլլալու իր մտքին։ Վերջին անգամ մըն ալ և որոշապէս լուծելու համար կ'աշխատէր իրեն ներկայել այն խնդիրը զոր այնքան յուզելով յոգնած և յուսահատած էր։ — Պէ՞տք է յայտնել իր ո՛վ ըլլալը։ — Պէ՛տք էր լռել։ Չէր յաջողեր որոշապէս բան մը տեսնելու։ Իր մտախոհութեան ծրագրած բոլոր պատճառաբանութեանց անորոշ տեսիլները կը շարժէին և մի առ մի մուխի պէս կը ցնդէին։ Կը զգար մի միայն թէ ինչ որոշում որ ընէր, հարկաւորապէս և առանց ազատիլ կարենալու, իրմէ բան մը պիտի պակսէր, պիտի մեռնէր. թէ գերեզման մը կը մտնէր աջ կողմէն ալ ձախ կողմէն ալ. թէ հոգեվարք կը կրէր։

Բա՛բէ, նորէն սկսեր էին իր բոլոր վարանումները։ Ուր որ էր ի սկզբան. հոն կը գտնուէր նաև հիմա։

Ահա այսպէս տառապելով կը յուզէր թշուառը։ Այն խորհրդաւոր էակն որու վրայ կ'ամփոփուէին մարդկութեան ամէն սրբութիւններն և ամէն վիշտերը, հազար ութ հարիւր տարի առաջ՝ մինչդեռ ձիթենիներն անեզրութեան ամեհաչունչ հովէն կը սասանէին՝ այս թշուառին պէս շատ ժամանակ ձեռքովը շուրթերէն կը հեռացնէր այն ահարկու բաժակն, որմէ մթութիւն և խաւար կ'արտահոսէր ուղխօրէն և որ աստեղափայլ անդունդներու մէջէն կ'երեւար։

ԳԼՈՒԽ Դ

ՔՈՒՆԻ ՄԷՋ ՎՇՏԻՆ ԸՆԴՈՒՆԱԾ ՁԵՒԵՐԸ

Առաւօտեան ժամն երեք կը զարնէր. հինգ ժամէ ի վեր գրեթէ անընդհատ քալելէ ետք վերջապէս մեքենայաբար իր աթոռին վրայ նստաւ։

Քնացաւ հոն և երազ մը տեսաւ։

Շատ երազներու պէս այս երազն ալ չգիտեմ ինչ աղէտաւոր և կսկծալի հանգամանքով մը միայն վերաբերութիւն ունէր իր ներկայ կացութեան հետ. բայց տպաւորութիւն ըրաւ վրան։ Այս սոսկալի երազն այնքան զարմանք տուաւ անոր որ ետքէն գրի առաւ։ Իր ձգած ձեռագիրներուն մին ալ այս է։ Կը կարծենք թէ այս բանն ալ կէտ առ կէտ հոս նշանակելու պարտաւոր ենք։

Ինչ և ըլլայ այս երազը, եթէ զանց ընելու ըլլանք, այն գիշերուան պատմութիւնն անկատար մնացած պիտի ըլլայ։ Հիւանդ որուի մը տխրալի արկածն է այն։

Ահաւասիկ այս երազը։ Պատուհանին վրայ սա տողը գրուած է. Այն գիշերուան տեսած երազս։

«Դաշտի մը մէջ էի։ Ընդարձակ և տրտմալից դաշտ մը ուր խոտ չկար։ չէի կրնար լաւ մը զիտել թէ ցորե՞կ էր թէ գիշեր։

«Կը պտըտէի եղբօրս հետ. որ մանկութեան հասակի եղբայրս էր, այն եղբայրս զոր կը պարտաւորիմ

խոստովանիլ թէ բնաւ միտքս չեմ բերեր և զոր գրեթէ ալ չեմ յիշեր:

«Կը խօսակցէինք, և անցորդներու կը հանդիպէինք: Կը խօսէինք դրացի կնոջ մը վրայ զոր ժամանակաւ ունեցած էինք և որ փողոցին վրայ բնակիլ սկսելէ ի վեր միշտ պատուհանը բաց թողլով կ'աշխատէր: Կը խօսակցէինք ու միանգամայն ցուրտ կը զգայինք այն պատուհանը բաց ձգուած ըլլալուն համար:

«Դաշտին մէջ ծառ չկար:

«Մարդ մը տեսանք որ մեր քովէն անցաւ: Այս մարդը որ բոլորովին մերկ էր. գոյնը մոխրագոյն էր և հողագոյն ձիի մը վրայ հեծած էր:

«Մարդը մազ չունէր. գանկը կը տեսնուէր, և գանկին վրան ալ երակներ կը տեսնուէին: Ձեռքը նուրբ գաւազան մը բռնած էր որ որթատունկի բարունակի մը պէս դիւրակոր և երկաթի պէս ծանր էր: այս ձիաւորը անցաւ և մեզի բան մը չըսաւ:

«Եղբայրս ըսաւ ինծի. սա խորունկ ճամբայէն երթանք:

«Խորունկ ճամբայ մը կար ուր ոչ թուփ մը և ոչ ալ մամուռի շիւղ մը կը տեսնուէր: Ամէն բան, նաև երկինք հողի գոյն ունէր: Քանի մը քայլէն ետք երբ կը խօսէի, պատասխան տուող չեղաւ ինծի: Դիտեցի որ եղբայրս ա՛լ հետս չէր: Գիւղ մը տեսայ և հոն գացի: Մտածեցի թէ Մոմէնվիլ գիւղն այն ըլլալու է (ինչո՞ւ Ռոմէնվիլ):

«Առաջին փողոցը ուր մտայ ամայի էր: Երկրորդ փողոց մը մտայ. այս երկու փողոցին կազմած անկիւնին ետևը պատին քով մարդ մը կար. հարցուցի այս մարդուն.—Ի՞նչպէս կ'անուանուի այս գիւղը, ո՞ւր կը գտնուիմ: Մարդը պատասխան չտուաւ: Տեսայ որ տունի մը դուռը բաց էր ներս մտայ:

«Առաջին սենեակին մէջ մարդ չկար: Երկրորդ սենեակը մտայ. այս սենեակին դրան ետև և պատին քով ոտքի վրայ կանգնած մարդ մը կար: Այս մարդուն հարցուցի.—Որո՞ւ է այս պարտէզը, ո՞ւր եմ: Մարդը պատասխան չտուաւ:

«Գիւղին մէջ թափառեցայ և դիտեցի որ քաղաք մըն էր այն: Բոլոր փողոցները ամայի էին, ամէն դուռ բաց էր: Փողոցներէն ամենևին կենդանի էակ մը չէր անցներ, սենեակներուն մէջ չէր քալեր կամ պարտէզներու մէջ չէր պտտեր: Բայց ամէն պատի անկիւնին ետևը, ամէն դուռի ետևը, ամէն ծառի ետևը մարդ մը կար որ կը լռէր: Ամենուրեք մէկէն աւելի մարդ չէր տեսնուեր:

«Քաղաքէն դուրս ելայ և դաշտերը երթալով ըսկսայ քալել:

«Քանի մը վայրկեանէն ետք ետևս դարձայ և ահագին բազմութիւն մը տեսայ որ ետևէս կուգար: Ճանչցայ ամէնքն ալ որ քաղաքին մէջ տեսած մարդերս էին: Տարօրինակ գլուխներ ունէին: Չէր երևար թէ կ'աճապարէին, այլ սակայն ինծմէ աւելի շուտ կը քալէին: Կը քալէին առանց ձայն մը հանելու: Այս բազմութիւնը մէկ վայրկեանի մէջ քովս եկաւ և զիս պաշարեց: Այս մարդերուն երեսը հողի գոյն ունէր:

«Այն ատեն այն առաջին մարդը զոր քաղաքը մտնելով տեսած և իրեն հարցում մը ըրած էի, ըսաւ ինծի.—Ո՞ւր կ'երթաս, միթէ չգիտե՞ս որ երկար ժամանակէ ի վեր մեռած ես դու:

«Բերանս բացի պատասխան տալու համար բայց դիտեցի որ բոլորտիքս մարդ մը չկար»:

Երբ արթնցաւ, ցուրտէն սառած էր: Բաց մնացած պատուհանին փեղկերը ծխնիներուն վրայ կը դառնային հովէն շարժելով առաւօտեան հովին պէս սաստկա-

շունչ էր։ Կրակը մարած էր։ Մոմն ալ հատնելու վրայ էր։ Տակաւին գիշերային խաւարը փարատուած չէր։

Ոտքի վրայ ելաւ և պատուհանին քով գնաց։ Երկնից վրայ տակաւին աստղ չկար։

Այս պատուհանէն տունին գաւիթը և փողոցը կ'երեւային։

Յանկարծ վարէն անախորժ և բիրտ ձայն մը լսելով վար նայեցաւ։

Վար նայելով երկու կարմիր աստղ տեսաւ, որոնց ճառագայթները մութին մէջ տարօրինակ կերպով մը կ'երկննային ու կը կարճէին։

Եւ որովհետեւ տակաւին երազի մառախուղին մէջ կիսովին ընկղմած էր, ի՜նչ զարմանք, ըսաւ մըտովին։ Երկնից վրայ աստղ չի կայ։ Հիմայ երկրիս վրայ են։

Բայց այս շփոթը փարատեցաւ. առաջինին նման երկրորդ ձայն մը եւս առնելով բոլորովին արթնցաւ. Նայեցաւ և տեսաւ որ այն երկու աստղերը կառքի մը երկու կանթեղներն էին։ Այս կանթեղներուն լոյսէն կառքին ձեւն ալ սկսաւ նշմարել։ Երկանիւ էր ան, որու սպիտակ ձի մը լծուած էր։ Լսած ձայնն ալ երիվարին ոտքը քարայատակին զարնելով հանած ձայնն էր։

— Ի՞նչ է այս կառքը ըսաւ իւրովի։ Ո՞վ է այսքան կանուխ հոս եկողը.

Նոյն պահուն մեղմովին իր սենեակին դուռը զարնուեցաւ։

Մարմնովին սարսուռ մը զգաց ու սոսկալի կերպով մը պօռաց։

— Ե՛ս, պարոն քաղաքապետ, պատասխանեց ձայն մը։

Հասկցաւ որ պատասխան տուողը պառաւ դռնապանուհին էր։

— Է՛, ի՞նչ կայ, ի՞նչ կ'ուզես։

— Ժամը ճիշդ հինգն է, պարոն քաղաքապետ։

— Ինծի ի՞նչ։

— Կառքը եկաւ, պարոն քաղաքապետ։

— Ի՞նչ կառք։

— Երկանիւ կառքը։

— Ի՞նչ երկանիւ կառք։

— Միթէ երկանիւ կառք մը բերել չտուի՞ք։

— Ոչ։

— Կառապանը կ'ըսէ թէ ձեզ տեսնել կ'ուզէ։

— Ո՞վ է կառապան ըսածդ։

Պ. Սգօֆլէրին կառապանը։

— Պ. Սգօֆլէրի՞ն։

— Այո՛ պարոն։

Այս անունը երբ լսեց, դողաց, իբր թէ երեսին առջեւէն կայծակ մը անցած ըլլար։

— Ա՛հ, այո՛, Պ. Սգօֆլէրը, ըսաւ։

Եթէ պառաւ կինը նոյն պահուն կարենար տեսնել զայն, պիտի ահաբեկէր.

Բաւական երկար լռութիւն մը տիրեց։ Շուարած կերպարանքով մը մոմին բոցը կը քննէր և պատրոյգին բոլորտիքէն այրելու չափ տաք մոմ կ'առնէր և մատներուն մէջ կ'ոլորէր։ Պառաւը կ'սպասէր։ Բայց համարձակեցաւ ձայնը հանելու և հարցնելու.

— Պ. քաղաքապետ ի՞նչ պատասխան տամ։

— Ըսէ որ սպասէ քիչ մը, հիմա կ'իջնեմ։

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԱՐԳԵԼՔՆԵՐ

Այն ժամանակ Արասէն դէպի Մ... երթեւեկող սուրհանդակները կայսրութեան ժամանակ հաստատուած պզտիկ դեսպակներով կ'երթեւեկէին։ Այս սուրհանդակի դեսպակները երկանիւ կառքեր էին, որոնց ներսի կողմը չիկագոյն կաշիով ծածկուած էր։ Այս կառքերը պտուտակաձեւ զսպանակներու վրայ կը դըրուէին եւ միայն երկու նստելու տեղ ունէին, մին սուրհանդակին եւ միւսը ճամբորդին համար։ Անիւները երկու միջնանիւներ ունէին՝ որոնց պաշտօնն էր վնասել եւ հետեւաբար ստիպել միեւնոյն ճամբէն անցնող կառքերը քիչ մը հեռուն երթալու։ Ալմանիայի ճամբուն վրայ ասանկ միջնանիւներ ունեցող կառքեր դեռ կը տեսնուին։

Նամակի արկղը որ ահագին երկայն տուփ մըն է, կառքին ետեւը կը դրուէր եւ անոր մէկ ամբողջացուցիչ մասը կը կազմէր։ Արկղը սեւ եւ կառքն ալ դեղին գոյնով ներկուած էին։

Չգիտեմ ինչ տձեւ սապատող երեւոյթ մը ունէին այս կառքերը որոնց նմանը այսօր ամենեւին չգտնըւիր. հեռուէն այս կառքերուն անցնիլը եւ հորիզոն ճամբու մը մէջ անոնց սողալը տեսնող մը կրնար կարծել թէ անոնք կը նմանին այն զեռուններուն, որոնք

կարծեմ թէ սպիտակ մրջիւն կ'անուանուին եւ որոնց պզտիկ իրանը ետեւէն բազմաթիւ ուղեկիցներու շարք մը կը տանի քաշելով։ Այս կառքերը աճապարանօք կ'երթային։ Արասի սուրհանդակի կառքը ամէն գիշեր Բարիզի սուրհանդակը անցնելէն ետք ժամը մէկին կը մեկնէր եւ առտուան ժամը հինգէն քիչ մը առաջ Մ... կը հասնէր.

Այն գիշերը Հէստէնի ճամբէն Մ... եկող սուրհանդակի կառքը փողոցի մը անկիւնէն քաղաքը մըտնելու վայրկեանին, պզտիկ երկանիւ կառքի մը հետ զարնուեցաւ, որուն սպիտակ երիվար մը լծուած էր։ Այս երկանիւ կառքը սուրհանդակին կառքին հակառակ ուղղութեամբը կու գար, եւ մէջը մէկ անձ կար միայն, որ էր վերարկուով պլլուած մարդ մը։ Երկանիւ կառքին անիւը բաւական ուժգին հարուած մը կերաւ։ Սուրհանդակը ձայն տուաւ մարդուն որ կանգ առնէ, բայց ճամբորդը մտիկ չըրաւ եւ արշաւելով ճամբան շարունակեց։

— Ահա խիստ ստիպողական գործ ունեցող մարդ մը, ըսաւ սուրհանդակը։

Ճամբորդը որ այսպէս կ'շտապէր, այն մարդն էր որու անշուշտ գթութեան արժանի յուզումներով տառապիլը քիչ մը առաջ տեսանք:

Ո՞ւր կ'երթար: Ինքն ալ չպիտի կրնար ըսել թէ ո՛ւր կ'երթար։ Դիպուածը ի՛նչ ճամբայ որ ցուցնէր, նոյն ճամբէն անցնելով կ'երթար։ Ո՞ւր։ Անշուշտ Արաս կ'երթար. բայց գուցէ նաեւ ուրիշ տեղ։ Մերթ ընդ մերթ ինքն ալ կ'զգար թէ ո՛ւրկէ եւ ո՛ւր երթալը չէր գիտեր, եւ կը սարսռար։ Գիշերուան մթութեան մէջ կը յառաջանար դէպի վիհ մը յառաջանալու պէս։ Բան մը կը մղէր, բան մը կը քաշէր զինքը։ Ոչ ոք կրնայ ըսել թէ ի՛նչ կ'անցնէր իր սրտէն, այլ ամէն

մարդ պիտի հասկնայ թէ ի՛նչ կ՚անցնէր իր սրտէն, ու ամէն մարդ պիտի հասկնայ թէ ի՛նչ էր անցածը։ Ո՞վ է այն մարդը որ իր կեանքին մէջ գէթ անգամ մը մտած չըլլայ անծանօթ աշխարհին այն մթապատ խոռոչը։

Այլ սակայն ամենեւին բան մը որոշած, վճռած, հաստատած կամ ըրած չէր։ Իր խիղճը վերջնական բան մը չէր ըրած բնաւ։ Ինչ որ էր ի սկզբան, կատարելապէս նոյնն էր նաև հիմա։

Ինչո՞ւ Արաս կ՚երթար։

Կը կրկնէր ինքնիրեն ինչ որ արդէն ըսած էր իւրովի երբ Սգօֆէրի կառքը բռնած էր, թէ իրերու վիճակը ի՛նչ հետեւանք կ՚ուզէ թող ունենայ, ամենեւին անպատեհութիւն մը չէր ունենար աչքերովը տեսնել և ինքնին դատել եղելութիւնը. մանաւանդ թէ խոհեմութիւնն ալ կը պահանջէր գիտնալ ինչ որ տեղի պիտի ունենար, թէ կարելի չէր վճիռ մը տալ առանց դիտելու և լաւ քննելու խնդիրը, թէ ամէն բան հեռուէն մեծ երեւոյթով կ՚երեւար, թէ սակայն եթէ տեսնէր Շանմաթիէօն, որ թշուառական մըն է անշուշտ, հաւանօրէն իր խիղճը մեծապէս պիտի ափոփուէր՝ թողլով որ իր տեղը ան երթայ թիարանը, թէ ստուգիւ հոն պիտի գտնուին Ժավէր, նաև երեք վաղեմի թիապարտները, այսինքն Պրըվէ, Շընիտէօ, Գօշբայլ և որոնք ժամանակաւ ճանչցած էին զինքը և որոնք սակայն անշուշտ հիմա չպիտի կրնային ճանչնալ զինքը. թէ ամէն մարդ կը կարծէր, ամէն մարդ կ՚ենթադրէր թէ այն Շանմաթիէօն է Ժան Վալժանը, թէ ամէնէն շատ կը յամառին որոնք որ կը կարծեն և կ՚ենթադրեն, թէ հետեւաբար բնաւ վտանգ մը չկար։

Թէ անշուշտ սեւ վայրկեան մըն է ան, թէ սակայն անվտանգ պիտի անցընէր զայն, մանաւանդ թէ

իր ճակատագիրը որքան ալ յոռի ըլլալ ուզէր, անոր սանձը իր ձեռքն էր, և թէ անոր տէրն էր։ Այս մըտածումին կ՚ապաւինէր ապահովութեամբ։

Բայց վերջապէս լաւագոյն պիտի համարէր ամենեւին չերթալ Արաս։

Սակայն կ՚երթար։

Կը մտածէր ու միանգամայն կը մտրակէր երիվարը, որ կանոնաւոր և ապահով կերպով մը արշաւելով ժամը երկուքուկէս մղոն ճամբայ կ՚առնէր։

Քանի կը յառաջանար կառքը, մարդը կերպով մը ընկրկիլ կը զգար։

Արեւը ելնելու ժամանակ բաց դաշտի մէջ կը գըտնուէր, Մ... քաղաքէն բաւական հեռացած էր ալ։ Հորիզոնին նայեցաւ և տեսաւ որ կը ճերմկնար ան, առանց տեսնելու նայեցաւ որ ձմեռնային արշալոյսի մը բոլոր ցուրտ պատկերները իր առջեւէն կ՚անցնէին։ Իրիկունին պէս առաւօտն ալ ճիւաղներ ունի։ Չէր տեսներ ծառերու և բլուրներու սեւաթոյր ծրագիրները որոնք սակայն առանց անոր գիտութեան և կարծես թէ ֆիզիքապէս անոր ներսը թափանցելով հոգւոյն բազմայոյզ կացութեան չգիտեմ ի՛նչ տխուր և աղէտաւոր հանգամանք մը կու տային։

Ամէն անգամ որ կ՚անցնէր այն առանձին տուներուն մէկուն առջեւէն, որոնք երբեմն ճամբաներու երկայնութեամբ շինուած են, ինքնին կ՚ըսէր։ Այլ սակայն ներսը մարդիկ կան որոնք կը քնանան։

Երիվարին արշաւը, ասպազէնին փոքրիկ զանգակները և քարայատակին վրայէն հոլովող անիւները մեղմ և միաձեւ ձայն մը կը հանէին։ Այս բաները սիրուն կ՚երեւան երբ զուարթ է մարդս, տխուր կ՚երեւան երբ տրտում է ան։

Երբ Հեստէն հասաւ, բոլորովին լուսցած էր ալ։

Պանդոկի մը առջեւ կանգ առաւ, որպէսզի ձին հանգստանայ ու միանգամայն ուտելու համար վարսակ տրուի անոր։

Ինչպէս Սգօֆէր ըսած էր, այս ձին Պուլոնեի փոքրաձեւ ձիերու տեսակէն էր. այս տեսակ ձիերուն գըլուխը, փորը շատ մեծ է, բայց պարանոցը բաւականին չափ չէ. լանջը բաց, գաւակը լայնաձեւ, ծունկը վտիտ ու բարակ և ոտքը հաստատուն է. այս ձիերուն տեսակը տգեղ այլ հաստատուն և քաջողջ է։ Սգօֆէրի լաւ կենդանին երկու ժամուան մէջ հինգ մղոն քալած էր և գաւակին վրայ և ոչ իսկ կաթիլ մը քրտինք ունէր։

Կառքէն իջած չէ մարդը։ Ախոռին ծառան որ վարսակը կը բերէր, յանկարծ ծռեցաւ, և ձախ կողմին անիւը զննելով.

— Շատ հեռի պիտի երթա՞ք այս կառքով, հարցուց։

Ճամբորդը առանց մտախոհելէ դադրելու, պատասխանեց։

— Ինչո՞ւ կը հարցնես։

— Հեռո՞ւ տեղէ կուգաք, կրկնեց ծառան։

— Հինգ մղոն հեռաւորութենէ։

— Ա՜հ։

— Ինչո՞ւ ա՛հ ըսիր։

Ծառան նորէն ծռեցաւ. պահ մը լռիկ կեցաւ՝ ուշադրութեամբ անիւին նայելով, յետոյ կանգնելով՝ ըսաւ.

— Վասն զի այս անիւը թէև կարելի է որ հինգ մղոն ճամբայի դիմացած ըլլայ, բայց հիմա անտարակոյս և ոչ իսկ մէկ քառորդ մղոնի պիտի դիմանայ։

Ճամբորդը կառքէն վար իջնելով ըսաւ.

— Ի՞նչ կ'ըսես բարեկամ։

— Կ'ըսեմ թէ հրաշք մըն է հինգ մղոն ճամբայ առնելդ և մեծ ճամբուն վրայի փոսերուն մէկուն մէջ ձիին հետ չգլորուիլդ։ Դուք ալ նայեցէք, եթէ չէք հաւատար։

Անիւը իրօք մեծապէս վնասուած էր։ Սուրհանդակին կառքին զարնուելովը անիւին երկու շառաւիղները ճեղքուած էին. միջնանիւն ալ քերուած էր, և իր պտուտակին ծակն ալ աւրուած։

— Բարեկա՛մ, ըսաւ ծառային, այստեղ սայլագործ մը կա՞յ։

— Անշուշտ, պարոն։

— Խնդրեմ, գնա՛ և հոս կանչէ՛ զայն։

— Սա տեղն է։ Է՛, Պուրկայլեար վարպետ, հոս եկուր։

Պուրկայլեար վարպետը որ սայլագործն էր, իր դուռին շէմին վրայ կը կենար։ Եկաւ անիւը քննեց և կտրուած ոտք մը դիտող վիրաբոյժի մը պէս դէմքը ծռեց։

— Կրնա՞ս անմիջապէս շինել այս անիւը։

— Այո՛, պարոն։

— Ե՞րբ պիտի կրնամ ճամբայ ելլել։

— Վաղը։

— Վա՞ղը։

— Ամբողջ օրուան մը գործ կայ անիւին վրայ։ Միթէ ստիպողակա՞ն է ճամբորդութիւնդ։

— Շատ ստիպողական։ Առ առաւելն մինչեւ մէկ ժամ պէտք է որ մեկնիմ։

— Անկարելի է, պարոն։

— Ինչ որ ուզուի կը վճարեմ

— Անկարելի է։

Լաւ, մինչև երկու ժամ։

— Այսօր անկարելի է։ Պէտք է նորէն երկու շա-

ռուէիզ և միջնանիւ մը շինել։ Վաղուընէ առաջ չէք կրնար մեկնիլ, պարոն։

— Ունեցած գործս չկրնար վաղուան սպասել։ Միթէ կարելի չէ՞ փոխանակ այս անիւը նորոգելու ասե-ղը ուրիշ մը դնել։

— Ի՞նչպէս կրնայ ըլլալ։

— Սայլագործ չե՞ս։

— Անշուշտ պարոն։

— Միթէ անիւ մը չունի՞ս որ ծախես ինծի, այս կերպով անմիջապէս կրնամ մեկնիլ։

— Պահեստի՞ անիւ մը։

— Այո՛։

— Ձեր կառքին բոլորովին յարմար անիւ մը չու-նիմ։ Անիւները զոյգ կ՚ըլլան։ Երկու պատահական ա-նիւ միատեղ չեն կրնար գործածուիլ։

— Ուրեմն զոյգ մը անիւ ծախէ՛ ինծի։

— Պարոն, ամէն անիւ ամէն առանցքի չյարմարիր։

— Փորձէ՛ անգամ մը։

— Պարապ բան է, պարոն։ Ծախելու համար ու-նեցած անիւներս միայն սայլի անիւներ են։ Հոս պըզ-տիկ գիւղ մըն է, գտնուածը աս է։

— Գոնէ ինծի վարձելու կառք մը ունի՞ս։

Սայլագործ վարպետը անգամ մը նայելով հասկը-ցած էր որ ճամբորդին կառքը վարձով առնուած կառք մըն էր։ Ուսերը շարժեց և ըսաւ.

— Շիտակը աղէկ կը նայիք եղեր ձեզ վարձուած կառքերը. եթէ ունենայի անգամ չպիտի տայի։

— Ծախու ալ չունիս.

— Կառք չունիմ։

— Ի՛նչ, պզտիկ կառք մըն ալ չունիս. արդէն ը-սի թէ, յօժարակամ պիտի վճարեմ պէտք եղածը։

— Պզտիկ գիւղ մըն է այս։ Կայանին մէջ հին

կառք մը ունիմ զոր պահելու համար տեղւոյս քաղ-քենիներէն մին տուաւ ինծի և զոր ամէն ամսոյ երե-սունըմէկին կը գործածէ։ Կրնամ ձեզ վարձել այն կառքը, հոգս անգամ չէ. բայց պէտք չէ որ քաղքենին կառքին անցնիլը տեսնէ. գիտնալու է նաև որ երկու ձի լծել հարկ է կառքին, վասն զի գաշիշ մըն է։

— Սուրհանդակի ձիեր կ՚առնեմ։

— Ո՞ւր պիտի երթաք, պարոն։

— Արաս։

— Այսօ՞ր կ՚ուզէք հասնիլ։

— Անշուշտ։

— Սուրհանդակի ձիե՞ր առնելով։

— Ինչո՞ւ չէ։

— Միթէ վնա՞ս ունի, եթէ կէս գիշերէն չորս ժամ ետք հասնելու ըլլաք։

— Անշուշտ ունի։

— Վասն զի կ՚ուզէի բան մը ըսել. վասն զի եթէ սուրհանդակի ձիեր առնելու ըլլաք... Պարոն, անցա-գիր ունի՞ք։

— Այո՛.

— Ապա ուրեմն սուրհանդակի ձիեր առնելով վաղուընէ առաջ չպիտի կրնաք Արաս հասնիլ։ Այս կող-մի ճամբաները ծուռումուռ են։ Կառքի կայանները ու-զած ձիդ չգտնուիր, վասն զի ձիերը դաշտերը ղրկուած են։ Մեծ արօրներու գործածութեան եղանակը նոր կը սկսի։ Ուժեղ ձիերու պէտք կայ. հետևաբար թէ՛ սուրհանդակներու և թէ ուրիշ տեղ գտնուած ձիերը կ՚առնուին։ Ամէն հանդիպած կայարաննիդ առնուազն երեք կամ չորս ժամ պիտի սպասէք։ Տեղ տեղ ալ ոտ-քով պիտի քալէք։ Շատ բլուրներու վրայէ անցնելու պիտի պարտաւորուիք։

— Ապա ուրեմն ձիով կ՚երթամ։ Քակէ՛ ձին կառ-

քէն ։ Հարկաւ կրնամ համեստ մը գնել այս կողմերէն ։

— Անշուշտ, բայց այս ձին համեստի կրնա՞յ դիմանալ ։

— Աղէկ ըսիր. հիմա միտքս եկաւ որ չկրնար դիմանար ։

— Ուրեմն...

— Բայց գիւղին մէջ չե՞մ կրնար վարձու ձի մը գտնել ։

— Անդադար քալելով ուղղակի Արա՞ս երթալու համար ։

— Այո՛ ։

— Մեր կողմերը չգտնուիր այնպիսի ձիերու պէտք ունինք ։ Եթէ գտնուելու ալ ըլլայ, հարկ է որ ծախու առնէք, վասն զի ձեզի չեն ճանչնար այս կողմերու մարդիկը ։ Բայց ոչ ծախու և ոչ ալ վարձու պիտի գտնէք անանկ ձի մը, եթէ հինգ հարիւր ֆրանգ, նոյն իսկ հազար ֆրանք ալ տալ ուզէք։

— Ի՞նչ ընելու է ուրեմն ։

— Շիտակը անկեղծութեամբ կ'ըսեմ թէ ամէնէն աղէկ միջոցն է վաղուան թողուլ ճամբորդութիւնը որպէս զի անիւը նորոգեմ ։

— Վաղը շատ ուշ է ։

— Է՛հ, ի՞նչ ընենք ։

— Արաս գացող սուրհանդակին կառքը կը մտնեմ ։ Ե՞րբ կ'անցնի ։

— Վաղը գիշեր ։ Սուրհանդակի երկու կառքերը գիշերը կ'երթեւեկեն. մին կ'երթայ և միւսը կուգայ։

— Բայց իրա՞ւ կ'ըսէք թէ օրուան մը գործ կայ այս անիւը նորոգելու համար ։

— Այո՛, օրուան մը, մանաւանդ թէ ամբողջ օրուան մը ։

— Երկո՞ւ բանուոր աշխատցնելով ։

— Տասը բանուոր աշխատցնելով ։

— Ճառաւիղները չե՞ն կրնար չուաններով կապուիլ ։

— Ճառաւիղները կը կապուին, բայց միջանիւը ոչ ։ Մանաւանդ թէ անիւին շրջանակն ալ աւրուած է ։

— Այս քաղաքը կառք վարձող մը չկա՞յ ։

— Ոչ ։

— Ուրիշ սայլագործ մը կա՞յ ։

Ձիադարմանն ու սայլագործ վարպետը երկուքը միաբերան ոչ պատասխանեցին։

Անբաւ ուրախութիւն մը զգաց ճամբորդը ։ Յայտնի էր թէ Նախախնամութեան մատը կար այս գործին մէջ ։ Ան էր կառքին անիւը կոտրողը և զինքը կէս ճամբան ձգողը ։ Բայց հնազանդած չէր Նախախնամութեան այս առաջին տնօրինութեան որ տեսակ մը հրաման էր. ամէն ճիգ թափած էր իր ճամբորդութիւնը շարունակելու համար. ուղղամտութեամբ և խղճահարութեամբ ամէն միջոցներու դիմած էր ընդունայն. եղանակն ալ, յոգնութիւնն ալ, ծախքն ալ առ ոչինչ սեպած էր նպատակին հասնելու համար. որ և է կերպով յանցաւոր չէր կրնար համարուիլ ինք ։ Աւելի հեռու երթալու արգիլուիլը իրեն վերաբերեալ խնդիր մը չէր ։ Յանցանքը իրը չէր. այս արգելքը ոչ թէ իր խղճին այլ Նախախնամութեան թոյլտուութեամբը պատահած էր ։

Շունչ առաւ ։ Ժավէրին այցելութենէն ի վեր առաջին անգամն էր որ ազատօրէն և բոլոր կուրծքովը շունչ մը կ'առնէր ։ Այնպէս կը կարծէր թէ քսան ժամէ ի վեր իր սիրտը ճնշող երկաթեայ ձեռքը ա՛լ թողուց զայն ։

Կ'երեւակայէր թէ Աստուած իր կողմն էր և կը յայտնուէր։

Ըսաւ իւրովի թէ ըրած էր ինչ որ կրնար ընել, և թէ հիմա իրեն կը մնար ետ երթալ հանդարտօրէն։

Եթէ սայլագործին հետ ըրած խօսակցութիւնը պանդոկին սենեակներէն մէկուն մէջ տեղի ունեցած ըլլար, ոչ ոք ականատես եղած պիտի ըլլար ըսուած խօսքերուն. իրերու վիճակը անփոփոխ պիտի մնար, և հաւանական է որ հարկ չպիտի ունենայինք պատմելու յետագայ դէպքերէն և ոչ մին. բայց այն խօսակցութիւնը փողոցը տեղի ունեցած էր։ Փողոցին մէջ ամէն անգամ որ խօսակցութիւն մը կ'ըլլայ, անհրաժեշտաբար խումբ մը կը կազմէ։ Միշտ կան այնպիսի անձեր որոնք միմիայն կ'ուզեն հանդիսական ըլլալ։ Երբ ճամբորդը սայլագործին հարցումներ կ'ընէր, քանի մը եկողներ և գացողներ անոնց բոլորտիքը կանգ առած էին։ Նորատի տղայ մը որու ոչ ոք ուշադրութիւն ըրած էր, քանի մը բոպէ մօտիկ ընելէն ետք խումբէն բաժնուած և գացած էր վազելով։

Ճամբորդը իր ներքին խորհրդակցութենէն ետք զոր քիչ մը առաջ նշանակեցինք՝ երբ կ'որոշէր ետ դառնալ, ան տղան ալ ետ կը դառնար պառաւ կնկան մը հետ։

— Պարոն, ըսաւ կինը, ծառաս ըսաւ թէ կառք մը վարձել կ'ուզէք։

Ճամբորդը երբ լսեց այս պարզ խօսքը, զոր տղայի մը առաջնորդութեամբը եկող պառաւ կին մը ըսած էր, կռնակէն սկսաւ քրտինք հոսիլ ուղխօրէն։ Կարծեց թէ զինք արդէն թողլ տուող ձեռքը ետևէն մութին մէջ վերստին կ'երեւար, և թէ բոլորովին պատրաստ էր նորէն բռնելու զինք։

— Այո՛, կին դու. վարձքով բռնելու կառք մը կ'ուզեմ, պատասխանեց։

Եւ շուտով աւելցուց.

— Բայց այս քաղաքին մէջ չկայ։

— Կայ, ըսաւ պառաւը։

— Ո՞ւր կայ, հարցուց սայլագործը։

— Իմ տանս մէջ, պատասխանեց պառաւը։

Սարսռեցաւ ճամբորդը։ Աղէտաւոր ձեռքը նորէն բռնած էր զինքը։

Պառաւը իրօք սայլերու կայանին մէջ ուռին պըզտիկ կառք մ'ունէր։ Սայլագործը և պանդոկին ծառան ցաւելով որ ճամբորդը պիտի փախցնեն իրենց ձեռքէն, միջամտելով ըսին.

— Երկայն և սոսկալի սայլ մըն է ըսածը. առանցքին վրայ մերկ դրուած բան մըն է.—Ստոյգ է նաև որ նստարանները կաշիէ երկայն փոկերով կախուած են ներսը.—Անձրեւը ներս կու գայ.—Խոնաւութիւնը ժանգոտած և մաշած է անիւները.—Երկանիւ կառքէն աւելի չկրնար դիմանալ ճամբան.—Պարզապէս ճամբու սայլ մըն է. պարոնը մեծապէս պիտի սխալի եթէ այն սայլով ճամբորդելու հաւանի, և այլն...։

Սուտ չէին այս դիտողութիւնները, բայց այս բեռնակիր սայլը, այս ճամբու սայլը, այս բանը, ի՛նչ կ'ուզէր թող ըլլար, երկու անիւով կը շարժէր և կրնար Արաս երթալ։

Վճարեց ինչ որ ուզուեցաւ իրմէ. իր երկանիւ կառքը սայլագործին յանձնեց նորոգելու համար որպէս զի ի դարձին նորէն առնու, ճերմակ ձին պզտիկ կառքին լծել տուաւ, մէջը մտաւ և առաւօտէն ի վեր բըռնած ճամբայէն սկսաւ երթալ։

Երբ կառքը երթալ սկսաւ, խոստովանեցաւ ինքնին թէ պահ մը առաջ կերպիւ իւիք ուրախացած էր

մտածելով թէ չպիտի երթար ուր որ կ'երթար։ Գրեթէ բարկութեամբ քննեց այս ուրախութիւնը և տեսաւ որ անհեթեթ ուրախութիւն մըն էր այն։ Ի՞նչ կար ուրախանալու ետ դառնալով։ Վերջապէս արագօրէն կը համբորդէր։ Ո՛չ ոք կը բռնադատէր զինքը այս համբորդութիւնը ընելու:

Մանաւանդ թէ ինչ որ պիտի պատահէր, առանց իր կամեցողութեան չպիտի պատահէր։

Հէստէնէն կելնէր արդէն երբ ձայն մը լսեց որ կը պոռար. Կեցի՛ք, կեցի՛ք։ կեցուց կառքը չգիտեմ ինչ տենդային և ջղաձգային շարժումով մը որ յոյսի կը նմանէր։

Պոռացողը պառաւին պզտիկ ծառան էր։

— Պարոն, ըսաւ, կառքը ես գտայ ձեզի համար։

— Է՛, ի՞նչ կ'ուզես.

— Բան մը չտուիք ինձ։

Ան որ ամէնուն ալ և յօժարութեամբ պարգեւ կուտար, տղուն այս պահանջումը անհնարին և գրեթէ սոսկալի համարեց։

— Ա՛հ, դո՞ւն ես գտնողը, սրիկա՛յ, բան մը չպիտի տամ։

Մտրակեց ձին և արշաւելով մեկնեցաւ։ Շատ ժամանակ կորսնցուցած էր Հէստէնի մէջ, և կ'ուզէր այն կորուստին տեղը լեցնել: Պզտիկ ձին քաջ էր և երկու ձիի պէս կը տանէր կառքը. բայց այն ատեն ձմեռ ըլլալով անձրև եկած էր և ճամբաները յոռի էին։ Մանաւանդ թէ կառքը չէ թէ երկանիւ այլ բիրտ և ծանր կառք մըն էր։ Ասկէց զատ ճամբուն վրայ բազմաթիւ զառիթափներ կային։

Զօրս ժամի մէջ կրցաւ Հէստէնէն Սէն Բօլ երթալ։ Զօրս ժամ տեւեց հինգ մղոնը:

Սէն Բօլ հասնելով պզտիկ պանդոկ մը իջաւ, ձին

հանել տուաւ կառքէն և ախոռը ղրկեց։ Սգօֆէրին տուած խոստումին համեմատ մսուրին քով սպասեց մինչև որ ձին կերակրի։ Սպասեց տրտում և խառնաշփոթ բաներ մտածելով.

Պանդոկապետին կինն ախոռը մտաւ։

— Պարոնը միթէ չո՞ւզեր նախաճաշել։

— Աղէկ որ ըսիք, մանաւանդ թէ ախորժակ ալ ունիմ, ըսաւ։

Գնաց այս կնոջ ետեւէն որու դէմքն առողջ և զուարթ էր։ Ճամբորդը կնոջ առաջնորդութեամբ ստորին սրահ մը մտաւ ուր սեղաններ կային. ասոնց փըռոցները մոմուած կտաւներ էին։

— Շուտ ըրէ, կրկնեց ուղեւորը. պէտք է ճամբայ ելնեմ։ Ստիպողական է ճամբորդութիւնը։

Հոլանտացի անձնեայ սպասուհի մը շտապաւ սեղանին սպասները բերաւ։ Ճամբորդն այս աղջկան կը նայէր բարոյալի զգացումով մը։

— Կը զգայի թէ բան մը ունիմ, ըսաւ ինքնիրեն։ Նախաճաշիկ չէի ըրեր։

Կերակուրը բերուեցաւ։ Հացն առաւ յարձակումով մը և պատառ մը խածաւ. յետոյ յամրաբար սեղանին վրայ դրաւ զայն, և ա՛լ չառաւ։

— Ինչո՞ւ աղի է ասոնց հացը, հարցուց սայլորդի մը որ ուրիշ սեղանի մը քով կը ճաշէր։

Սայլորդը Գերմանացի էր և չհասկցաւ հարցումը։

Դարձեալ ախոռ ձիին քովը գնաց։

Ժամէ մը ետք Սէն-Բօլէն ելած էր և կը յառաջանար դէպի Թէնգ որ Արասէն հինգ մղոն հեռի էր։

Ի՞նչ կ'ընէր ճամբան շարունակելով։ Ի՞նչ կը մտածէր։ Ինչպէս առտու. նոյնպէս և հիմա կը նայէր որ ծառերը, խոզանով ծածկուած յարկերը, մշակուած դաշտերը կ'անցնէին, ինչպէս նաև կ'աներեւութանային

բնական վայրերն անոնք կը խախտին ամէն անգամ որ ճամբորդն անկիւնէ մը դառնալով ուրիշ ուղի մը կը մտնէ։ Այս այնպիսի հայեցողութիւն մըն է որ երբեմն սրտին կը բաւէ, և հարկ չթողուր մտածելու։ Առաջին և վերջին անգամ հազարումէկ առարկաներ տեսնե՛լ, ասկէց աւելի ի՞նչ մելամաղձային և ազդու բան կրնայ ըլլալ, ճամբորդելուն ամէն րոպէ ծնիլ և մեռնիլ է։ Գուցէ իր մաքին ամենէն անյայտ սահմաններէն դիտելով՝ այս փոփոխական հորիզոններու և մարդկային կեանքի մէջ բաղդատութիւններ կ'ընէր։ Կեանքի ամէն բաները մշտնջենաւորապէս մեր տեսութենէն հեռանալով կը փախչին։ Մթութիւններն և ճառագայթները իրարու կը խառնուին։ Փառաւոր լոյսէ մը ետք խաւարում մը կը տիրէ. կը նայինք, կ'աճապարենք, ձեռք կ'երկնցնենք բռնելու համար ինչ որ կ'անցնի. կեանքի ամէն մէկ ճամբէ մը ուրիշ ճամբայ մտնելու անկիւն մըն է, և ահա յանկարծ կը ծերանանք։ Կարծես սասանում մը կը զգանք. ամէն բան խաւարին է. մթապատ դուռ մը կը նշմարենք, և այն տխուր երիվարն՝ որ մեզի կը տանէր՝ կանգ առնու։ Եւ ահա սքօղուած և անծանօթ էակ մը կը տեսնուի որ երիվարին կապերը կը քակէ խաւարին մէջ։

Երեկոյեան մթութեան տիրելու ժամանակ, քանի մը մանուկներ որոնք դպրոցէն կ'ելնէին, այս ճամբորդին նայեցան որ թէնդ կը մտնէր։ Ստոյգ է թէ օրերը տակաւին տարուան կարճ օրերն էին։ Ճամբորդը թէնդի մէջ չկեցաւ ամենևին։ Գիւղէն դուրս ելնելու պահուն ճամբուն քարայատակը չինող գործաւոր մը գլուխը վերցուց և ըսաւ.

— Շատ յոգնած է սա ձին։

Իրօք խեղճ անասունն ալ քալելով կ'երթար։

— Միթէ Արա՞ս կ'երթանք, հարցուց գործաւորը։

— Այո՛։

— Եթէ այդ կերպով երթալու ըլլաք, կանուխ չպիտի հասնիք։

Ճամբորդը կեցուց ձին և հարցուց բանւորին։

— Ասկէց մինչև Արաս քանի՞ մղոն ճամբայ կայ տակաւին։

— Գրեթէ ճիշդ եօթը մղոն։

— Ո՞վ ըսաւ, ուղեցոյց գրքին մէջ հինգ մղոն և մէկ քառորդ նշանակուած է։

— Ա՛հ, ըսաւ բանւորը, չգիտէ՞ք ուրեմն թէ ճամբան կը նորոգուի հիմա։ Ասկէ քառորդ մը անդին ճամբան կարուած պիտի գտնէք։ Աւելի հեռու երթալն անկարելի է։

— Իրա՞ւ կ'ըսէք։

— Ձախ կողմի ճամբայէն գացէք որ Գարանսի կը տանի, առուակէն անցէք. երբ Գալլէն հասնիք, աջ կողմի ճամբան բռնեցէք. Մօն-Սէնթ-Էլօյի ճամբան է այն և Արաս կը տանի։

— Բայց գիշեր է արդէն. պիտի զարտուղիմ։

— Տեղացի չէ՞ք։

— Ոչ։

— Մանաւանդ որ ճամբան բոլորովին զարտուղի է։— Պարոն, կրկնեց բանւորը, կ'ուզէ՞ք որ ձեզ խրատ մը տամ։ Ձեր ձին յոգնած է. թէնդ վերադարձէք։ Լաւ պանդոկ մը կայ։ այս գիշեր հոն պառկեցէք։ Վաղը գացէք Արաս։

— Պէտք է որ այս գիշեր հոն գտնուիմ։

— Ատ ուրիշ բան է։ Ուրեմն այն պանդոկը գացէք և օգնական ձի մը առէք։ Ձիին տէրը ձեզ կ'առաջնորդէ զարտուղի ճամբաներէն։

Բանւորին խրատը բռնեց. ետ դարձաւ և կէս ժամ ետք միևնոյն տեղէն կ'անցնէր արշաւելով և օգնական

լաւ ձիով մը։ Կառքին թեղիքին վրայ ձիագարման մը նստած էր որ սուրհանդակ կ'անուանէր։

Բայց ճամբորդը կը զգար թէ ժամանակ կը կորսուէր։

Գիշեր եղած էր բոլորովին։

Զարտուղի տեղերը մտան։ Ճամբան սոսկալի էր։ Կառքը անիւի հետքերուն մէկէն դէպի միւսը կ'իյնար։ Ճամբորդը սուրհանդակին ըսաւ.

— Շարունակ արշաւենք. կրկին ընծայ պիտի տամ քեզ։

Տատանումի մը առթիւ կառքին լծակը կոտրուեցաւ։

— Պարոն, ըսաւ սուրհանդակը, ահա լծակը կոտրուեցաւ. չգիտեմ թէ ինչպէս պիտի լծեմ ձիս։ Գիշերը շատ յոռի է այս ճամբան. եթէ հաճէիք դառնալ և Թէնզի մէջ պառկիլ, վաղը առտու կանուխ կրնայինք Արաս հասնիլ։

— Զուանի կտոր մը և դանակ մը ունի՞ս, պատասխանեց ճամբորդը։

— Այո՛, պարոն։

Ծառի ոստ մը կտրեց և լծակ ըրաւ զայն։

Այս պատճառաւ ալ քսան րոպէ կորսուեցաւ. բայց արշաւումով մեկնեցան։

Դաշտը խաւարամած էր։ Բլուրներուն վրայ ցած, կարճ և սև մառախուղներ 'ը սողային, և մուխի պէս կը հեռանային անոնց վրայէն։ Ամպերու մէջ գրեթէ սպիտակ նշոյլներ կային։ Ծովի կողմէն եկող հով մը հորիզոնին ամէն կողմերէն կարասիներ շարժող մարդու մը պէս դղրդիւն կը հանէր։ Ինչ որ կ'ընդնշմարուէր. սարսափելի երևոյթներ ունէր։ Որքան բաներ կը սարսռին գիշերուան այս ահագին շունչերէն.

Ճամբորդը ցուրտէն կը դողար։ Առջի օրէն ի վեր կերակուր չէր կերած։ Անորոշապէս կը յիշեր թէ ութը

տարի առաջ ալ Տ...ի շրջակաները գիշերով կը քալէր բայց կը կարծէր թէ երէկուան յիշատակ մըն է այն։

Հեռուէն զանգակատուն մը ժամը մէկը զարկաւ։ Հարցուց տղային.

— Եօթը, պարոն. ութին Արաս պիտի գտնուինք։ Ա՛լ երեք մղոն ճամբայ ունինք.

Նոյն պահուն առաջին անգամն էր որ խորհեցաւ, — և աւելի առաջ չխորհելուն զարմացաւ,— թէ գուցէ անօգուտ էր իր կրած բոլոր աշխատանքը. թէ և ոչ իսկ գիտեր թէ դատը քանի՛ն պիտի տեսնուի. թէ գէթ կը պարտաւորէր տեղեկութիւն առած ըլլալ այս մասին. թէ այլանդակ ընթացք մըն էր այսպէս բնաւ դիպուածի ճամբորդութիւն մը ընել առանց գիտնալու թէ բանի մը պիտի ծառայէ՞ այն թէ ոչ։ —Յետոյ միտքովը քանի մը հաշիւներ ըրաւ. հաշիւ ըրաւ թէ եղեռնական ատեաններու նիստերը սովորաբար առաւօտ ժամը իննին կը սկսին. թէ այն դատը երկար տևող դատ մը չէր. թէ խնձորի գողութիւնը շուտով տեսնուող գործ մըն է. թէ ա՛լ այնուհետև կը մնար հասկրնալ թէ գողը նոյն ինքն Ժան Վալժանն է թէ ոչ. ան ալ չորս կամ հինգ հոգիի վկայութեամբը և փաստարանին քանի մը խօսքերովը պիտի որոշուէր. թէ ամէն բան լմննալէն ետք Արաս պիտի ըլլայ։

Սուրհանդակը ձիերը կը մտրակէր։ Առուակէն անցեր, և Մօն-Սէնթ-Էլօյէն ալ անցնելով հեռացեր գացեր էին։

Գիշերուան խաւարը հետզհետէ կը թանձրանար։

ԳԼՈՒԽ Զ.

ՔՈՅՐ ՍԷՆԲԼԻՍ ԿԸ ՓՈՐՁՈՒԻ

Սակայն նոյն վայրկեանին Ֆանթին ուրախութեան մէջ էր։

Խիստ գէշ գիշեր մը անցուցած էր՝ երազներ տեսնելով, սոսկալի կերպով, հազալով։ տենդն ալ սաստկանալով։ Առաւօտուն երբ բժիշկը զինքը տեսնելու եկաւ, Ֆանթին կը բանդագուշէր։ Բժիշկին կերպարանը խռովուած էր որ պատուէր տուած էր անմիջապէս իմաց տալ իրեն երբ Մատըլէն գայ։

Ֆանթին առաւօտը տխրութեամբ անցուց. քիչ խօսեցաւ և իր անկողնի սաւաններուն վրայ ծալքեր ըրաւ՝ ցած ձայնով և կմկմալու պէս հաշիւներ ընելով որոնք կ'երեւար թէ հեռաւորութեան հաշիւներ էին։ Խորունկ և անշարժ էին աչքերն որոնք գրեթէ մարած կ'երեւային, և որոնք սակայն մերթ ընդ մերթ նորէն կը վառէին աստղերու պէս կը փողփողէին։ Երբ տխուր ժամ մը կը մօտենայ, կարծես թէ երկնային ճառագայթով կ'ողողուին որոնք որ երկնային ճառագայթէն կը զրկուին։

Ամէն անգամ որ քոյր Սէնբլիս անոր ի՛նչպէս ըլլալը կը հարցնէր, անփոփոխ կերպով կը պատասխանէր. —Լա՛ւ. կ'ուզէի Պ. Մատըլէնը տեսնել։

Քանի մը ամիս առաջ, ճիշդ այն ժամանակ ուր Ֆանթին իր վերջին համեստութիւնը, վերջին ամօթն

և վերջին ուրախութիւնը դեռ նոր կորսուած էր, ինքն իր ստուերն էր, հիմա ալ ինքն իր ուրուականն էր։ Ֆիզիքական հիւանդութիւնը կատարելագործած էր ինչ որ բարոյական հիւանդութիւնը բրած էր։ Այս քսանըհինգ տարեկան անձին ճակատը խորշոմած, այտերը թուլցած, ռունգերը ճմլուած, ակռաները թափած, դէմքը կապարի գոյն առած, վիզը ոսկրուտ, անրակները ցցուած, անդամները նիհարցած, մարմինը հողի գոյն առած էր, և իր խարտիշագոյն մազերը ալեւոր մազերու հետ խառնուած կը բուսնէին։ Աւա՜ղ, հիւանդութիւնը ո՛րքան շուտ կը ծերացնէ մարդս։

Կէսօրին բժիշկը նորէն եկաւ, քանի մը պատուէրներ տուաւ, հարցուց թէ Պ. քաղաքապետը հիւանդանոց եկա՞ծ էր թէ ոչ, և գլուխը օրօրեց։

Պ. Մատըլէն սովորաբար ժամը երեքին կուգար հիւանդը տեսնելու համար։ Ճշդապահութիւնը բարութիւն մը ըլլալով, ճշդապահ էր ան։

Ժամը երկուքուկէսի ատենները Ֆանթին սկսաւ յուզուիլ։ Քսան րոպէի մէջ տասը անգամէն աւելի հարցուց կրօնուհիին. —Քոյր իմ. ժամը քանի՞ է։

Ժամը երեքը երբ զարկաւ, Ֆանթին ելաւ պառկած տեղը նստեցաւ։ Ֆանթին որ հազիւ թէ կրնար շարժիլ անկողնին մէջ, ջղաձգային ձնշումով մը իր ոսկրուտ և գունատ ձեռքերը իրարու միացուց, և անձ կրօնուհին խորին հառաչանք մը լսեց որ անոր կուրծքէն կ'ելնէր և որ կարծես թէ բեռ մը կը վերցնէր։ Յետոյ ետին դարձաւ Ֆանթին և դէպի դուռը նայեցաւ։

Ո՛չ ոք ներս մտաւ և ոչ ալ դուռը բացուեցաւ։

Քառորդ մը այս դիրքով կեցաւ, աչքը դուռին վրայ յառած, անշարժ, և կարծես թէ շունչը բռնելով։ Քոյրը չէր համարձակեր հետը խօսելու։ Եկեղեցիին

ժամացոյցը ժամը երեք և մէկ քառորդ զարկաւ։ Ֆանթին մեքենապէս բարձին վրայ դրաւ գլուխը։

Բան մը չըսաւ, և սկսաւ սաւանին վրայ ծալեր կազմել։

Կէս ժամ անցաւ, անցաւ նաև մէկ ժամ, բայց ոչ ոք եկաւ. ամէն անգամ որ ժամացոյցը կը զարնէր, Ֆանթին կը կանգնէր և դուռին կողմը կը նայէր, յետոյ նորէն կը պառկէր։

Մտքէն ինչ անցնիլը յայտնապէս կ'երևար, բայց ո և է անուն մը չէր տար, չէր գանգատեր, ոչ ոք կ'ամբաստանէր, միայն թէ աղէտաւոր կերպով մը կը հազար։ Կրնայ ըսուիլ թէ մթութիւն մը կ'իջնէր իր վրայ։ Ֆանթին կապարի գոյն առած էր, և շրթունքներն ալ կապտագոյն էին։ Մերթ ընդ մերթ կը ժպտէր։

Երբ ժամը հինգ զարկաւ, քոյրը լսեց որ Ֆանթին խիստ կամաց և մեղմով կ'ըսէր.— Բայց քանի որ վաղը պիտի մեռնիմ, այսօր չգալը անիրաւութիւն մըն է։

Սէնըլիս քոյրը նոյնպէս կը զարմանար Պ. Մատըլէնի ուշանալուն։

Բայց Ֆանթին իր անկողնին ձեղունը կը նայէր։ Կ'երևար թէ բան մը յիշել կ'ուզէր։ Յանկարծ շունչ մը հանելու պէս տկար ձայն մը հանելով սկսաւ երգել։ Կրօնուհին մտիկ ըրաւ։ Ահա՛ Ֆանթինին երգած երգը.

Առնենք պիտի մի շատ բաներ գեղեցիկ
Դէպ աւաններ ասդին անդին գալով ման.
Վարդն է կարմիր կապտագոյն է կապուտիկ
Այլ ես սիրեմ մանկիկըն իմ սիրական,

Կոյս Մարիամ ո՛հ, նկարուն մի լօթիկ,
Իր շուրջն առած՝ վառարանիս եկաւ մօտ.

— Ա՛ռ քեզ ահա քօղիս ներքեւ այն մանկիկ,
Որու, ըսաւ, խնդրակ էիր ու կարօտ.
Վազէ՛, գընա՛, դէպի քաղաք, ա՛ռ կտաւ,
Դերձա՛ն գընէ, մատնո՛ց գընէ շտապաւ։
Առնենք պիտի մի շատ բաներ գեղեցիկ,
Դէպ աւաններ ասդին անդին գալով ման.

Կո՛յս Մարիամ, վառարանիս մօտ դըրի,
Օրրան մը ժապաւէնով զարդարուն.
Սիրելագոյն է այս մանկիկ զոր ինծի,
Տուիր դու, քան աստղը երկնից փողփողուն։
— Տիկի՛ն, ըսէ՛, ի՞նչ ընեմ այս կտաւով.
— Նորածինին հագուստ եւ զարդ պատրաստէ։

Վարդն է կարմիր, կապտագոյն է կապուտիկ.
Այլ ես սիրեմ մանկիկն իմ սիրական։
Առուակին մէջ նախ այդ կտաւ շուտ լուա՛,
Մի՛ աւրեր զայն, մի՛ մրոտեր, եւ ապա.
Կարէ՛ աղուոր մի շրջազգեստ եւ կապա,
Զոր նկարեմ պիտի ծաղկօք եւ զարդով։
— Ա՛լ մանկուճին հոս չէ, կտաւն ի՞նչ ընեմ.
— Պատանք շինէ՛ եւ շուտ թաղէ՛ զիս անով։

Առնենք պիտի մի շատ բաներ գեղեցիկ,
Դէպ աւաններ ասդին անդին գալով ման,
Վարդն է կարմիր, կապտագոյն է կապուտիկ,
Այլ ես սիրեմ մանկիկըն իմ սիրական։

Այս երգը օրօրիչ կնոջ մը հին տաղերգութիւնն էր։ Ֆանթին ժամանակաւ այս երգելով կը քնացնէր իր պզտիկ Գօզէթը, և հինգ տարիէ ի վեր այսինքն զաւկին տեսութենէն զրկուելէն ի վեր միտքը չէր ե-

կած այն։ Այնքան տրտում ձայնով և այնքան անոյշ կ՚երգէր որ լսողը, եթէ նոյնիսկ կրօնաւոր մը ըլլար, կրնար արտասուել։ Քոյրը որ դառնութեանց սովորած էր՝ աչքերուն արցունքով լեցուիլը զգաց։

Ժամացոյցը ժամը վեց զարկաւ։ Ցանթին կարծես թէ չի լսեց։ Ինչպէս կ՚երեւար թէ ա՛լ չորս կողմը եղած իրերուն ուշադրութիւն չէր ըներ բնաւ։

Քոյր Սէնըլիս ծառայող աղջիկներէն մին գործարանը ղրկեց դռնապանուհիէն հասկնալու համար թէ պարոն քաղաքապետը եկա՞ծ էր և թէ հիւանդարանը պիտի չգա՞ր անգամ մը։ Քանի մը րոպէէն ետք աղջիկը ետ դարձաւ։

Ցանթին միշտ անշարժ էր և իր ունեցած գաղափարներուն ուշադիր կ՚երեւար։

Սպասուհին խիստ ցած ձայնով մը պատմեց քոյր Սէնըլիսին թէ պարոն քաղաքապետը առտուան ժամը վեցէն առաջ և ցուրտին մեկնած էր ճերմակ ձիով լծուած կառքով մը. թէ հետը ոչ ոք առած էր, և ոչ իսկ կառավար մը. թէ ո՞ր ճամբէն գացած ըլլալը յայտնի չէր. թէ ոմանք Արասի ճամբէն անոր դառնալը տեսեր էին. թէ ոմանք ալ կը հաստատէին թէ անոր հանդիպած էին Բարիզի ճամբուն վրայ։ Թէ մեկնելու ատեն իր սովորութեան համեմատ խիստ հեզ երեւցած էր, և թէ դռնապանուհիին ըսած էր միմիայն որ այն գիշեր իրեն չսպասեն։

Մինչդեռ երկու կիները իրենց կռնակը դէպի Ցանթինին անկողինը դարձուցած կը փսփսային, քոյրը հարցափորձ և սպասուհին ալ ենթադրութիւններ ընելով, Ցանթին անկողնին մէջ ծունկի վրայ եկած էր գործարանական հիւանդութեանց այն տենդային ուժգնութեամբ որով առողջութեան ազատ շարժումները մահուան ահարկու նիհարութեան հետ կը խառնուին,

և պրկուած ձեռքերովը սնարին վրայ կրթնած և գլուխն ալ երկու վարագոյրներուն մէջէն դուրս հանած մտիկ կ՚ընէր։ Եւ ահա՛ յանկարծ պոռաց.

— Պ. Մատլէնի վրայ կը խօսիք. ի՞նչ կ՚ընէ, ինչո՞ւ չգար։

Ձայնը այնքան բիրտ և հաստ էր որ կիները մարդու մը ձայն լսել կարծեցին. ահաբեկելով իրենց ետին դարձան։

— Պատասխա՛ն տուէք պոռաց Ցանթին։

Սպասուհին թոթովելով պատասխանեց.

— Դռնապանուհին ըսաւ թէ այսօր չպիտի կրնայ գալ։

Ցանթին առանց փոխելու դիրքը բարձր ձայնով և հրամայական և միանգամայն կսկծալի եղանակաւ մը կրկնեց.

— Չպիտի՞ կրնայ գալ։ Ինչո՞ւ համար։ Պատճառը գիտէք։ Հիմա կը փսփսայիք իրարու։ Ես ալ կ՚ուզեմ գիտնալ։

Սպասուհին շուտ մը կրօնաւորին ականջին ըսաւ.

— Պատասխան տուէք թէ քաղաքապետական ժողովին մէջ զբաղած է։

Քոյր Սէնըլիս թեթեւակի կարմրեցաւ, վասն զի սպասուհին ստախօսութիւն մը կ՚առաջարկէր իրեն։ Բայց միւս կողմէն ալ կը կարծէր որ եթէ հիւանդին ճշմարտութիւնը ըսելու ըլլար, սոսկալի հարուած մը տուած պիտի ըլլար անոր, և թէ Ցանթինի ներկայ կացութեան նայելով ծանր բան մըն էր այսպիսի լուր մը տալը։ Այս կարմրուքը քիչ տեւեց։ Քոյրը իր հանդարտ և տրտում նայուածքը Ցանթինին ուղղելով ըսաւ.

— Պ. քաղաքապետը մեկնեցաւ։

Ցանթին կանգնեցաւ և իր կրունկներուն վրայ

նստաւ։ Աչքերը փողփողեցան։ Անլուր ուրախութիւն մը տարածուեցաւ իր ցաւագին դէմքին վրայ։

— Մեկնեցա՛ւ, պոռաց. Գօզէթը բերելու գնաց ուրեմն։

Յետոյ երկու ձեռքը դէպի երկինք վերցուց, և իր բոլոր դէմքը անպատում երևոյթ մը առաւ։ Շուրթերը կը շարժէր և ցած ձայնով աղօթք կ'ընէր։

Երբոր աղօթքը լմնցաւ.— Քոյր իմ, ըսաւ, հիմակ ա՛լ կը պառկիմ. ինչ որ հրամայուի պիտի ընեմ. քիչ մը առաջ անմտութիւն մը ըրի. ներում կը խնդրեմ բարձր ձայնով խօսելուս համար. քոյր իմ գիտեմ որ բարձր խօսիլը շատ գէշ բան է, բայց ահա շատ գոհ եմ։ Բարերարն Աստուած բարի է, պարոն Մատըլէն ալ բարի է, եթէ չէք գիտեր ըսեմ ուրեմն, Պ. Մատըլէն Մօնֆէրմէյլ գնաց պզտիկ Գօզէթս առնելու և բերելու համար։

Ֆանթին պառկեցաւ նորէն, կրօնուհին օգնեց բարձը շտկելու համար և վիզէն կախուած արծաթեայ պզտիկ խաչը պագաւ, զոր քոյր Սէնփլիս տուած էր իրեն։

— Աղջիկս, ըսաւ քոյրը, աշխատէ հանգստանալու հիմա, և ա՛լ մի խօսիր։

Ֆանթին խոնաւ ձեռքովը քոյրին ձեռքը բըռնեց, քոյրը կը վշտանար անոր այնպէս քրտինք թափելը տեսնելով։

— Այս առաւօտ մեկնեցաւ Բարիզ երթալու համար։ Բայց Բարիզէն անցնելու ալ պէտք չունի։ Մօնֆէրմէյլ Բարիզէն եկողին ձախակողմը կ'իյնայ։ Երբոր Գօզէթին խօսքը կ'ընէի, կը յիշէ՞ք թէ ինչպէս կ'ըսէր ինծի. «Քիչ ատենէն կուգայ, քիչ ատենէն կուգայ»։ Կ'ուզէ անակնկալ խաղ մը ընել և զիս զարմացնել։ Գիտէք թէ նամակ մը ստորագրել տուաւ ինծ.

Գօզէթս Թէնարտիէներէն առնելու համար։ Ա՛լ ասոնք բան մը չպիտի կրնան ըսել, այնպէս չէ. հարկաւ Գօզէթը պիտի յանձնեն. վասն զի ինչ որ կը պահանջէին, պիտի վճարուի։ Կառավարութիւնն անշուշտ չպիտի ներէ որ մանուկը պա՛հեն՝ իրենց պահանջքն առնելէն ետք։ Քոյր իմ, նշան մի՛ ընէք զիս արգիլելու համար որ խօսիմ։ Խիստ երջանիկ եմ. շատ լաւ եմ. ա՛լ ամենեւին հիւանդ չեմ, քանի որ Գօզէթը պիտի տեսնեմ. մանաւանդ թէ շատ անօթի եմ։ Հինգ տարի կայ որ տեսած չեմ զայն։ Դուք չէք երեւակայեր թէ ի՛նչ գրաւիչ բան է զաւակ ըսուածը։ Մանաւանդ թէ պիտի տեսնէք որ շատ սիրուն է ան։ Գիտնայիք անգամ մը ինչ պզտիկ, գեղեցիկ և վարդագոյն մատներ ունի. Նախ շատ գեղեցիկ ձեռքեր պիտի ունենայ։ Երբ մէկ տարեկան էր, ծիծաղելի ձեռներ ունէր։ Բայց պիտի տեսնէք։ Հիմա Գօզէթ մեծցած է։ Եօթ տարեկան է։ Օրիորդ մըն է։ Ես Գօզէթ կ'ըսեմ, բայց անունը Էօֆրազի է։ Ձեզ բան մը ըսե՞մ. այս առաւօտ բուխերիկին վրայի փոշին կը նայէի, և այնպէս նայելով կը կարծէի թէ քիչ ատենէն Գօզէթը պիտի տեսնեմ։ Ո՛վ Աստուած իմ, քանի անիրաւութիւն է տարիներով մեր զաւակներու տեսութենէն զրկուիլը. պէտք է մտածել թէ կեանքը յաւիտենական չէ։ Ո՛հ շատ մեծ բարեսիրութիւն մըն է պարոն քաղաքապետին մեկնած ըլլալը. ճշմարիտ է որ շատ ցուրտ կայ. Գէթ վերարկուն առա՞ւ. վաղը հոս պիտի ըլլայ, այնպէս չէ՞. վաղը տօնախմբութեան օր մը պիտի ըլլայ։ Քոյր իմ, վաղը առտու միտքս ձգեցէք որ դանթելայով կարուած պզտիկ գտակս դնեմ։ Մօնֆէրմէյլ գիւղ մըն է։ Ժամանակաւ հետի ճամբաներով գացած եմ հոն։ Ինծի համար շատ հեռի երևցաւ այն։ Բայց կառքերը խիստ շուտ կ'երթան. վաղը Գօզէթին հետ հոս պիտի գտնուի պարոն

քաղաքապետը։ Սակէ Մօնֆէրմէյլ ո՞րքան ժամանակուան ճամբայ է։

Թօյրը որ ամենեւին տեղեկութիւն մը չունէր հեռաւորութեանց նկատմամբ, պատասխանեց.

— Ո՛հ, կարծեմ թէ վաղը պիտի կրնայ հոս գտնուիլ։

— Վա՞ղը, վա՛ղը, ըսաւ Ֆանթին, վա՛ղը պիտի տեսնեմ Կօզէթը. կը տեսնէք որ ա՛լ հիւանդ չեմ, բարեխիղճ քոյրդ, ուրախութենէս կը խնդենամ։ Եթէ ուզող ըլլար, կը պարէի։

Ով որ քառորդ մը առաջ տեսած ըլլար Ֆանթինը, բան մը պիտի կրնար հասկնալ։ Բայց հիմա վարդի գոյն առած էր, ազդու և բնական ձայնով կը խօսէր. բոլոր դէմքը կը ժպտէր։ Կամաց կամաց խօսելով մերթ ընդ մերթ կը խնդար իւրովի։ Մայրական ուրախութիւնը գրեթէ մանկային ուրախութիւն է։

— Է՛, ա՛լ հիմա գո՛հ ես, հնազանդէ ինձ. մի՛ խօսիր ալ, ըսաւ կրօնուհին։

Ֆանթին գլուխը բարձին վրայ դրաւ և կէս ձայնով ըսաւ ինքնիրեն.— Այո՛, պառկէ՛. խելօք կեցի՛ր, ահա զաւակդ պիտի տեսնես։ Իրաւունք ունի քոյր Սէնփլիսը, իրաւունք ունի։ Ամէն հոս գտնուողներն իրաւունք ունին։

Յետոյ առանց թնդալու, առանց գլուխը շարժելու աչքերը բոլորովին բացած և զուարթ կերպարանքով մը սկսաւ ամէն կողմ նայիլ, և ա՛լ բան մը չըսաւ։

Թօյրը վարագոյրները գոցեց, յուսալով Ֆանթին պիտի՛ քնանայ։

Ժամը եօթէն ութի ատենները բժիշկն եկաւ։ Ձայն մը չլսելուն համար կարծեց թէ Ֆանթին կը քնանար. կամաց կամաց ներս մտաւ, և ոտքին ծայրովը քալելով անկողնին մօտեցաւ։ Կէս մը բացաւ վարագոյրները

և վառող պատրոյգին նշուլովը Ֆանթինի մեծ և հանդարտ աչքերը տեսաւ որոնք իրեն կը նայէին։

Ֆանթին բժիշկին ըսաւ.— Այնպէս չէ՛, պարո՛ն, թոյլ պիտի տրուի որ ան իմ քովս պզտիկ անկողնի մը մէջ պառկի։

Բժիշկը կարծեց թէ կը բանդագուշէր Ֆանթին. Ասիկա շարայարեց.

— Ներեցէք, ճիշդ բաւելու չափ տեղ կայ։

Բժիշկը մէկ կողմ կանչեց քոյր Սէնփլիսը որ եղելութիւնը պատմեց անոր. ըսաւ թէ Պ. Մատըլէն մէկ կամ երկու օրուան համար դուրս գացած էր, և թէ քանի որ յայտնի չէր ո՛ւր գացած ըլլալը, յարմար դատած չէր հիւանդին իմացնել թէ գուցէ կը սխալի կարծելով թէ պարոն քաղաքապետը Մօնֆէրմէյլ գացած է. թէ վերջապէս կարելի էր որ Ֆանթին ճիշդ գուշակած ըլլար։ Բժիշկը հաւնեցաւ քոյր Սէնփլիսին այս կերպով վարուելուն։

Յետոյ Ֆանթինի մօտեցաւ, որ կրկնեց։

— Երբ առտուն արթննայ, բարի լոյս, պիտի ըսեմ խեղճ մանկիկիս, և որովհետեւ գիշերը ես չեմ քնանար անոր քնանալը պիտի լսեմ։ Իր պզտիկ շունչը առնելով որ այնքան քաղցր է, լաւութիւն պիտի զգամ։

— Ձեռքդ ինծի տուր, ըսաւ բժիշկը։

Թեւը երկնցուց և խնդալով պոռաց.

— Ա՛լ աղէկ եմ, չգիտէ՞ք ուրեմն աղէկնալուս պատճառը. բայց իրաւունք ունիք չգիտնալու։ Կօզէթ վաղը պիտի գայ։

Բժիշկը զարմացաւ։ Ֆանթին աւելի աղէկ էր։ Նեղութիւնն աւելի քիչ էր։ Երակն աւելի ուժով կը զարնէր. նորեկ կենդանութիւն մը յանկարծ ոգի կուտար այս հալումաշ խեղճ էակին։

— Տօգթէօր, կրկնեց Ֆանթին. քոյր Սէնփլիս ը-

սա՛ւ ձեռքի թէ պարոն քաղաքապետը մանկիկը ջերմելու-գացած է։

Բժիշկը լռել և ցաւոտին յուզումներէ զգուշանալ պատուիրեց։ Զուտ գինգինայի դեղաջուր մը տուաւ, նաեւ ամոքիչ ջուր մը խմցընել պատուիրեց եթէ գիշերը տենդը բռնելու ըլլայ։ Մեկնելու ատեն քոյրին ըսաւ.—Աւելի աղէկ կ'երթայ։ Բարեբախտութեամբ եթէ իրօք վաղը պարոն քաղաքապետը մանկան հետ վերադառնայ, ո՛վ գիտէ, չա՛ դարմանայի տագնապներ կան. մեծ ուրախութեանց յանկարծ հիւանդութեանց առաջքը առնելը տեսնուած բան է. քաջ գիտեմ որ ասիկա գործարանական և շատ յառաջացած հիւանդութիւն մըն է. բայց անանկ դարմանիքներ են ասոնք որ...։ Գուցէ պիտի ազատենք հիւանդը։

ԳԼՈՒԽ Է.

ՃԱՄԲՈՐԴԸ Հ'ԱՍՆԵԼՈՎ՝ ԴԱՐՁԵԱԼ ՄԵԿՆԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԶԳՈՒՇՈՒԹԵԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐ ՁԵՌՔ Կ'ԱՌՆԷ

Երեկոյեան ժամը ութին նամակատան մեծ դուռնէն Արաս մտաւ այն կառքը զոր ճամբան թողուցինք։ Կառքէն իջաւ այն մարդը զոր գիտեցինք մինչեւ այս բոպէ անմատչելի կերպարանքով մը պատասխաններ տուաւ պանդոկին ծառաներուն՝ որոնք հարցումներ ընելով փոյթ կը ցուցնէին իր կամքը կատարելու. օգ-

նական ձին ետ ղրկեց և պզտիկ ճերմակ ձին ալ ինքը տարաւ ախոռը կապեց, յետոյ վարի յարկը գնդախաղի սրահը մտաւ, դուռը գոցեց, նստաւ և սեղանի մը վրայ կռթնեցաւ։ Տասն ու չորս ժամ տեւած էր այս ճամբորդութիւնը զոր վեց ժամուան մէջ ընել կը կարծէր։ Ինքզինքը կ'արդարացնէր գիտելով որ յանցանքն իրը չէր. բայց ի ներքուստ չէր նեղանար այնքան ուշացած ըլլալուն համար։

Պանդոկապետուհին եկաւ։

— Պարոնը պիտի պառկի՞. պարոնը պիտի ընթրէ՞։

Մարդը բացասական նշան մը ըրաւ գլխովը։

—Ձիապանը կ'ըսէ թէ պարոնին ձին շատ յոգնած է։

Հոս լռելէ դադրելով պատասխանեց.

— Ձին միթէ վաղը չպի՞տի կրնայ դարձեալ ճամբայ ելնել։

— Ո՛չ, պարոն. առնուազն երկու օր հանգչելու պէտք ունի։

Մարդը հարցուց.

— Նամակատունը միթէ աս չէ՞։

— Այո՛, պարոն։

Պանդոկապետուհին նամակատունը տարաւ մարդը. ասիկա իր անցագիրը ցուցուց և հարցուց թէ կարելի՞ էր արդեօք նոյն գիշերը սուրհանդակի կառքին հետ Մ... վերադառնալ. երբ իմացաւ որ սուրհանդակին քովի տեղը պարապ էր, իրեն համար պահեց զայն և վարձքը վճարեց։ Պարոն, ըսաւ բաժապետը, առաւօտեան ժամը ճիշդ մէկին մեկնելու համար պէտք է որ հոս գտնուինք։ Յետոյ դուրս ելաւ մարդն և սկսաւ բշիլ քաղաքին մէջ։

Արաս առաջին անգամ եկած էր. փողոցները մութ էին. կը քալէր առանց գիտնալու թէ ո՛ւր կ'երթայ։ Բայց կ'երեւար թէ դիտմամբ չէր հարցներ անցորդնե-

րուն իր ուսկէ երթալու պարտաւորուիլը։ Գրէնչօն անուն առուակէն անցաւ և ինքզինքը նեղ և պզտիկ փողոցներու լաբիւրինթոսի մը մէջ գտնելով մոլորեցաւ։ Տեղացի մը ձեռքը մեծ լապտեր մը ունենալով կ'երթար։ Պահ մը վարանելէն ետք որոշեց այս տեղացիին դիմել, բայց նախ առջին և ետին նայեցաւ՝ կարծես վախնալով որ ուրիշ մը չլսէ իր ընելիք հարցումը։

— Պարոն ըսաւ. կը հաճի՞ք ըսելու ինձ թէ ո՛ւր է արդարութեան պաշտօնատունը։

— Տեղացի չէք եղեր, պարոն, պատասխանեց տեղացին որ բաւական ծեր մարդ մըն էր. ապա ուրեմն հետս եկէք։ Ճիշդ դէպի արդարութեան պաշտօնատունին, այսինքն կուսակալին ապարանքին կողմը կ'երթամ, վասն զի հիմա պաշտօնատունը կը նորոգուի, և դատաստանական նիստերը առժամանակեայ կերպով կուսակալին ապարանքին մէջ կ'ըլլան։

— Միթէ հո՞ն կը գումարուի եղեռնական ատեանը։

— Անշուշտ, պարոն. ինչ որ այսօր կուսակալի ապարանք է, յեղափոխութենէ առաջ առաջնորդարան էր։ Պ. Տը Գոնզիէ որ 1872ին եպիսկոպոս էր, մեծ սրահ մը շինել տուաւ։ Ահա այն մեծ սրահին մէջ կը գումարուին դատաւորները։

Ճամբան՝ տեղացին հարցուց մարդուն.

— Եթէ դիտաւորութիւն ունիք դատի մը հանդիսական ըլլալու, քիչ մը ուշ է։ Սովորաբար ժողովը ժամը վեցին կը ցրուի։

Բայց երբ մեծ հրապարակին մօտեցան, տեղացին ընդարձակ և խաւարին շէնքի մը երեսին կողմի չորս լուսաւոր երկայնաձև պատուհանները ցուցուց անոր, և ըսաւ.

— Իրաւ որ բաղդաւոր էք, պարոն, վասնզի ճիշդ ատենին հասաք։ Սա չորս պատուհանը կը տեսնէ՞ք,

այն է ահա եղեռնական ատեանը։ Լոյս կայ։ Ըսել է թէ նիստը տակաւին վերջացած չէ։ Կ'երեւայ թէ դատը երկար տեւած և գիշերն ալ նիստ մը ընել հարկ եղած է։ Դատը կարեւորութիւն մը ունի՞ ձեզի համար. միթէ եղեռնակա՞ն դատ մըն է. միթէ վկա՞յ մըն էք։

Դատի համար չեկայ հոս. փաստաբանի մը հետ պիտի տեսնուիմ, պատասխանեց մարդը։

— Ատ ուրիշ բան է, ըսաւ տեղացին։ Պարոն, ահա դուռը։ Հոն է նաև պահնորդը։ Մեծ սանդուղէն վեր ելէք։

Տնեցիին հրահանգներուն համեմատ վարուեցաւ, և քանի մը րոպէէն ետք կը գտնուէր սրահի մը մէջ, ուր շատ մարդիկ կային և ուր խումբ խումբ մարդեր պատմուճանաւոր փաստաբաններու հետ խառնուած հոն հոս կը փսփսային։ Միշտ տրտմելի բան մըն է տեսնել սեւեր հագուող մարդերու այս խումբը, որոնք դատարանի սենեակներուն շեմին վրայ ցած ձայնով իրարու հետ կը փսփսան։ Այս փսփսուքներէն խիստ քիչ անգամ ողորմ և գթութիւն կ'ելնէ։ Շատ անգամ ելածն է նախապէս վճռուած դատապարտութիւններ։ Անցնող և մտախոհող դիտող մը կը կարծէ թէ այս խումբերը տխուր փեթակներ են ուր բզզող միտքեր ամէն տեսակ խաւարային շէնքեր կը շինեն ի միասին։

Այս սրահը՝ որ ընդարձակ և ճրագով մը միայն լուսաւորուած էր՝ եպիսկոպոսարանին հին սրահներէն մին էր, և իբր դատարանի նախասրահ կը գործածուէր։ Երկաթէ դուռով մը որ նոյն պահուն գոց էր, կը զատուէր մեծ սենեակէն ուր նիստ կ'ընէր եղեռնական ատեանը։

Այնքան մութ էր որ մարդը չվախցաւ հարցնելու փաստաբանի մը, առանց անոր ո՛վ ըլլալը գիտնալու։

— Պարոն, ըսաւ, դատն ի՞նչպէս եղաւ։

— Ա՛լ լմնցաւ, պատասխանեց փաստաբանը։

— Լմնցա՞ւ։

Այս խօսքը այնպիսի ձայնով մը արտասանուեցաւ որ փաստաբանը ետեւը դառնալով, ըսաւ.

— Ներեցէք, պարոն, միթէ ազգակա՞ն մըն էք։

— Ոչ։ Հոս մարդ մը չեմ ճանչնար։ Միթէ դատապարտութի՞ւն մը եղաւ։

— Անշուշտ. գրեթէ անկարելի էր չդատապարտել։

— Բանի՞ աշխատութեա՞նց դատապարտութիւն։

— Մշտնջենական բանի աշխատութեանց։

— Ուրեմն հաստատուեցա՞ւ նոյնութիւնը, կրկնեց այնպիսի տկար ձայնով մը որ հազիւ թէ կը լսուէր։

— Ի՞նչ նոյնութիւն. պատասխանեց փաստաբանը։ Նոյնութիւն հաստատելու բան չկար։ Դատը պարզ բան մըն էր։ Կինը իր զաւակը սպաննած էր. որդեսպանութիւնը հաստատուեցաւ. դատաւորները նախապէս մըտածուած չհամարեցին ոճիրը և կինը մշտնջենական բանի աշխատութեանց դատապարտեցին։

— Ըսել է թէ կին է դատապարտուողը։

— Անշուշտ, ըսաւ փաստաբանը։ Լիմօզէն անուն աղջիկն է։ Հապա ի՞նչ է ձեր հարցուցածը։

— Ոչինչ, բայց քանի որ լմնցաւ դատը, ինչո՞ւ տակաւին լուսաւոր է սրահը։

— Միւս դատին համար, որ գրեթէ երկու ժամէ ի վեր սկսած է։

— Ի՞նչ է այն դատը։

— Ո՛հ, այն դատն ալ յայտնի բան մըն է։ Ամբաստանեալը սրիկայ մը, վերապարտ մը, թիապարտ մը, գող մըն է։ Ալ չգիտեմ թէ ի՛նչ է անունը։ Աւազակի մը կերպարանք ունի։ Յանցանքը հաստատուելու ալ չըլլայ, միմիայն այնպիսի կերպարանք մը ունենալուն համար թիարան կը ղրկէի զայն։

— Պարոն, հարցուց մարդը, կարելի՞ է արդեօք սրահը մտնել։

— Յիրաւի չեմ կարծեր։ Սրահը անհագին բազմութեամբ մը լի է։ Բայց նիստը ընդհատուած է։ Դուրս ելած մարդ կայ. նիստը նորէն սկսելու ատեն կրնաք մտնելու փորձ մը ընել։

— Ո՞ւրկէ պէտք է մտնել։

— Սա մեծ դուռնէն

Փաստաբանը հեռացաւ մարդուն քովէն։ Քանի մը րոպէի մէջ ամէն տեսակ զգացումներով, գրեթէ միահաղոյն կերպով յուզուած էր մարդը։ Անտարբեր մարդուն խօսքերը հետզհետէ անոր սիրտը մխուած էին իբր հրաշէկ թուրեր։ Երբ տեսաւ որ դեռ բան մը լմնցած չէր, շունչ առաւ. բայց չէր կրնար ըսել թէ զգացածը գոհունակութի՞ւն էր թէ ցաւ մը։

Քանի մը խումբերու մօտեցաւ և ուշ դրաւ անոնց խօսակցութեան։ Ատեանը տեսնելու շատ դատեր ունենալով, ժողովին նախագահը նոյն օրուան նիստին համար երկու պարզ և կարճ դատ նշանակած էր։ Նախ որդեսպանութեան դատը սկսած էր, և հիմա կարգը եկած էր եղեռնագործին, վերապարտին, իր սովորական դերը խաղացողին։

Այս մարդը խնձոր գողցած էր, բայց գողութիւնը կ'երեւայ թէ լաւ մը ապացուցուած չէր. հաստատուած էր սակայն թէ անիկա Թուլոնի թիարանը նետուած էր ժամանակաւ։ Այս պատճառաւ էր որ իր դատը յոռի կերպարանք կ'առնէր։ Մանաւանդ թէ հարցափորձ ըլլալէն ետք վկայութիւնները տրուած էին արդէն. բայց տակաւին ամբաստանեալը պաշտպանելու համար փաստաբանը պիտի խօսէր, և կառավարութեան փաստաբանն ալ հակառակը հաստատելով անոր դատապարտութիւնը պիտի պահանջէր. հետեւաբար

կէս գիշերէն առաջ չէր կրնար վերջանալ դատը. հաւանական է թէ պիտի դատապարտուէր մարդը, վասն զի կառավարութեան փաստաբանը շատ յաջողակ էր— և իր ամբաստանեալները ձեռքէն չէր փախցներ.—Խելացի տղայ մըն էր ան, որ ոտանաւոր կը շինէր: Եղեռնական իրաւարարի սրահին դուռէն քով ոտքի վըրայ կանգնած նուիրակ մը կը սպասէր:

— Պարոն, դուռը շուտ պիտի բացուի՞, հարցուց Նուիրակին:

— Չպիտի բացուի ըսաւ Նուիրակը:

— Ինչո՞ւ. ատեանը նորէն բացուելու ժամանակ դուռը պիտի չբացուի՞. միթէ նիստը ընդհատուած չէ՞:

— Ատեանը արդէն բացուեցաւ դարձեալ, պատասխանեց Նուիրակը, բայց դուռը չպիտի բացուի:

— Ինչո՞ւ:

— Վասն զի սրահը բազմութեամբ լի է:

— Ի՛նչ, ա՛լ ուրիշ տեղ չկայ:

— Եւ ոչ իսկ մարդու մը համար: Դուռը գոցուեցաւ: Ա՛լ ոչ ոք կրնայ ներս մտնել:

Նուիրակը պահ մը լռելէն ետք շարունակեց:

— Պ. Նախագահին ետեւը տակաւին երկու կամ երեք տեղ կայ. բայց Պ. Նախագահը հասարակաց պաշտօնաւորներու սեփականած է զանոնք:

Նուիրակը այս ըսելէն ետք կռնակը դարձուց:

Մարդը գլուխը ծռելով նախասենեակէն անցաւ և մեծ սանդուղէն կամաց կամաց և կարծես ամէն մէկ աստիճանը կոխելու դեդեւելով վար իջաւ: Հաւանական է որ ինքն իրեն հետ կը խորհրդակցէր: Առջի օրէն ի վեր իր սրտին մէջ տեղի ունեցող սաստիկ կռիւը վերջացած չէր. և ամէն մէկ բոպէ նոյն կըռուին յանկարծական նոր փոփոխում մը առնելը կը տեսնէր: Երբ սանդուխին ստորոտը հասաւ, կռնակը

սանդուղին վանդակին տուաւ և թեւերը կուրծքին վրայ առաւ: Յանկարծ թիկոցը բացաւ, թղթակալը հանեց, մատիտը առաւ, թերթ մը պատռեց, և կանթեղին նշոյլին մօտենալով այն թերթին վրայ սա տողը գրեց. Պ. Մաւրիս Մ...ի քաղաքապետ, յետոյ մեծ քայլերով սանդուխէն վեր ելաւ նորէն, բազմութիւնը ճեղքեց, ուղղակի Նուիրակին քով գնաց, թուղթը յանձնեց և իշխանաբար ըսաւ. — Պարոն Նախագահին տար ասիկա:

Նուիրակը թուղթը առաւ, նայեցաւ անգամ մը և հնազանդեցաւ:

ԳԼՈՒԽ Ը.

ՊԱՏԻՈՅ ՄՈՒՏՔ

Մ...ի քաղաքապետը առանց ինքն ալ գիտնալու գրեթէ երեւելի անուն մը առած է: Եօթը տարիէ ի վեր Պա Պուլօնեի մէջ ըրած առաքինի գործերուն համբաւը վերջապէս պզտիկ երկրի մը սահմաններէն անցեր և մօտակայ երկու կամ երեք գաւառներուն մէջ տարածուեր էր: Ոչ միայն սեւ ապակեղինաց արհեստը վերահաստատելով մեծ ծառայութիւն մը ըրած էր նահանգին գլխաւոր քաղաքին, այլ նաև հարիւր քառասունըմէկ գիւղերուն մէջ չկար գիւղ մը որուն բարիք մը ըրած չըլլար: Մանաւանդ թէ ի պահանջել հարկի

կրցած էր նաև ուրիշ նահանգներու արհեստները յառաջացնել և արդիւնաւորել։ Օրինակի համար առիթ ունեցած էր իր վարկովը և դրամագլուխովը Պուլոնի մէջ շղարշատեղի գործարանին, Ֆէրվանի մէջ ասուիի մանարանին և Պուպէ-Սիտ-Գանչի մէջ ալ կտաւի ջրաբաշխական գործարանին պաշտպանութիւն ընելով։ Ամէնուրեք պատկառանօք կը տրուէր Պ. Մատըլէնի անունը։ Արաս ու Տուէ պզտիկ այլ բաղդաւոր քաղքէն կը նախանձէին այնպիսի քաղաքապետ մը ունենալուն համար։

Տուէի արքունի ատենին խորհրդականը որ Արասի մէջ եղեռնական ատեանին նախագահութիւնը կը վարէր, ամէն մարդու պէս կը ճանչնար այս անունը որ ամէնուրեք և մեծապէս կը յարգուէր։ Երբ նուիրակը ժողովին սենեակէն ունկնդրութեան ատեանը տանող դուռը մեղմիկ բանալով նախագահին թիկնաթոռին ետեւը ծռեցաւ և այս պարոնը կ'ուզէ ներկայ ըլլալ դատին ըսելով երբ յանձնեց անոր այն թուղթը որու վրայ գրուած էր ընթերցողին քիչ մը առաջ կարդացած տողը նախագահը ակնածական բուռն շարժումով մը գրիչը առաւ, թուղթին վարի կողմը քանի մը խօսք գրեց և նուիրակին յանձնեց նորէն՝ ըսելով. Թող հրամմէ՛ գայ։

Թշուառ մարդը որուն պատմութիւնը կը պատմենք, սրահին դուռին քով կեցած էր ճիշդ այն տեղ և ճիշդ այն դիրքով ուր կը գտնուէր և նուիրակը իրմէ զատուած էր։ Մտախոհութեանը մէջ ձայն մը լսեց որ կ'ըսէր իրեն. Պարոնը հետս գալու պատիւը կը հաճի՞ շնորհելու ինծի։ Այս այն նուիրակն էր որ պահ մը առաջ կռնակը դարձուցած էր անոր և որ հիմա մինչեւ գետինը խոնարհելով կը բարեւէր զայն։ Նուիրակը այն խօսքը ըսելով թուղթն ալ անոր յանձնեց։ Բացաւ թուղթը, և որովհետեւ պատահաբար ճրագին քով կը գտնուէր, կրցաւ յետագայ տողը կարդալ։

«Եղեռնական ատեանին նախագահը իր յարգանքը կը մատուցանէ Պ. Մատըլէնին։ Թուղթը ձեռքին մէջ ճմլեց, իբր թէ այս քանի մը խօսքերը իրեն համար ներքին տարօրինակ և աղի համ մը ունենային։ Նուիրակին ետեւէն գնաց։ Քանի մը րոպէէն ետք տախտակամած սենեակի մը մէջ կը գտնուէր, սենեակին տեսքը տաղտուկ էր. կանաչ օթոցով ծածկուած սեղան մը կար որուն վրայ երկու մոմ կը վառէր։ Տակաւին կը ձայնէին նուիրակին յետին խօսքերը զոր ասիկա ըսելով ձգեց գնաց. «Պարոն, ժողովին սենեակն է այս, սա դրան պղնձեայ գնդակը դարձուցէք և ահա ատեանը և նախագահին թիկնաթոռին ետեւը կը գըտնուիք»։ Նուիրակին այս խօսքերը նեղ փողերու և խաւարին սանդուղներու հեռաւոր յիշատակ մը կ'արթնցնէր իր մտքին մէջ։ Նուիրակը մինակ ձգած էր զինքը։ Յետին վայրկեանը հասած էր։ Կ'աշխատէր ամփոփ միտքով մտածել, այլ չէր յաջողեր։ Սովորաբար մտածութեան թելերը ուղեղին մէջ կը տրուին ճիշդ այն միջոցին ուր մարդ ա՛լ աւելի անոնց կը կարօտի՝ կեանքի կսկծալի իրութիւնները կապակցելու համար։

Մարդը ճիշդ այն տեղն էր ուր դատաւորները կը խորհրդակցին և կը դատապարտեն։ Շուարուն հանդարտութեամբ մը կը նայէր այս հանդարտ և զարհուրելի սենեակին որուն մէջ այնքան կեանքեր փըշրուած էին, ուր պահ մը ետք իր անունը պիտի որոտար, և ուրկէ իր ճակատագիրը կ'անցնէր նոյն վայրկեանին։ Պատին կը նայէր, յետոյ ինքնիրեն կը նայէր, զարմանալով թէ ինչո՞ւ այն սենեակին մէջն էր և թէ ինչու ինքն էր սենեակին մէջ գտնուողը։ Քսանըչորս ժամէ աւելի կար որ բան մը կերած չէր, կառքին տատանումէն սոսկալի յոգնած էր, այլ յոգնութիւնը չէր զգար, կը կարծէր թէ բան մը չէր զգար։

Պատին վրայ կախուած սեւ շրջանակի մը մօտեցաւ, որուն ապակիին տակ Բարիզի քաղաքապետ և պաշտօնեայ Ժան Նիքօլա Բաշի հին ինքնագիր մէկ նամակը կար։ Թուականն էր՝ անշուշտ սխալմամբ Յունիս 9, տարի Բ., Բաշ այս նամակին հետ հասարակաց խորհրդատուին կը ղրկէր իրենց տունը բանտարկուող պաշտօնեաններու և երեսփոխաններու ցուցակը։ Ով որ նոյն պահուն սենեակին մէջ կարենար տեսնել և դիտել մարդը, անշուշտ պիտի երեւակայէր թէ նամակը անոր շատ հետաքրքրական կ'երեւար, վասնզի աչքը վրայէն չէր հեռացներ և երկու կամ երեք անգամ կարդաց զայն։ Կը կարդար առանց ուշադրութեան և յանդգէտս. Ֆանթինին և Գօզէթին վրայ կը մտածէր։

Մտախոհելէ առանց դադրելու ետեւը դարձաւ և զինքը եղեռնական ատեանին արահէն բաժնող դուռին պղնձեայ գնդակը տեսաւ։ Գրեթէ մոռցած էր այս դուռը։ Նայուածքը որ նախ հանդարտ էր, դուռին վրայէն չկրցաւ հեռանալ, այն պղնձեայ գնդակին հետ կապուեցաւ մնաց, յետոյ ահարեկ և անշարժ նայուածք մը եղաւ և սակաւ առ սակաւ սարսափով համակուեցաւ։ Մազերուն մէջէն չիթ առ չիթ քրտինք կ'ելնէր և ուղխօրէն կը հոսէր քունքերուն վրայէն։

Եղաւ վայրկեան մը ուր ապստամբութեամբ խառն իշխանութեամբ մը շարժում մը ըրաւ, աննկարագրելի շարժում մը որ նշանակէ և որ շատ աղէկ կը նշանակէ. Խե՜նդ եմ ի՞նչ եմ. ո՞վ կը բռնադատէ զիս ներս մտնելու։ Յետոյ յանկարծ ետեւը դարձաւ, դիմացը տեսաւ այն դուռը ուրկէ ներս մտած էր. դէպի այն դուռը գնաց և դուրս ելաւ։ Ա՛լ այն սենեակին մէջ չէր, դուրսն էր. փողի մը մէջ կը գտնուէր, այն փողին մէջ ուրկէ դուրս ելած էր և որ երկայն, նեղ, աստիճաններով և դռնակներով բաժնուած, ամէն տեսակ ան-

կիւններ կազմող, հոն հոս հիւանդներու ճրագներու նման կանթեղներէ լոյս առնող փող մըն էր։ Շունչ մը առաւ, մտիկ ըրաւ, ոչ առջեւի և ոչ ալ ետեւի կողմէն ձայն մը չէր առներ, սկսաւ փախչիլ, իբր թէ հալածող մը ըլլար ետեւէն։

Երբ այս նեղ անցքին անկիւններուն մեծագոյն մասէն անցաւ և հեռացաւ, նորէն մտիկ ըրաւ։ Միեւնոյն լռութիւնը, միեւնոյն մթութիւնը կը տիրէր իր բոլորտիքը։ Շնչասպառ եղած կ'երերար, ուստի պատի մը կրթնեցաւ։ Պատին քարը ցուրտ էր, քրտինքը ճակատին վրայ կը սառէր, նորէն կանգնեցաւ սարսուռ մը զգալով։

Եւ ահա հոն մինակը, մութին մէջ, ոտքի վրայ կանգնած՝ ցուրտէն և գուցէ ուրիշ բանէ դողալով՝ մտածեց։

Բոլոր գիշերը մտածեր էր, բոլոր օրը մտածեր էր, իր ներսէն այլեւս մէկ ձայն միայն կը լսէր որ կ'ըսէր իրեն. Բաբէ՛։

Այսպէս քառորդ մը անցաւ։ Վերջապէս գլուխը ծռեց, ցաւագին հառաչանք մը հանեց, թեւերը թողուց որ կախուին և ետ գնաց։ Յամրաբար կը քալէր վատ մարդու մը պէս։ Կարծես թէ խոյս տալու միջոցին ետեւէն հասած էր մէկը և զինքը բռնելով ետ կը տանէր։

Նորէն մտաւ խորհրդակցութեան սենեակը։ Առջին տեսած բանը դրան կղպակին լեզուամոյթն էր։ Այս լեզուամոյթը որ բոլորակ էր և յղկուն պղինձէ, զարհուրելի աստղի մը պէս կը փողփողէր իրեն համար։ Լեզուամոյթին կը նայէր՝ վագրի մը աչքը նայող գառնուկի մը պէս։

Աչքերը չէր կրնար անոր վրայէն հեռացնել։ Ժամանակ առ ժամանակ քայլ կ'առնէր և դուռին կը մօ-

տենար։ Եթէ մտիկ ընելու ըլլար, մօտակայ սրահին ձայնը խառնաշփոթ շշուկի մը պէս լսած պիտի ըլլար, բայց մտիկ չէր ըներ և չէր լսեր։ Յանկարծ դուռին քով գտաւ ինքզինքը, առանց ինքն ալ գիտնալու թէ ինչպէս մտած էր. Ջղաձգային սարսուռով մը գնդակը բռնեց. դուռը բացուեցաւ։

Ա՛լ ունկնդրութեան սրահին մէջն էր։

Գ· Ո Ւ Խ Թ.

ՏԵՂ ՄԸ ՈՒՐ ՀԵՏԶՀԵՏԷ ՀԱՄՈԶՈՒՄՆԵՐ ԿԸ ԿԱԶՄՈՒԻՆ

Քայլ մը առաւ, դուռը ետևէն գոցեց մեքենայաբար և ոտքի վրայ կեցաւ, դիտելով ինչ որ կը տեսնէր։ Բաւական ընդարձակ և հազիւ թէ լուսաւոր սրահ մըն էր ան ուր երբեմն աղմուկ կը տիրէր, երբեմն ալ լռութիւն և ուր բազմութեան առջև եղեռնական դատի մը ամէն տարրերը կը պարզուէին իրենց գձուձ և սոսկալի շուքովը։

Սրահին մէկ անկիւնը ուր ինք կը գտնուէր, դատաւորներ կային որոնց կերպարանքը անուշադիր և պատմուճանը մաշուած էր և որոնք իրենց եղունգը կը կրծէին կամ բիբը կը գոցէին. միւս ծայրը հնոտիներ հագած բազմութիւն մը կար, դիտած բաներն էին ամէն տեսակ դիրքով փաստաբաններ, պարկեշտ և անաչառ կերպարանքով զինուորներ, արատաւոր և հին տախտակամածներ, աղտոտ ձեղուն մը, աւելի գեղնագոյն

քան թէ կանաչագոյն փռոցով մը ծածկուած սեղաններ, ձեռքերէ սևցած դուռներ, տախտակին մէջ մըխուած բևեռներ, ծխարանի կանթեղներ որոնցմէ աւելի մուխ քան թէ լոյս կ'ելնէր, սեղաններուն վրայ պղնձեայ աշտանակներ և աշտանակներուն վրայ մոմեր. մըթութիւն, տձևութիւն, տրտմութիւն. այս ամէն իրերուն տեսքէն տաղտուկ և վեհ տպաւորութիւն մը կ'արտադրուէր, վասնզի հոն կ'զգար մարդս այն մարդկային մեծ բանը որ օրէնք և այն երկնային մեծ բանը որ արդարութիւն կ'անուանուի։

Բազմութեան մէջէն ոչ ոք ուշադրութիւն ըրաւ իրեն։ Ամէնքը տեղ մը կը նայէին, և այս տեղն էր նախագահին ձախ կողմի պատին քով և պզտիկ դրան մը մօտ դրուած փայտէ նստարան մը։ Այս նստարանին վրայ, որուն լոյս կուտային բազմաթիւ մոմեր, երկու զինուորի մէջտեղ նստած մարդ մը կար։

Այս մարդն էր ամբաստանեալ մարդը։ Չփնտռեց բայց տեսաւ զայն։ Իր աչքերը բնականաբար դէպի նստարանը ուղղեցան, կարծես նախապէս գիտնալով թէ ո՛ւր էր այն դէմքը։

Ինքզինքը տեսնել կարծեց. անշուշտ դէմքով բացարձակապէս իրեն չէր նմաներ, բայց իրեն պէս ծեր էր, դիրքովը, տեսքովը, անկուած մազերովը, խարտեաշ և անհանդարտ բիբովը, պլուզայովը այն մարդը ճշդապէս էր ինչ որ ինք Տ... մտած օրը՝ ատելութեամբ համակուած և սրտին մէջ պահելով այն ամէն ահռելի և սոսկալի խորհուրդները զոր տասնըինը տարուան մէջ թիարանի քարայատակին վրայէն ժողվելով դիզած էր։

Սարսուռով մը ըսաւ իւրովի—Աստուած իմ, միթէ այսպէս պիտի ըլլամ նորէն։ Այն անձը առնուազն վաթսուն տարեկան կ'երևար։ Չգիտեմ ի՛նչ բիրտ, ապուշ և ահարեկ երևոյթ մը ունէր։

Երբ դրան ճռինչը լսուեցաւ, տեղ տրուեցաւ որ անցնի։ Նախագահը գլուխը դարձուց և հասկնալով որ եկող անձը Մ...ի Պ. քաղաքապետն է, բարեւ տըւաւ։ Ընդհանուր փաստաբանը որ իր պաշտօնատան գործերուն համար շատ անգամ Մ. գացած և Պ. Մատըլէնը տեսած էր, ճանչցաւ զայն և նոյնպէս բարեւեց։ Բայց ինք հազիւ թէ նշմարեց իրեն տրուած բարեւները։ Տեսակ մը բանդագուշանքով գրաւուած էր, և կը նայէր։

Սրահին մէջ դատաւորներ, ատենադպիր մը, ոստիկանութեան զինուորներ և անագորոյն հետաքրքիրներու բազմութիւն մը կը տեսնէր, զոր արդէն ժամանակաւ անգամ մը, այսինքն քսան և եօթ տարի առաջ տեսած էր։ Նորէն կը տեսնէր այս աղէտալի բաները, որոնք իր առջեւն էին, կը շարժէին, կը կենային, չէ թէ ջանադրութիւնով յիշատակ մը կ'արթըննար մտքին մէջ, չէ թէ՝ սիներեւոյթ մը կը տեսնէր երեւակայութեան մէջ, այլ իրական զինուորներ և իրական դատաւորներ, միսով և ոսկրով կազմուած իրական մարդերու իրական բազմութիւն մըն էր տեսածը։ Ա՛լ բանը լմնցած էր. կը տեսնէր որ իր անցեալին սարսափելի տեսարանն իրութեան ամէն սարսափներովը նորէն կ'երեւար և կենդանութիւն կ'առնուր իր բոլորտիքը։

Այն տեսարանն և իրութեան սարսափները բացէ ի բաց իր առջեւ կը տեսնէր։

Զարհուրեցաւ, աչքերը գոցեց, և սրտին ամենէն խորին անդունդներէն պոռաց, ամենեւին։

Ճակատագիրը, որ անոր ամէն գաղափարները կը դղրդէր և գրեթէ խելքը գլուխէն կ'առնէր, ողբերգական խաղ մը խաղացած էր՝ հոն ուրիշ Ժան Վալժան մը բերելով և իրօք ամէն մարդ Ժան Վալժան կ'անուանէր այն մարդն որ կը դատուէր։

Կենացն ամենէն սարսափելի միջոցին ներկայացումը կը տրուէր իր առջեւ, և տեսողն ալ ուրուականն էր, ո՛ անլուր տեսարան։

Ամէն ինչ անթերի էր, միեւնոյն հանդերձանքը կար, գիշերուան միեւնոյն ժամն էր. գրեթէ միեւնոյն դէմք ունեցող դատաւորները, զինուորներն և հանդիսականներ էին։ Միայն թէ նախագահին գլխուն վերօքը խաչելութիւն մը կար, մինչդեռ իր դատապարտութեան ժամանակի դատարաններուն մէջ չկար այս բանը։

Երբ դատուած էր ինք, Աստուած բացակայ էր։

Ետեւն աթոռ մը կար, մտածելով թէ կրնար տեսնուիլ, սաստիկ վախցած և աթոռին վրայ ընկնելու պէս նստած էր։ Երբ նստաւ, դատաւորներուն դրասեղանին վրայ խաւաքարտներու կոյտին ետեւ զետեղուեցաւ դէմքը սրահին բազմութեան չցուցնելու համար։ Հիմա կրնար տեսնել՝ առանց տեսնելու։ Անթերի կերպով հասկցաւ իրերու իսկական վիճակը, և կամաց կամաց հանդչեցաւ։ Մինչև այն աստիճան հանդարտեցաւ որ ա՛լ կրնար մտիկ ընել։

Երդմնաւոր դատաւորներուն մին ալ Պ. Պամաթապուան էր։

Աչքերը չորս կողմը ժուռ ածեց Ժավէրը տեսնելու համար, այլ չտեսաւ։ Վկաներուն նստարանը՝ ատենադպրին սեղանին ետեւի կողմն ըլլալով չէր երեւար իրեն։ Մանաւանդ թէ ինչպէս ըսինք քիչ մը առաջ, սրահին լոյսը քիչ էր։

Երբ ներս մտած էր, ամբաստանեալին փաստաբանն իր պաշտպանողական խօսքը կը վերջացնէր։ Ամենուն հետաքրքրութիւնը յետին աստիճան գրգռուած էր, դատն երեք ժամէ ի վեր կը տեւէր։ Երեք ժամէ ի վեր այս բազմութիւնը կը նայէր որ մարդ մը, անծանօթ մը,

թշուառական մը խիստ աղուէս կամ խիստ յաջողակ անձ մը սակաւ առ սակաւ սոսկալի նմանութեան մը քօղին ներքեւ կը ճնշուէր: Այս մարդը, ինչպէս գիտենք արդէն, թափառական մըն էր, Բիէրօնի արտն ըստած մօտակայ արտը մտնելով, խնձորենիէ մը հասուն խնձորներով լի ոստ մը կտրած եւ փախչելու ատեն դաշտի մը մէջ բռնուած էր: Ո՞վ էր այս մարդը: Քննութիւն եղած էր, վկաներու վկայութիւնները լըսուած էին. ամէնքն ալ միաբերան վկայած էին. դատական բոլոր վիճաբանութիւններէն լոյսեր ժայթքեր էին: Ամբաստանութիւնը կ՚ըսէր. — Իշխանութեան ձեռքը իյնող մարդը չէ թէ պտուղ գողցող մըն է, թափառասուն մըն է, այլ աւազակ մը, աքսորման տեղէն փախչող վերապարտ մը, վաղեմի եղեռնագործ մը, խիստ վտանգաւոր չարագործ մը, Ժան Վալժան անուն ապիրատ մը զոր իշխանութիւնը երկար ժամանակէ ի վեր կը փնտռէ, եւ որ՝ ասկէ ութ տարի առաջ Թուլօնի թիարանէն ելնելով ճամբու վրայ զինու զօրութեամբ Բըթի-Ժերվէ անուն Սավուացի պատանիի մը ստակը գողցաւ, ոճիր մը զոր պատժական օրէնագրին 383 յօդուածը կը նախատեսէ, եւ որու համար ետքէն պիտի դատենք զինքը երբ նոյնութիւնը ըստ դատաստանական օրէնի հաստատուի: Արդի յանցանքը նոր գողութիւն մըն է. վերապարտութիւն մըն է: Դատապարտեցէք զայն նոր յանցանքին համար, ետքէն պիտի դատուի հին յանցանքը:

Ամբաստանեալը այս ամբաստանութիւնը եւ վկաներու միաբերան վկայութիւնը լսելով կը զարմանար: Շարժումներ եւ նշաններ կ՚ընէր, որք «ոչ» ըսել կ՚ուզէին, կամ թէ ձեղունը կը նայէր: Դժուարութեամբ կը խօսէր, շփոթմամբ կը պատասխանէր, բայց բոլոր անձը, ոտքէն մինչեւ գլուխ, կ՚ուրանար ամէն բան:

իր բոլորտիքը կարգաւ շարուած այս ամէն իմացականութեանց առջեւ ապուշի մը կը նմանէր ան, եւ կարծես թէ զինքը գրաւող բազմութեան մէջ օտարական մըն էր: Այլ սակայն կարի սպառնալի ապագայի մը վիճակելու վտանգին մէջն էր. նմանութիւնը ամէն րոպէ կ՚աւելնար, եւ բոլոր բազմութիւնը իրմէ աւելի անձկութիւն զգալով կը նայէր այն աղէտալի վճռին, որ հետզհետէ իր վրայ կը հակէր: Եթէ նոյնութիւնը հաստատուելու ըլլար եւ եթէ Բըթի-Ժերվէի դատին վերջն ալ դատապարտութիւն մը ըլլար. թիապարտութենէ ի զատ մահուան դատապարտուելու հաւանականութիւն մը կ՚ընդնշմարուէր: Ի՞նչ էր այս մարդը: Ի՞նչ տեսակ էր իր անզգայութիւնը. միթէ ակարութիւն մըն էր թէ վարպետութիւն մը. իրերու վիճակը լաւ մը կը հասկնա՞ր արդեօք թէ ամենեւին չէր հասկնար: Այս հարցումները երկու դասի կը բաժնէին բազմութիւնը, եւ կարծես նաեւ երդմնաւոր դատաւորները: Այս դատին մէջ թէ՛ երկիւղալի եւ թէ՛ խառնաշփոթ բաներ կային, տրամը ոչ թէ միայն տխուր այլ նաեւ մութ էր:

Փաստաբանը բաւական յաջողութեամբ պաշտպանած էր դատը այն գաւառական լեզուաւ որ տարիներով ատենական ճարտասանութիւնը կազմեց. զոր առաջուց ամէն փաստաբանները կը գործածէին ինչպէս Բարիզի նոյնպէս եւ Ռօմօրանթէնի կամ Մօնպրիզօնի մէջ, եւ զոր՝ ալ դասական եղած ըլլալուն համար գրեթէ ատեանին պաշտօնական ատենաբանները կը խօսին, վասն զի իր ծանր հնչիւնովը եւ վսեմ ձեւովը կը յարմարի անոնց, լեզու մը որու մէջ էրիկ մը փեսայ կ՚անուանի, կին մը՝ հուրի. Բարիզը՝ կեդրոն արուեստից եւ քաղաքակրթութեան, Թագաւորը՝ միապետ, գերապատիւ եպիսկոպոս մը՝ արքայազն քահանայապետ, ընդհանուր փաստաբանը՝ ընկերային վրիժառութեան ճարտասան

թարգմանը, դատական վիճաբանութիւնները՝ այն բար-քառը, որ լուսեցաւ, Լուի 14րդի դարը՝ մեծ դար, թատ-րոնը՝ մկյրոմեկնի տաճարը, արքունի գերդաստանը՝ մեր թագաւորներուն վեհ ցեղը, նուազահանդէս մը՝ երաժշ-տական տօնախմբութիւն, զուարճին հրաւիրատար պարոն զօրապետը՝ մեծանուն մարշիկ եայլն... կղերանոցի աշակերտները՝ սիրուն Դեսցաքներ, օրագիրներու վրայ ձգուած մայրութիւնները՝ ասուպթիւնը որ իր թոյնը այս թերթերուն սիւներուն մէջ կը թափէ և այլն և այլն... կ՚անուանէին։ Այդ փաստաբանը նախ խնձորի գողու-թեան ի՛նչ ըլլալը բացատրել սկսած էր, բացատրու-թի՛ւն զոր գեղեցիկ ոճով տալը դժուար բան է. բայց Պէնիյեր Պօսիւէն անգամ դամբանական մը ճառելու ատեն ստիպուեցաւ հաւի մը ակնարկել, և կրցաւ պերճ ոճով մը բացատրել ակնարկութիւնը։ Փաստաբանը հաս-տատած էր թէ ամբաստանեալին խնձոր գողցած ըլլալը իրապէս ապացուցուած չէր։ Իր պաշտպանեալին՝ զոր փաստաբանն իբր անոր պաշտպան՝ Շանմաթիէօ կ՚ան-ուանէր իր կարծիքին վրայ հաստատ մնալով, պատի վրայէն անցնիլը կամ ոստ մը կոտրելը ոչ ոք տեսած էր։ Ամբաստանեալը բռնուած էր՝ ձեռքը ունենալով այն ոստը (զոր փաստաբանը կամովին ոստիկ կ՚անուանէր). բայց կ՚ըսէր թէ գետնէն գտած և առած էր զայն։ Հա-կառակը հաստատող ապացոյցը ո՞ւր էր։ — Անշուշտ պտուղի գող մը պատի մը վրայէն ելնելով արտը մտած, այն ոստը կտրած, գողցած և վախէն չփոթելով նետած էր զայն. անշուշտ գող մը կար։ Բայց ո՞վ էր ապա-ցուցանողը թէ այն գողը Շանմաթիէօն էր։ — Բան մը միայն։ Իր վաղեմի եղեռնագործ մը ըլլալը, փաս-տաբանը կը խոստովանէր թէ դժբաղդաբար անոր այս յատկութիւնը բոլորովին հաստատուած էր. ամբաս-տանեալը Ֆավրրօլ բնակած էր. հոն յատանողութիւն

ըրած էր. Շանմաթիէօ անունը կրնայ Ժան Մաթիէօյէն յառաջ եկած ըլլալ. ասոնց ամէնն ալ իրաւ էր. վեր-ջապէս չորս վկաներ առանց դեգեւումի և իրական ճա-նաչումով կը հաստատէին թէ Շանմաթիէօ թիապարտ Ժան Վալժանն էր. այս տեղեկութեանց և վկայու-թեանց իբր պատասխան փաստաբանն իր պաշտպանե-լոյն ժխտողական պատասխանը յառաջ կը բերէր, պա-տասխան որ իր հաշիւին կուգար. բայց ենթադրելով թէ Ժան Վալժան եղեռնագործն է ան, միթէ պէ՞տք էր հետեւցնել թէ խնձորի գողն ալ ան էր. ըլլայ ըլլայ. կասկած մըն էր այն և ոչ թէ ապացոյց մը։ Ստոյգ է որ, ինչպէս փաստաբանն ալ իր անկեղծութեամբ կը պարտաւորէր խոստովանիլ, պաշտպանութեան յոռի դրութիւն մը բռնած էր։ Ամբաստանեալն ամէն բան կ՚ուրանար թէ՛ գողութիւնն և թէ վաղեմի եղեռնա-գործ մը ըլլալը։ Այս վերջին կէտին նկատմամբ խոս-տովանութիւն մը ընելն անտարակոյս աւելի աղէկ պի-տի ըլլար իրեն համար և իր դատաւորները ներողա-մտութեան պիտի տրամադրէր. փաստաբանը խրատ-տուած էր որ խոստովանի վաղեմի դատապարտեալ մը ըլլալը. բայց ամբաստանեալը յամառութեամբ չէր ու-զած հաւանիլ, կարծելով թէ անշուշտ ամէն բան պիտի ազատէ՝ բան մը չխոստովանելով։

Իր այս յամառութեամբ կը սխալէր, բայց պէտք չէ՞ր նկատել անոր կարճամտութիւնը։ Այս մարդը յայտ-նապէս ապուշ մըն էր։ Թիարանի մէջ երկարատեւ դժբախտութիւն մը, թիարանէն դուրս ալ երկարատեւ թշուառութիւն մը կրելով բոլորովին ապուշ դարձած էր, եւայլն եւայլն... աղէկ չէր պաշտպաներ ինքզին-քը. բայց միթէ դատապարտելու պատճա՞ռ մըն էր այս։ Փաստաբանը Բրեթի Ժեռվէյի խնդիրը չէր յուզեր. վասն զի ամբաստանութեան մէջ չկար ան։ Փաստա-

քանը խօսքը կը վերջացնէր աղերսելով դատաւորներուն և ատեանին որ եթէ Ժան Վալժանի նոյնութիւնը յայտնի կ'երեւար իրենց՝ աքսորէ փախչող և դատապարտուող յանցաւորներու համար նշանակուած թեթեւ պատիժներ սահմանած է անոր և չէ թէ այն զարհուրելի պատուհասը որու կ'ենթարկուի վերապարտ վաղեմի եղեռնագործ մը։

Ընդհանուր փաստաբանը պաշտպան փաստաբանին առարկութիւնները հերքելու համար պատասխան տուաւ։ Սովորաբար ինչպէս ամէն ընդհանուր փաստաբանները, նոյնպէս և ան ազդու ձեւով և կորովապէս պատասխանեց։

Շնորհաւորեց պաշտպան փաստաբանը իր ուղղամտութեան համար, և վարպետութեամբ անոր այս ուղղամտութենէն օգուտ քաղեց։ Փաստաբանին ըրած բոլոր զիջումները իրր զէնք ամբաստանեալոյն դէմ գործածեց։ Փաստաբանը կը խոստովանէր կարծեմ թէ ամբաստանեալը Ժան Վալժանն է։ Ուստի ընդհանուր փաստաբանը այս կէտը բռնեց։ Ըսել է թէ այն մարդը Ժան Վալժանն էր։ Ամբաստանութեան այս կէտը հաստատուած էր և ո՛չ վիճելի առարկայ չէր կրնար դառնալ։ Հոս ընդհանուր փաստաբանը վարպետ դարձուածքով մը ոճրագործութեան սկզբնական աղբիւրները, պատճառները քննեց և որոտաց վիպային հեղինակութեանց դէմ. որոնք այն ատեն նոր կ'երեւային սատանայական հեղինակութիւն անունով, անուն մը որ «Գօթիտիէն» և «Օրիֆլամ» թերթերուն բանագէտները տուած էին անոնց։ Շանմաթիէօյին կամ լաւ եւս է ըսել Ժան Վալժանի յանցանքին սկզբնապատճառ համարեց այն ամբարիշտ գրութիւնները՝ ճշմարտութեան գոյն մը տալով իր առարկութեանց։ Այս դիտողութիւններէն ետք սկսաւ նոյն իսկ Ժան Վալժանի վրայ

խօսիլ։ Ի՞նչ էր այս Ժան Վալժանը։ Նկարագրեց անոր ի՛նչ ըլլալը, ըսելով թէ հրէշ մըն էր ան .... եայլն։ Այս տեսակ նկարագրութեանց օրինակը Թերամէնի պատմութեան մէջ կայ, թէեւ ողբերգութեան օգուտ մը չունի, բայց ամէն օր մեծ ծառայութիւններ կը մատուցանէ ատենական ճարտասանութեան։ Ունկնդիր հանդիսականները և երդմնաւոր դատաւորները «սարսռեցան»։ Այս նկարագրութիւնը վերջացնելէն ետք, անչափ հետեւեալ օր առաւօտ լուսակալութեան պաշտօնական լրագրին բուռն աւիւն մը ներշնչելու դիտմամբ ատենաբանական շարժում մը ընելով կրկնեց.

— Ահա այսպիսի թափառասուն, մուրացիկ, ապրելու միջոց չունեցող եայլն... մարդ մըն է, իր անցեալովը յանցանքներ գործելու վարժ և՝ ինչպէս կը հաստատէ Բրեթի Ժերվէի նկատմամբ գործած ոճիրը՝ թիարանը մնալով հանդերձ տակաւին չուղղուած անձ մը, գողութեան յանցանքը ըրած միջոցին հասարակաց ճամբուն վրայ, արտին պատէն քանի մը քայլ անդին և գողօնն ալ տակաւին ձեռքը բռնած ատեն բռնուող այսպիսի մարդ մը կ'ուրանա՛յ մինչեւ անգամ իր նոյնութիւնը։ Բացի հարիւրաւոր ապացոյցներէ, զոր չենք ուզեր նորէն յիշել, չորս վկայ ունինք որոնք զինքը կը ճանչնան, մինն է Ժավէր, ոստիկանութեան տեսուչ արդարասէրն Ժավէր, երեքն ալ իր անուանարկութեան վաղեմի ընկերները, որոնք են Պրըվէ, Շընիտիէօ և Գօշբայլ անուն վաղեմի եղեռնագործները։ Ամբաստանեալը այս միաբերան վկայութիւնները հերքելու համար ի՞նչ կ'ըսէ։ Կ'ուրանայ. ի՜նչ յամառութի՜ն։ Պ. դատաւորներ, արդարութիւնը պիտի գործադրէք, և... եայլն։ Մինչդեռ ընդհանուր փաստաբանը կը խօսէր, ամբաստանեալը բերանաբաց մտիկ կ'ընէր զարմանալով, միանգամայն քիչ մըն ալ հիա-

նալով։ Յայտնի էր թէ կը զարմանար տեսնելով թէ մարդ մը այնպէս խօսիլ գիտէր։ Մերթ ընդ մերթ ամբաստանական ատենաբանութեան ամենէն ազդու պարագաներուն մէջ, երբ մանաւանդ ճարտասանութիւնը՝ չհրեալով զսպուիլ՝ նշաւակիչ մակդիրներու զեղումով մը կը յորդի, և մրրիկի մը պէս ամբաստանեալը կը պատէ, կը պաշարէ, ամբաստանեալը կամաց կամաց գլուխը աջ կողմէն ձախ և ձախ կողմէն աջ կողմը կ'օրօրէր. տրտմալի և անբարբառ բողոք որով՝ դատական բանակռիւները սկսելէն ի վեր կը բաւականանար ան։ Իր քով գտնուող հանդիսականները քանի մը անգամ անոր մեղմիւ սա խօսքը ըսելը լսեցին. — Ահա ասանկ կ'ըլլայ Պ. Պալուային չհարցնելը։ Ընդհանուր փաստաբանը դատաւորներուն գիտել տուաւ ամբաստանեալին ապուշի դիրք մը բռնելը, զոր անշուշտ գիտմամբ բռնած էր, և որ այն մարդուն չէ թէ կարճամտութիւնը, այլ վարպետութիւնը, խաբէութիւնը, տրդարութիւնը խաբելու սովորութիւնը կը յայտնէր. և անոր «սոսկալի ապիրատութիւնը» բոլորովին երևան կը հանէր։ Վերջացուց խօսքը՝ Բրթի Ժէրվէի դատն ալ ետքէն տեսնելու թէլութիւն ցուցնելով և պատիկ պատիժ մը տրուիլը պահանջելով։

Այս պատիժը, ինչպէս կը յիշենք, ու այժմ մըշտընջենական բանի աշխատութեանց դատապարտուիլ էր։

Պաշտպան փաստաբանը ոտքի վրայ ելաւ. Նախ «պարոն ընդհանուր փաստաբանը» շնորհաւորեց իր «սքանչելի ատենաբանութեան» համար, յետոյ կարողութեանը ներածին չափ հերքողական պատասխան մը տուաւ, բայց կը տկարանար, յայտնի էր թէ բռնելու կէտ չէր մնար ձեռքը։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ԺԽՏՈՂԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐ

Դատական վիճաբանութեանց վերջ տալու ժամանակը եկած էր։ Նախագահը ոտքի վրայ կանգնեցուց ամբաստանեալը և ըստ սովորութեան հարցուց անոր.

— Ուրիշ ըսելիք մը ունի՞ս ինքզինքդ պաշտպանելու համար։ Մարդը որ ոտքի վրայ կանգնած էր և սոսկալի գլխարկ մը կը դարձնէր ձեռքին մէջ, կարծես թէ չլսեց։

Նախագահը կրկնեց նոյն հարցումը։

Այս անգամ մարդը լսեց։ Կ'երևայ թէ հասկցաւ։ Արթնցող մարդու մը պէս շարժում մը ըրաւ, աչքերը բոլորտիքը ժուռ ածեց, բազմութեան, զինուորներուն, իր փաստաբանին, դատաւորներուն, ժողովին նայեցաւ, իր նստարանին առջև դրուած տախտակամածին եզրին վրայ դրաւ ահագին ձեռքը, անգամ մըն ալ նայեցաւ, և ուղղակի ընդհանուր փաստաբանին նայելով յանկարծ սկսաւ խօսիլ։ Խօսքը կարծես ժայթքում մըն էր։ Խօսքերը անյարմար, բարկալի, յախուռն և խառնիխուռն կերպով կ'ելնէին բերանէն և լսողը կը կարծէր թէ անոնք համայնապէս դուրս ելնելու համար կ'աճապարէին։

— Ահա ըսելիքս։ Բարիզի մէջ, ըսեմ նաև, պարոն Պալուի քով սայլագործութիւն ըրած եմ։ Տաժա-

նելի տրուեստ մըն է, այս․ սայլադարձ մը բարեխիղճ վարպետներու քով մինչ բացօթեայ տեղ, գաւիթներու մէջ, հիւղերու տակ կ'աշխատի․ բնաւ փակ գործանոցի մէջ չաշխատիր, վասնզի ընդարձակ տեղ պէտք է։ Ձմեռը այնքան ցուրտ կ'ըլլայ որ գործաւորները տաքնալու համար իրենց թեւերը մէկմէկու կը զարնեն․ բայց վարպետները չեն թողուր․ կ'ըսեն թէ ժամանակի կորուստ է այն։ Փողոցները սառով ծածկուած ժամանակ ձեռքով երկաթ բանելը տաժանելի բան մըն է։ Ասանկ աշխատող մարդ մը շուտ կը ծերանայ։ Ամէնէն երիտասարդը այս արհեստին մէջ ծեր կ'ըլլայ։ Երբ քառասուն տարու կ'ըլլայ, ա՛լ ոչինչ կը դառնայ։ Ես 53 տարու էի, շատ նեղութիւններ կը կրէի մանաւանդ բանւորներէն որոնք շատ չար մարդիկ էին։ Երբ մարդս երիտասարդութիւնը կը կորսնցնէ, այնինչը անպիտան մարդ, այսինչը ապուշ ծերուկ կ'անուանէ զայն։ Ա՛լ օրը երեսուն սու կը վաստկէի, կարելի եղածին չափ քիչ վարձք կը տրուէր ինձ։ Վարպետները ծերութենէս շահ կը հանէին։ Ես այս վիճակին մէջ էի, աղջիկս ալ գետը լաթ կը լուար։ Ան ալ քիչ բան կը վաստկէր։ Աղէկ գէշ կ'ապրուէինք։ Ան ալ տառապանք կը կրէր․ անձրեւին, ձիւնին, բոնաշունչ հովին չնայելով բոլոր օրը մինչեւ կէս մէջքը կճկուած տաշտին մէջ լաթ կը լուար, ձիւն ալ գալու ըլլար, ստիպուած էր լուալու։ Կան մարդիկ որոնք շատ ճերմակեղէն չունին և որոնք մինչեւ ուշ ատեն կը սպասեն, եթէ չլուալու ըլլար, ա՛լ յաճախորդները կը կորսնցնէր։ Տախտակները աղէկ կցուած չեն․ ամէն տեղէ ջուր կը կաթի վրան։ Միջազգեստները բոլորովին կը թրջուին, տակէն ալ վրայէն ալ։ Ջուրը մինչեւ ոսկրին ծուծը կ'անցնի։ Աղջիկս Անֆան Րուժի (Կարմիր Մանկանց) լուացարանը աշխատեցաւ, ուր ջուրը ծորակներէ կու-

գայ։ Տաշտի մէջ լուալու չնմանիր այս։ Պէտք է ծորակին առջեւ կենալով լուալ, և ետեւի կողմը դառնալով աւազանին մէջ նորէն թրջել լաթերը։ Տեղը գոց տեղ մը ըլլալով, ցուրտը զգալի է, բայց եռացող ջուրի շոգի մը կայ որ սարսափելի է և որ մարդուս աչքը կը կուրցնէ։ Իրիկուան ժամը եօթին տուն կը դառնար աղջիկս և այնքան յոգնած կ'ըլլար որ շուտ մը կը պառկէր։ Էրիկէն ծեծ կ'ուտէր։ Վերջապէս մեռաւ։ Շատ երջանիկ կեանք մը չանցուցինք։ Պարկեշտ աղջիկ մըն էր ան, պարահանդէս չէր երթար, հանդարտ կը կենար։ Կը յիշեմ որ բարեկենդանի վերջին օր մը ժամը ութին պառկեցաւ։ Ահաւասիկ վիճակս։ Ըսածներս իրաւ են։ Եթէ չէք հաւատար հարցուցէք։ Բայց ես ալ ինչ աւանակ եմ որ հարցուցէք կ'ըսեմ․ Բարիզ անդունդ մըն է, ո՞վ կը ճանչնայ Եղբայր Շանմաթիէօն։ Բայց ըսի թէ Պ. Պալուի քով աշխատած եմ, հարցուցէք անոր։ Հիմա չեմ գիտեր թէ ինչ կ'ուզէք ինձմէ։

Մարդը լռեց և ոտքի վրայ մնաց։ Շուտ շուտ, բարձր, հաստ, բիրտ և կերկերուն ձայնով, և բարկալի վայրենական միամտութեամբ մը ըսած էր այս բաները։ Անգամ մը խօսքը ընդհատած էր բազմութեան մէջ մէկը բարեւելու համար։ Այս հաստատական խօսքերը զոր կարծես թէ պատահաբար և առանց ինքն ալ գիտնալու կ'ըսէր, հեծկլտանքի պէս կ'ելնէին բերնէն, և ամէն մէկ խօսքը արտաբերելու ժամանակ փայտ ճեղքող փայտահարի մը պէս շարժում մը կ'ընէր։ Երբ դադրեցաւ խօսելէ, ունկնդիրները քահ քահ խնդացին։ Մարդը ունկնդիրներուն նայեցաւ, և տեսնելով որ կը խնդան և չհասկնալով թէ ինչո՛ւ կը խնդան, ինքն ալ սկսաւ խնդալ։

Աղէտալի բան մըն էր այս։

Նախագահը որ ուշադիր և բարեսէր մարդ մըն էր,

խօսիլ սկսելով յիշեցուց «պարոն դատաւորներուն» թէ Պ. Պալու, վաղեմի սայլագործ վարպետը, որուն քով ամբաստանեալը բանած ըլլալը յայտնած էր, պարապ տեղը յիշուած էր։ Սնանկացած էր ան, և կարելի եղած չէր գտնել զինքը. յետոյ դէպի ամբաստանեալը դառնալով ստիպեց զայն որ մտիկ ընէ իր ըսելիքին և աւելցուց.

— Այնպիսի կացութեան մը մէջ կը գտնուիս ուր պէտք է խորհիլ։ Ամենածանր կասկածներ կան վրադ և կրնան ամենածանր հետեւութիւններ ունենալ։ Ամբաստանեա՛լ, քու շահուդ համար վերջին անգամ մըն ալ կը հարցնեմ. սա երկու եղելութեանց նկատմամբ յայտնի յայտնապէս պատասխան տուր։ Առաջին, Բիէրոնի արտին պատէն անցնելով ոստը կոտրեցի՞ր և խնձորները գողցա՞ր, այսինքն պատէ մը անցնելով գողնալու ոճիրը գործեցի՞ր, այո՛ կամ ո՛չ, պատասխան տուր. Երկրորդ, Ժան Վալժան անուն ազատագիր վաղեմի Թիապարտը դո՞ւն ես թէ ոչ, պատասխան տուր։

Ամբաստանեալը լաւ մը հասկցող և տալու պատասխանը գիտցող յաջողակ մարդու կերպարանքով գլուխը շարժեց։ Բերանը բացաւ, դէպի նախագահը դարձաւ և ըսաւ.

— Նախ և առաջ...։

Յետոյ գլխարկին նայեցաւ, ձեղունը նայեցաւ, և լռեց։

— Ամբաստանեա՛լ, կրկնեց ընդհանուր փաստաբանը խիստ ձայնով մը, ուշադրութի՛ւն ըրէ։ Քեզ հարցուած բաներուն և ոչ մէկուն պատասխան տուիր։ Շփոթիլդ քու դատապարտութիւնդ է։ Յայտնի է թէ անունդ Շանմաթիէօ չէ, թէ Ժան Վալժան վաղեմի եղեռնագործն ես դուն սկիզբէն Ժան Մաթիէօ անունը կրելով, որ մօրդ անունն է. թէ Օվէրնիա գացած ես և

թէ Ֆավըրոլ ծնած և հոն յօտանողութիւն ըրած ես։ Յայտնի է թէ պատին վրայէն անցնելով Բիէրոնի արտէն հասուն խնձորներ գողցար։ Թող պարոն դատաւորները դատեն։

Ամբաստանեալը ի վերջոյ նստած էր. ուստի նորէն ելաւ յանկարծ երբ ընդհանուր փաստաբանը լմնցուց խօսքը, և պոռաց.

— Չարասիրտ մարդ մըն ես դուն։ Ահա ասիկա ըսել կ'ուզէի. բայց ի սկզբան չկրցայ յիշել որ ըսէի։ Ես բան մը չգողցայ. ամէն օր ուտելու ունեցող մարդ մը չեմ։ Այլիէյէն կուգայի. ճամբայ ելնելէս առաջ տեղատարափ անձրեւ մը եկած և դաշտերը բոլորովին գեղին գոյն առած էին. լճակներուն ջուրերը կը յորդէին, և աւազներուն մէջէն ճամբու եզրին վրայ միայն խոտի շիւղեր կ'ելնէին, երբ քալելով կուգայի, կոտրուած և գետինը նետուած ոստ մը գտայ որուն վրայ խնձոր կար, առի ոստն առանց գիտնալու թէ փորձանք պիտի բերէ գլխուս։ Այս պատճառաւ երեք ամիսէ ի վեր բանտարկուած եմ, և հոն հոս կը քաշկռտուիմ։ Յետոյ խօսելու կը հրաւիրուիմ բայց չեմ կրնար խօսիլ, ինծի դէմ կը խօսուի, պատասխան տուր կ'ըսուի ինձ։ Ջինուորը որ բարեսիրտ տղայ մըն է՝ արմունկս կը դրդէ և կամաց մը կ'ըսէ. Պատասխանէ՛. Բացատրութիւն տալ չգիտեմ ես, ուսումնական չեմ, խեղճ մարդ մըն եմ։ Անիրաւութիւն մըն է իմ այս վիճակս չտեսնել։ Գողութիւն չըրի, գետինը բան կար, առի։ Ժան Վալժան կ'ըսէք, Ժան Մաթիէօ կ'ըսէք։ Այդ անձերը չեմ ճանչնար, գիւղացի են անոնք։ Պ. Պալուին քով աշխատած եմ որ Օբիթալի Պուլվարը կը բնակէր։ Անունս Շանմաթիէօ է։ Ուր ծնած ըլլալս լսելով մեծ գէշութիւն կ'ընէք վասնզի ես չգիտեմ թէ ո՞ւր ծնած եմ։ Ամէն մարդ տուն չունի որ տունի մէջ ծնի։ Երանի

թէ ունենայի։ Կարծեմ թէ հայրս, մայրս ճամբաները թափառող անձեր էին, բայց լաւ չգիտեմ։ Երբ պզտիկ էի, անունս Պզտիկ էր, հիմա՛կ անունս Ծերուկ է։ Ահա ասոնք են մկրտութեան անուններս։ Ինչպէս կ'ուզէք այնպէս հաւատացէք։ Իրաւ է որ Օվէրընեը և Ֆավըրօլ գացած եմ, ի՛նչ զարմանալի բան, միթէ կարելի բան չէ՞ Օվէրնեը գացած ըլլալ, Ֆավըրօլ գացած ըլլալ՝ առանց թիարանը նետուած ըլլալու։ Նորէն կ'ըսեմ թէ գողութիւն ըրած չեմ և թէ ես Շամանթիէօ տիպարն եմ. Պարոն Պալուփն տունը աշխատած եմ, բնակած եմ։ Ձեր գրաբանութիւններով ա՛լ գլուխս կը ցաւցունէք։ Ինչո՞ւ ամէն մարդ եաեւէս ինկեր է կատաղի մարդերու պէս։

Ընդհանուր-փաստաբանը ոտքի վրայ կանգնած էր, խօսքը նախագահին ուղղելով ըսաւ.

— Պարոն նախագահ, ամբաստանեալը քանի որ խառն ի խուռն կերպով այլ մեծ վարպետութեամբ մը կ'ուրանայ ամէն բան, քանի որ այս կերպով վարուելով ապուշ մը ձեւանալ կ'ուզէ, — թէ իմաց կուտանք իրեն որ չպիտի յաջողի այս նպատակին հասնելու, — կ'ուզենք որ հաճիք. հաճի նաեւ ժողովը նորէն ատեանը կոչելու Բրըվէ, Գօշբայլ և Շընիտիէօ դատապարտեալները, նաեւ ոստիկանութեան տեսուչ Ժավէրն և վերջին անգամ մըն ալ զանոնք հարցափորձելու որպէս զի ամբաստանեալին նոյնինք Ժան Վալժանն ըլլալը հաստատուի։

— Պարոն ընդհանուր փաստաբանին դիտել կ'ուտամ, ըսաւ նախագահը, թէ ոստիկանութեան տեսուչ Ժավէր իր պաշտօնին վերաբերող գործի մը համար մօտակայ նահանգի մը գլխաւոր քաղաքն երթալու հարկադրուելով, վկայութիւնը տալէն ետք ատեանէն, նաեւ քաղաքէն մեկնեցաւ, Պարոն ընդհանուր փաստաբանին

և ամբաստանեալը պաշտպանողին հաւանութեամբը հրաման տուինք որ մեկնի։

— Իրաւունք ունիք պարոն նախագահ, պատասխանեց ընդհանուր փաստաբանը։ Քանի որ Պ. Ժավէր բացակայ է, կարծեմ թէ կը պարտաւորիմ պարոն երդմնաոր դատաւորներուն յիշեցնել ինչ որ քանի մը ժամ առաջ հոս մեր առջեւ ըսաւ ան։ Ժավէր յարգի մարդ մըն էր որ անաչառ և անթերի ուղղամտութեամբը պատիւ կը բերէ ստորին այլ կարեւոր պաշտօններու։ Անհատական իր տուած վկայութիւնը.

«Ես ոչ իսկ հարկաւորութիւն ունիմ այն բարոյական կասկածներուն և շօշափելի ապացոյցներուն, որով կը հաստատուի թէ սուտ են ամբաստանեալին ուրացումը պատասխանները։ Կատարելապէս կը ճանչնամ զայն։ Այս մարդուն անունը Շանմաթիէօ չէ, Ժան Վալժան անունով խիստ չարասիրտ և խիստ ահարկու նախկին թիապարտ մըն է ան։ Երբ իր պատիժին պայմանաժամը լրացաւ իշխանութիւնն ակամայ արձակեց զայն։ Տասնեւինը տարի չղթայակապ աշխատութիւն կրած է որոշ գողութեան մը համար։ Հինգ կամ վեց անգամ փախչելու փորձեր ըրած է։ Բըթի Ժերվէ և Բիէրօն գողութիւններէն ի զատ, կասկած ունիմ թէ Տ...ի առաջնորդ լուսահոգի գերապայծառ եպիսկոպոսին տունէն ալ գողութիւն մը ըրած է։ Շատ անգամ տեսած եմ զայն երբ Թուլոնի թիարանը թիապարտներու պահնորդին քով օգնականի պաշտօն կը վարէի։ Կը կրկնեմ թէ կատարելապէս կը ճանչնամ զայն»։

Այս ճիշդ վկայութիւնը բազմութեան և դատաւորներու վրայ ազդու տպաւորութիւն մը ըրաւ։ Ընդհանուր փաստաբանը խօսքը վերջացնելով պնդեց թէ քանի որ Ժավէր բացակայ է, միւս երեք վկաները, այսինքն

Պրըվէ, Շընիլտիէօ և Գօշբայլ կրկնեն իրենց վկայութիւնը, և մի առ մի հարցուին հրապարակաւ։

Նախագահը նուիրակի մը հրաման տուաւ և վայրկեան մը ետք վկաներուն սենեկին դուռը բացուեցաւ։ Նուիրակը զինու զօրութեամբ իրեն օգնելու պատրաստ զինուորի մը հետ ներս բերաւ Պրըվէ դատապարտեալը։ Հանդիսականները վարանումի մէջ էին և ամէն կուրծքեր՝ կարծես կը բաղխէին, իբր թէ ամէնքն ալ մէկ հոգի ունեցած ըլլային։

Վաղեմի եղեռնագործ Պրըվէ բանտարկեալներու տան սև և գորշագոյն բաճկոնակ մը հագած էր։ Պրըվէ գրեթէ վաթսուն տարեկան անձ մըն էր, գործի մարդու մը դէմքը և սրիկայի մը կերպարանք ունէր։ Առուտուրն և սրիկայութիւնն երբեմն կը միանան։ Նորանոր յանցանքներով դարձեալ բանտ մտած և բանտապահի պէս բան մը եղած էր։ Պրըվէ այնպիսի մարդ մըն էր որու համար իր մեծերը կ'ըսէին թէ կ'աշխատի օգտակար ըլլալու։ Բանտի քահանաները կրօնական պարտաւորութիւնը կատարելու մասին լաւ վկայութիւն կուտային անոր։ Չմոռնանք ըսելու թէ այս դէպքը վերահաստատութեան ժամանակ տեղի կ'ունենար։

— Պրըվէ, ըսաւ նախագահը, ոճրագործութեան համար դատապարտուած և խայտառակուած մարդ մըն ես։ Հետևաբար չես կրնար երդում ընել։

Պրըվէ աջին նայեցաւ։

— Բայց, կրկնեց նախագահը, նաև ըստ օրինի խայտառակուած մարդու մը սրտին մէջ աստուածային գթութեան շնորհիւ կրնայ պատուոյ և արդարասիրութեան զգացում մը մնալ։ Ահա այս զգացումին կը դիմեմ այս վճռողական պարագային մէջ։ Եթէ այդ զգացումը դեռ պահած ես, ինչպէս որ կը յուսամ, խորհէ՛

ինձ պատասխան տալէ առաջ. մէկ կողմէ սա մարդը զիտէ որ մէկ խօսքովդ կրնայ կորսուիլ. միւս կողմէն ալ արդարութիւնը որ մէկ խօսքովդ կրնայ ճշմարտութիւնը իմանալ։ Հանդիսաւոր է այս վայրկեանը, և եթէ սխալած ըլլալ կը կարծես, ժամանակ ունիս ըրած վկայութիւնդ ետ առնելու։—Ամբաստանեա՛լ, ոտք ելի՛ր. Պրըվէ, աղէ՛կ նայէ ամբաստանեալին. յիշողութիւնդ ամփոփէ և խղճովդ ու հոգւովդ ըսէ՛ մեզ թէ այս մա՞րդն է Ժան Վալժանը որ թիարանի մէջ քու հին ընկերդ էր. կը պնդե՞ս թէ այն է այս մարդը։

Պրըվէ ամբաստանեալին նայեցաւ, յետոյ դէպի ատեանը դառնալով.

— Այո՛, պարոն նախագահ, ըսաւ։ Ամէնէն առաջ ես ճանչցայ զինքը և կը պնդեմ թէ այս մարդը Ժան Վալժանն է. 1796ին Թուլօն մտաւ և 1815ին ելաւ։ Մէկ տարի ետքն ալ ես ելայ։ Հիմակ ապուշի մը կերպարանքը ունի. ըսել է թէ տարիքը առնելով իրօք տխմար մը եղած է. թիարանին մէջ ծածկամիտ մարդ մըն էր։ Շատ աղէկ կը ճանչնամ զինքը։

— Գնա տեղդ նստէ, ըսաւ նախագահը, Ամբաստանեա՛լ, ոտքի վրայ կեցիր։

Ներս բերուեցաւ նաև Շընիլտիէօ որ մշտնջենական դատապարտեալ մըն էր, ինչպէս կ'երևար իր կարմիր տառատօկէն և կանաչ գդակէն։ Թուլօնի թիարանին մէջ կը կրէր իր պատիժը. և այս դատին համար մասնաւորապէս բերուած էր։ Գրեթէ յիսուն տարու, աշխոյժ, խորշոմոտ, վտիտ, գունատ, անամօթ և տենդոտ մարդ մըն էր ան, իր բոլոր անդամները և բոլոր անձը հիւանդագին վիճակ մը ունէին, նայուածքին մէջ ալ անբաւ զօրութիւն մը կար։

Թիարանին մէջ իր ընկերները Ժը-Նի-Տիէօ (կ'ուրանամ զԱստուած) մականունը տուած էին անոր։

Նախագահը անոր ալ ուղղեց Պրըվէին ուղղած գրեթէ միեւնոյն խօսքերը։ Երբ յիշեցուց անոր թէ իր խայտառակութեան պատճառաւ երդում առնելու իրաւունք չունէր։ Շընմաթիէօ գլուխը վերցուց եւ համարձակութեամբ բազմութեան նայեցաւ։ Նախագահը հրաւիրեց զինքը որ ուշաբերի, և՝ Պրըվէի հարցնելուն պէս անոր ալ հարցուց թէ տակաւին պնդելով կը հաստատէ՞ր ամբաստանեալը ճանչնալը։

Շընմաթիէօ քահ քահ խնդաց։

— Է՛, եթէ ես ալ չճանչնայի, հապա ո՞վ պիտի ճանչնար։ Հինգ տարի միեւնոյն շղթայով կապուեցանք միասին։ Դէմքդ ինչո՞ւ կը ծռես, ծերուկ։

— Գնա, նստէ՛, ըսաւ Նախագահը։

Նուիրակը Գօշբայլն ալ ներս բերաւ։ Աս ալ միւսին պէս մշտնջենական դատապարտեալ մըն էր, թիաբանէն եկած եւ Շընմաթիէօին պէս կարմիր հագած էր։ Լուրտի կողմերու գիւղացի և Պիրենեան լեռներու կէս արջ մըն էր։ Լեռներու վրայ հօտերու պահնորդութիւն ըրած, և հովութենէ աւազակութեան գուբը սպրդած էր։ Գօշբայլ ևս ոչ նուազ վայրենի էր, և ամբաստանեալէն աւելի ապուշ կ՚երեւար։ Այն մարդերէն մին էր որոնք բնութենէ ընտանի անասունի կերպարանքով ծըրագրուած, և ընկերութեան հրամանաւ թիապարտ ըլլալով կատարելագործուած են։

Նախագահը քանի մը սրտառուչ և ծանր խօսքերով ուզեց յուզել զայն, և ինչպէս միւս երկուքին՝ նոյնպէս և անոր հարցուց թէ առջեւը ոտքի վրայ կեցող մարդը ճանչնալը առանց վարանումի և չփոթումի դարձեալ կը հաստատէր։

— Ժան Վալժանն է ան, ըսաւ Գօշբայլ։ Մանաւանդ շատ ուժեղ ըլլալուն համար Ժան-լը-Գրիգ (Ժան Բառնալի) կ՚անուանուէր։

Հանդիսականները այս երեք մարդերուն անշուշտ անկեղծութեամբ և ուղղամտութեամբ տուած մէն մի հաստատական պատասխանը լսելով փսփսալ սկսան. փսփսուք մը որ հետզհետէ կ՚աւելնար և աւելի կ՚երկարէր ամէն անգամ որ նախապէս տրուած վկայութեան վրայ նոր վկայութիւն մըն ալ կ՚աւելնար։ Իսկ ամբաստանեալը տրուած վկայութիւնները մտիկ ըրած էր զարմացողի մը դէմքով որ ըստ ամբաստանութեան իր պաշտպանողական միակ միջոցն էր։ Առաջին վկայութեան տրուած միջոցին, մօտակայ զինուորները լսեցին որ ան կը մրմռար. Լաւ, ահա վկաներուն մին։ Երկրորդ վկայութենէն ետք քիչ մը աւելի բարձր և գրեթէ գոհունակ կերպարանքով մը ըսաւ. Լաւ։ Երրորդը երբ տրուեցաւ, պոռաց. Սքանչելի՛։

Նախագահը հարցուց.

— Ամբաստանեալ, ահա լսեցիր վկայութիւնները։ Ըսելիք մը ունի՞ս։

Ամբաստանեալը պատասխանեց.

— Սքանչելի է, կ՚ըսեմ։

Բազմութեան մէջ շշուկ մը ելաւ և մինչև դատաւորներուն մէջ ծաւալեցաւ։ Յայտնի էր թէ մարդը կորուստի մատնուած էր։

— Նուիրակներ, ըսաւ Նախագահը, լռեցուցէք բազմութիւնը։

Վիճաբանութեանց վերջ պիտի տամ։

Նոյն պահուն Նախագահին քով շարժում մը եղաւ։ Ձայն մը լսուեցաւ որ կը պոռար։

— Պրըվէ՛, Շընմ՛աթիէօ, Գօշբա՛յլ, այս կողմը նայեցէք։

Այս ձայնը այնքան ողորմագին և այնքան սարսափելի էր որ լսողներուն ամէնքն ալ ահարեկիլ զգացին։ Ամէն մարդ նայեցաւ դէպի այն կողմը ուրկէ ձայնը

կուգար։ Ատեանին առեւը կենալու առանձնաշնորհութիւնն ունեցողներուն մէջէն մարդ մը ելած, ատեանը դատարանէն զատող և գրեթէ մէկուկէս կանգուն բարձրութիւն ունեցող դուռը մղած և սրահին մէջտեղ ոտքի վրայ կեցած էր։

Նախագահը, ընդհանուր փաստաբանը, Պ. Պամաթապուա, նաև քանի չափ անձինք ճանչցան զայն և ամէնքը մէկէն գոչեցին։

Պ. Մատըլէնն է։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա.

ՇԱՆՄԱԹԻԷՕ ՀԵՏԶՀԵՏԷ ԿԸ ԶԱՐՄԱՆԱՅ

Իրօք Մատըլէնն էր ոտքի վրայ կեցողը։ Ատենադպիրին ճրագը անոր դէմքը կը լուսաւորէր։ Գլխարկը ձեռքն էր, հագուստը ամենեւին անկարգութիւն մը չունէր, թիկնոցը մանաւոր ուշադրութեամբ կոճկուած էր։ Գունատ էր և թեթեւակի կը դողար։ Հիմա բոլորովին ճերմկած էին մազերը, մինչդեռ Արաս հասած ժամանակ տակաւին ալեխառն էին։ Մէկ ժամէ ի վեր հոն էր ան, և այս մէկ ժամուան մէջ ճերմկեր էին մազերը։

Ամէն մարդ գլուխը վերցուց։ Աննկարագրելի էր տպաւորութիւնը։ Ունկնդիրները պահ մը վարանեցան։ Ձայնը այնքան կսկծալի էր և ոտքի վրայ կեցող մարդը այնքան անխռով կ՚երեւար որ ի սկզբան չհասկցուեցան թէ ո՛վ էր պօռացողը։

Հարցուեցաւ իրարու թէ ո՛վ արձակած էր աղաղակը։ Կարելի չէր հաւատալ թէ այն ահարկու աղաղակը հանողը այս հանդարտ մարդը ըլլայ։

Այս վարանումը քանի մը մանրերկրորդ տեւեց միայն։ Մարդը զոր տակաւին ամէնքն ալ Պ. Մատըլէն կ՚անուանէին, առանց ժամանակ տալու նախագահին և ընդհանուր փաստաբանին որ կարենան խօսք մը ըսել, առանց ժամանակ տալու զինուորներուն և նուիրակներուն որ շարժում մը ընեն, յառաջացած էր դէպի Գօշբայլ. Պրըվէ և Շընիտիէօ անուն վկաները։

— Չէ՞ք ճանչնար զիս, հարցուց։

Երեքն ալ ափ ի բերան մնացին, և գլուխի շարժումով մը յայտնեցին թէ չէին ճանչնար զայն։ Գօշբայլ վախ մը զգալով հլութեամբ և յարգանօք զինուորի մը պէս բարեւ տուաւ. Պ. Մատըլէն դէպի դատաւորները և դէպի ատեանը դարձաւ և մեղմիկ ըսաւ.

— Պարոն դատաւորներ, ամբաստանեալը արձակեցէ՛ք։ Պարոն նախագահ բռնել տուէք զիս, ձեր փնտռած մարդը ան չէ, այլ ես եմ։ Ժան Վալժանը ես եմ։

Եւ ոչ մէկուն բերանը շունչ կ՚առնէր։ Ի սկզբան ամէն մարդ զարմանալով կը սարսռէր, այլ հիմա գե
րեզմանական լռութիւն մը կը տիրէր չորս կողմը։ Ս [illegible]
րահին մէջ ամէն մարդ այն կրօնական սարսափը [illegible] ը-
զգար որով բազմութիւնը կը գրաւուի երբ մեծ բ [illegible] կը
կը կատարուի։ [illegible] ն մը

Սակայն նախագահին դէմքը համակրութե [illegible]
տրտմութեամբ տպաւորուած էր, ընդհանուր [illegible] ամբ և
բանին հետ արագօրէն ակնարկ մը փոխանակ [illegible] փաստա-
տաւորաց աթոռակից խորհրդականներուն հե [illegible] ած և դա-
խօսք ըրած էր ցած ձայնով։ Դէպի բազմո [illegible] ա քանի մը
[illegible] թիւնը դար-

ձու և հարցուց այնպիսի եղանակաւ մը որու նշանակութիւնը ամէն մարդ հասկցաւ։

— Բժիշկ մը կա՞յ հոս։

Ընդհանուր փաստաբանը խօսիլ սկսելով ըսաւ.

— Պարոն դատաւորներ, այս տարօրինակ և անակնկալ դիպուածը՝ որ ատեանը կը խռովէ, մեզ՝ ինչպէս նաև ձեզ այնպիսի զգացում կը ներշնչէ զոր բացատրելու պէտք չունինք։ Ամէնքդ գէթ յանուանէ կը ճանչէք Մ...ի քաղաքապետ յարգլի Պ. Մատըլէնը։ Եթէ հոս բժիշկ մը կայ պարոն նախագահին հետ մենք ալ կ'աղաչենք զինքն որ բարեհաճի խնամել Պ. Մատըլէնը և իր բնակարանը տանիլ զայն։

Պ. Մատըլէն չթողուց որ ընդհանուր փաստաբանը խօսքը լմնցնէ։ Խիստ հեզ և իշխանական ձայնով մը ընդմիջեց զայն։ Ահաւասիկ իր արտաբերած խօսքերը, զոր հոս կը նշանակենք ճիշդ այնպէս ինչպէս որ այս տեսարանի ականատեսներուն մին ատեանին գոցուելէն ետք անմիջապէս գրած է և ինչպէս որ տակաւին կը հնչէ ասկէ քառասուն տարի առաջ լսողներուն ականջին։

— Շնորհակալ եմ, պարոն ընդհանուր փաստաբան բայց խենդ չեմ։ Հիմա կը տեսնէք։ Ամենասխալ վճիռ մը պիտի տայիք, արձակեցէք այս մարդը. պարտք մը կը կատարեմ, ես եմ այն դժբաղդ դատապարտեալը։ Հոս միայն ես եմ յայտնապէս ճշմարտութիւնը տեսնողը ճշմարիտ է ինչ որ կ'ըսեմ ձեզ։ Աստուած որ վերն է, կը տեսնէ այս վայրկեանիս մէջ ըրածս, և այս բաւական է։ Կրնայ բռնել տալ զիս, վասն զի ահա հոս եմ։ Սակայն ինչ որ կրնայի ընել ըրած էի։ ուրիշ անուն մը տակ որ չյայտնուիմ, հարստացայ, քաղաքապետ եղայ, ուզեցի պարկեշտ մարդերու կարգը անցնիլ նորէն։ Բայց կ'երեւայ թէ անկարելի բան է այս։ Վերջապէս ուրիշ

շատ բաներ կան զոր չեմ կրնար ըսել։ Չեմ ուզեր կեանքս պատմել ձեզ, օր մը ամէն բան պիտի յայտնուի։ Գերապատիւ եպիսկոպոսին տունէն գողութիւն ըրի, իրաւ է, Բըթի-Ժերվէին ստակը յափշտակեցի. այս ալ իրաւ է։ Ով ըսաւ ձեզ թէ Ժան Վալժան խիստ չարասիրտ թշուառ մըն է, իրաւունք ունէր։ Ցանցանքը գուցէ բոլորովին իմս չէ։ Մտիկ ըրէք, պարոն դատաւորներ, ինծի պէս նուաստ մարդ մը ոչ նախախնամութիւնն ամբաստանելու և ոչ ալ մարդկային ընկերութիւնը խրատելու իրաւունք ունի, բայց գիտել պէտք է վնասակար բան մըն է անուանարկութիւնը ուրկէ ջանք ըրի ազատելու։ Թիարանն է թիապարտ կազմողը։ Եթէ կուզէք, մի՛ մոռնաք այս խօսքս։ Թիարանը նետուելէ առաջ խեղճ գիւղացի մըն էի խիստ քիչ էր խելքս։ Տեսակ մը ապուշ էի, չարասիրտ եղայ, կոճղ էի, խանձող դարձայ։ Յետոյ ներողամտութեան և բարութեան շնորհիւ ազատեցայ, ինչպէս որ խստութեան պատճառաւ կորսուած էի։ Բայց ներեցէք դուք չէք կրնար հասկնալ թէ ինչ ըսել կուզեմ։ Այն երկու ֆրանքնոցը զոր եօթը տարի առաջ Բըթի-Ժերվէէն գողցած էի տունս չմինէյի մոխիրին մէջ պիտի գտնէք։ Ա՛լ ուրիշ բան մը չունիմ ըսելու։ Բռնել տուէք զիս։ Աստուած իմ, պարոն ընդհանուր փաստաբանը գլուխը կը շարժէ, կ'ըսէք թէ Պ. Մատըլէն խենդած է, չէք հաւատար ըսածներուս։ Ցաւալի բան է այդ։ Գէթ մի՛ դատապարտէք սա մարդը։ Բայց ինչո՞ւ չեն ճանչնար զիս ասոնք։ Կ'ուզէի որ Ժավէր հոս ըլլար, Գէթ ան պիտի ճանչնար զիս։

Անկարելի բան է ըսել թէ ի՛նչպիսի բարեսիրական և տրտում մեղմաղձութեամբ մը կ'արտաբերէր այս խօսքերը։

Դէպի երեք դատապարտեալները դարձաւ.

— Բայց ես կը ճանչնամ քեզի, Պրըվէ, կը յիշե՞ս...։

Խօսքը կտրեց, պահ մը գնդեւեցաւ և ըսաւ.

— Կը յիշե՞ս այն կերպասէ տամաձեւ փոկերը զոր ունէիր երբ Թիարանն էիր։

Պրըվէ զարմանալով սասանիլ զգաց և անհարեկ կերպարանքով անոր նայեցաւ գլխէն մինչև ոտքը։ Մատըլէն շարունակեց.

— Դու, Շընիտիէօ որ ինքզինքդ Ժըն-Նի-Տիէօ մականունը կուտայիր, աջ ուսդ բոլորովին այրած է, վասն զի օր մը խարոյկով լի կրակարանի մը վրայ պառկեցար՝ ջնջելու համար այն երեք T. F. P. տառերը որոնք սակայն տակաւին կ'երեւան ուսիդ վրայ։

— Պատասխա՛ն տուր, ճի՞շդ չէ։

Գօշբայլին դառնալով.

— Գօշբայլ, ըսաւ, ձախ թեւիդ վրայ, արմուկիդ կրկնուած տեղը այրած վառօդով դրոշմուած թուական մը ունիս որո- տառերը կապտագոյն են։ Կայսեր գահ բարձրանալուն թուականն է այն, այսինքն 1 Մարտ 1815։ Բա՛ց թեւդ։

Գօշբայլ թեզանիքը վերցնելով թեւը բացաւ. ամէնքն ալ բոլորտիքը հաւաքուելով իր մերկ թեւը նայեցան։ Զինուոր մը ճրագ մը բերաւ, խօսք կար այդ թուականը։

Թշուառ մարդը դէպի ատեանը և դէպի դատաւորները դարձաւ այնպիսի ժպիտով մը զոր տեսնողները երբ կը յիշեն, տակաւին սաստիկ կը սրտմին։ Ցաղթանակի մը, նաև յուսահատի մը ժպիտն էր այն։

— Դիտեցիք արդ թէ ես եմ Ժան Վալժան։

Ատեանին մէջ ա՛լ ոչ դատաւոր, ոչ ամբաստանող ոչ ալ զինուոր կար. միմիայն անշարժ աչքեր և յուզուած սիրտեր կային։ Ոչ ոք կը յիշէր ալ թէ ամէն ոք

ինչ պաշտօն կը վարէր հոն. ընդհանուր փաստաբանը ամբաստանեալին պատժուիլը պահանջելու, նախագահը նախագահելու և փաստաբանն ալ ամբաստանեալը պաշտպանելու պաշտօն ունենալը մոռցեր էին։ Աւելի զարմանալին սա է որ ամենեւին հարցում մը չեղաւ, ամենեւին իշխանութիւն մը միջամտութիւն չըրաւ։ Վսեմ տեսարաններու յատկութիւնն է ամէն սիրտերը գրաւել և բոլոր ականատեսները հանդիսական ընել։ Գուցէ ոչ ոք կը հասկնար ինչ որ կ'զգար, անշուշտ ոչ ոք կը խոստովանէր թէ հոն մեծ և փողփողուն լոյս մը կը տեսնէր։ Ամէնքն ալ ներքին շլացումով մը համակուեցան։

Հոն ամէնուն առջեւ կանգնողն էր Ժան Վալժան որ յայտ յանդիման կ'երեւար։ Այս մարդը միայն երեւան ելլելովը լուսաւորուած էր այն դատը որ դեռ պահ մը առաջ մթին էր և անորոշ։ Բազմութիւնը՝ ա՛լ առանց ուրիշ բացատրութեան մը պէտք ունենալու կարծես ելեքտրական յայտնութեամբ մը անմիջապէս և մէկ նայուածքով հասկցաւ մարդու մը այս պարզ և զարմանալի պատմութիւնը, մարդու մը որ իր տեղը ուրիշ մը չդատապարտուելու համար ինքզինքը կը մատնէր։ Մանրամասն պարագաները, վարանումները և մանր մունր դիմադրութիւնները մոռցուեցան այս մեծ և լուսաւոր եղելութեան առջեւ։

Այս տպաւորութիւնը շուտ մը անցաւ, բայց ներշնչուած միջոցին անդիմադրելի եղաւ։

— Աւելի անհանգստութիւն չեմ ուզեր պատճառել ատեանին. կրկնեց Ժան Վալժան։ Ահա՛ կ'երթամ քանի որ չեմ բռնուիր բանտարկուելու համար։ Շատ գործեր ունիմ, զոր կը պարտաւորուիմ կատարել։ Պարոն ընդհանուր փաստաբանը ո՛վ ըլլալս գիտէ, ո՛ւր երթալս գիտէ. երբ որ ուզէ, կրնայ բռնել տալ զիս։

Դէպի դուռը ուղղուեցաւ դուրս ելլելու համար։ Ոչ ոք ձայն հանեց, ոչ ոք թեւը երկնցուց անոր մեկնիլը արգիլելու համար։ Ամէնքն ալ տեղ բացին որ անցնի։ Նոյն պահուն չգիտեմ ի՞նչ երկնային բան մը ունէր որով բազմութիւնները կ՚ընկրկին և մարդու մը առջեւ կարգի կը մտնեն որ անցնի ան։ Կամաց կամաց քալելով անցաւ։ Բնաւ չհասկցուեցաւ թէ ո՛վ բացաւ դուռը, բայց ստոյգ է թէ երբ դուռին քով հասաւ, արդէն բաց էր ան։ Հոն ետեւը դարձաւ և ըսաւ.

— Պարոն ընդհանուր փաստաբան, ձեր կամքին հնազանդելու պատրաստ կը սպասեմ։ Ցետոյ դէպի ատեանը դառնալով ըսաւ.

— Դուք ամէնքդ ալ որ հոս էք, անշուշտ գթութեան արժանի կը համարիք զիս, այնպէս չէ՞։ Աստուած իմ, երբ միտքս կը բերեմ ինչ որ ըրի հիմա, ինքզինքս նախանձելի կը համարիմ։ Սակայն աւելի աղէկ կ՚ըլլար եթէ չպատահէին այս դէպքերը։

Ցետոյ դուրս ելաւ և դուռը ինչպէս որ բացուած էր նոյն կերպով գոցուած էր, վասն զի որոնք որ տեսակ մը մեծ գործեր կ՚ընեն, միշտ ապահով են թէ բազմութեան մէջ իրենց ծառայող մը կը գտնուի։

Գրեթէ ժամէ մը ետք դատաւորները ամէն ամբաստանութենէ անպարտ կը հրատարակէին Շանմաթիէօ անուն մարդը, որ անմիջապէս արձակուեցաւ. Շանմաթիէօ զարմանալով կերթար՝ կարծելով թէ բոլոր մարդիկ խենդ են, և չհասկնալով թէ ինչ էր այն տեսիլը։

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԴԻՄԱՀԱՐՈՒՄ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Պ. ՄԱՏԼԸԷՆ ԻՆՉ ՀԱՅԼԻԻ ՄԷՋ ԿԸ ՆԱՅԻ ԻՐ ՄԱԶԵՐԸ

Արեւը կը սկսէր ծագիլ։ Ֆանթին գիշերը տենդով, տքնութեամբ, այլ երանաւէտ տեսիլներով անցուցած էր. իսկ առտուն կը քնանար։ Քոյր Սէնփլիս՝ որ հըսկած էր հիւանդին քով, անոր քնացած միջոցին քովէն հեռացեր էր գինգինայի նոր դեղաջուր մը պատրաստելու համար։ Ցարգելի քոյրը քանի մը վայրկեանէ ի վեր հիւանդանոցի գործանոցն էր, իր դեղերուն և սրըւակներուն վրայ ծռած էր և խիստ մօտէն կը նայէր.

վասն զի վերջալոյսը ամէն առարկաներու վրայ մշուշ մը կը ծաւալէ։ Ցանկարծ գլուխը դարձուց և թեթեւ աղաղակ մը արձակեց։ Իր առջեւ կը տեսնէր Մատըլէնը որ ներս մտած էր լռիկ։

— Դո՞ւք էք, պարոն քաղաքապետ, պոռաց կրօնուհին։

Մատըլէն ցած ձայնով պատասխանեց․

— Ի՞նչպէս է այս խեղճ կինը։

— Գէշ չէ առ այժմ։ Բայց բաւական սրտի վախ քաշեցինք, գիտէ՞ք։ Բացատրեց անոր ինչ որ տեղի ունեցած էր, ըսաւ թէ առջի օրը խիստ վտանգաւոր էր Ֆանթինի վիճակը և թէ հիմա լաւագոյն էր ան, վասնզի կը կարծէր թէ Պ․ քաղաքապետը Մօնֆէրմէյլ գացած է իր զաւակը բերելու համար։ Քոյրը չհամարձակեցաւ Պ․ քաղաքապետին հարցումներ ընելու այս մասին․ բայց անոր կերպարանքէն հասկցաւ թէ Մօնֆէրմէյլէ չէր գար։

— Շատ աղէկ, ըսաւ, լաւ ըրեր էք սխալը իրեն չիմացնելով։

— Այո՛, կրկնեց քոյրը, բայց պարոն քաղաքապետ, հիմա որ ձեզի պիտի տեսնէ առանց տեսնելու նաև զաւակը, ի՞նչ պիտի ըսենք։

Պահ մը մտախոհելէն ետք․

— Աստուած ողորմած է, ըսաւ։

— Այլ սակայն չպիտի կրնանք ստել, կմկմաց քոյրը կէս ձայնով։

Արեւը բոլորովին լուսաւորած էր սենեակը։ Պ․ Մատըլէնի երեսը դիմացէն կը լուսաւորէր։ Քոյրը պատահաբար վեր վերցուց աչքերը։

— Ա՛հ պարոն, աղաղակեց, ի՞նչ եղաք, ի՞նչ ունիք, ձեր մազերը բոլորովին ճերմկեր են։

— Ճերմկե՞ր են։

Քոյր Սէնփլիս հայելի չունէր, ծրար մը խառնելով պզտիկ հայելի մը հանեց զոր հիւանդարանի բժիշկը կը գործածէր հիւանդի մը մեռած ըլլալը և չնչելէ դադրիլը ստուգելու համար։ Պ․ Մատըլէն հայելին առաւ և անով մազերը նայեցաւ ու ըսաւ․ Զարմանալի բան իրաւ ճերմկեր են։

Անտարբերութեամբ և կարծես ուրիշ բանի մը վրայ մտածելու պէս արտաբերեց այս խօսքը։

Քոյրը այս իրողութեան մէջ չգիտեմ ինչ թագուն գաղտնիք մը ընդնշմարելով ահաբեկիլ զգաց։

Պ․ Մատըլէն հարցուց․

— Կրնա՞մ տեսնել հիւանդը։

— Արդեօք պարոն քաղաքապետը բերել պիտի չի տա՞յ անոր զաւակը, ըսաւ քոյրը, հարցում մը ընելու հազիւ համարձակելով։

— Անշուշտ, բայց առնուազն երկու կամ երեք օր պէտք է։

— Եթէ հիւանդը մինչեւ այն ժամանակ ձեզ չտեսնէ, կրկնեց քոյրը վեհերոտութեամբ, չպիտի գիտնայ թէ ետ դարձած էք․ դիւրին պիտի ըլլայ համոզել զինք որ համբերէ, և երբ զաւակը գայ, բնականաբար պիտի կարծէ թէ պարոն քաղաքապետը եկած և զաւակն ալ հետը բերած է։ Հետեւաբար ստելու հարկ չըլլար։

Պ․ Մատըլէն քանի մը րոպէ մտածելէն ետք իր հանդարտ ծանրութեամբը ըսաւ․

— Ոչ՛, քոյր իմ, պէտք է որ տեսնեմ զինքը։ Գուցէ ստիպողական է կացութիւնս։

Կրօնուհին որ կ'երեւայ թէ չդիտեց այս «գուցէ» բառը, որ մութ և տարօրինակ նշանակութիւն մը կու տար պարոն քաղաքապետին խօսքերուն։ Աչքերը վար առնելով և յարգական ձայնը մեղմելով․

— Լաւ, հիմա քնացած է, բայց պարոն քաղաքապետը կրնայ մտնել։

Պ. Մատըլէն քանի մը դիտողութիւն ըրաւ դուռի մը վրայ որ աղէկ չէր գոցուեր եւ որուն ճռինչը կրնար հիւանդը արթնցնել. յետոյ Ֆանթինին սենեակը մտաւ, անկողնին մօտեցաւ եւ վարագոյրները բացաւ։ Ֆանթին կը քնանար։ Շունչը կուրծքէն կ'ելնէր այն ողբալի շչունչով, որ այս տեսակ հիւանդութեանց յատկութիւններուն մին է, եւ որ դառնապէս կը տրտմեցնէ խեղճ մայրերը երբ գիշերով իրենց դատապարտուած եւ քնացած զաւկին քով կը հսկեն։ Բայց այս ցաւալի շնչառութիւնը հազիւ թէ կը խռովէր այն անպատում հանդարտութիւնը որ իր դէմքին վրայ տարածուած էր եւ որով կերպարանափոխութիւն մը կ'առնէր ան իր քունին մէջ։ Դեղնութիւնը սպիտակութեան փոխուած էր. այտերը շառագոյն էին։ Երկայն եւ խարտիշագոյն արտեւանունքը որոնք անոր կուսութեան եւ երիտասարդութեան մնացորդ եւ միակ գեղութիւնն էին՝ կը բաղխէին, թէեւ գոց ու կոր էին։ Մարմնովին ու բոլորովին կը դողար եւ չգիտեմ ինչ թեւեր տարածելով, որոնք բացուելու եւ զայն տանելու պատրաստ էին եւ որոնք թէեւ աներեւոյթ էին, այլ կը զգային թէ կը սարսռէին։ Ով որ այս վիճակին մէջ տեսնելու ըլլար Ֆանթինը, բնաւ չպիտի կրնար ծածկել որ գրեթէ յուսաբեկ հիւանդ մըն է ան։ Թռչելու պատրաստուողի մը կը նմանէր քան թէ մեռնելու։

Երբ ձեռքը ոստ մը կը մօտենայ վրայի ծաղիկ քաղելու համար, ոստը կը սարսռայ եւ կարծես թէ կը պահուի ու միանգամայն կը ներկայի։ Մարդկային սիրտը այս սարսռումին նման բան մը կը զգայ երբ կը հասնի այն րոպէն ուր մահուան խորհրդաւոր մատները հոգին կը քաղեն։

Պ. Մատըլէն ժամանակ մը անկողնին քով անշարժ մնաց, փոփոխակի հիւանդին ու խաչելութեան նայելով, ինչպէս կը նայէր երկու ամիս առաջ եւ այն օրը յորում առջի անգամ այս ապաստանարանը եկած էր զայն տեսնելու համար։ Երկուքն ալ տակաւին հոն էին եւ միեւնոյն դիրքը կը պահէին. հիւանդը կը քնանար, ինքը աղօթք կ'ընէր. հիմակուան տարբերութիւնը սա էր որ այն երկու ամիսէն ի վեր Ֆանթինին մազերը ալեւորած եւ իր մազերն ալ ճերմկած էին։

Քոյրը Պ. Մատըլէնի հետ ներս մտած չէր։ Ան ոտքի վրայ եւ անկողնին քով կեցած էր՝ մատը բերնին վրայ դնելով, իբր թէ սենեակին մէջ մէկու մը լռութիւն կը պատուիրէր։

Ֆանթին աչքերը բացաւ, տեսաւ զայն եւ հանդարտութեամբ ու ժպիտով մը ըսաւ.

— Ո՞ւր է Գօզէթը։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՖԱՆԹԻՆ ԵՐՋԱՆԻԿ Է

Ամենեւին շարժում չըրաւ ի նշան զարմացման կամ ուրախութեան, բուն իսկ ուրախութիւն էր ինք։ Սա պարզ հարցումն «ո՞ւր է Գօզէթը» այնքան մեծ վըստահութեամբ, այնքան ապահովութեամբ եւ այնքան

անխռով և անկասկած կերպով բռած էր որ Պ. Մատըլէն խօսք մը չգտաւ պատասխանելու։ Ֆանթին շարունակեց.

— Գիտէի որ հոդ էիք, թէև կը քնէի, բայց կը տեսնէի ձեզի։ Շատ ատենէ ի վեր է որ կը տեսնեմ ձեզի, բոլոր գիշերը ձեզի կը տեսնէի անընդհատ։ Փառքի մը մէջ էիք և ձեր շուրջն ամէն տեսակ երկնային կերպարանքներ կային։

Մատըլէն նայուածքը դէպի խաչելութիւնը վերցուց։

Բայց, կրկնեց Ֆանթին, ըսէք ինձ ո՞ւր է Գօզէթ։ Ինչո՞ւ անկողինս չդրուեցաւ այն որպէս զի զարթնմանս միջոցին տեսնէի զինքը։

Պ. Մատըլէն մեքենաբար քանի մը պատասխան տուաւ զոր ետքէն ինքն ալ բնաւ չկրցաւ յիշել։

Բարեբաղդաբար բժիշկն եղելութեան իմանալով վրայ հասած էր։ Ուստի Պ. Մատըլէնի օգնեց։

— Աղջիկս, ըսաւ բժիշկը, հանդարտէ՛։ Զաւակդ հոս է։

Ֆանթինի աչքերը լուսաւորուեցան և անոր բոլոր երեսը ճառագայթով ողողեցին։ Ձեռները միացուց աղօթողի մը բոլոր ջերմեռանդութիւնը ու միանգամայն հեզութիւն արտայայտող կերպարանքով։

— Ո՛հ, բերէք ուրեմն մանկիկս, պօռաց։

Սրտառուչ երեւակայութիւն մօր։ Ֆանթինի համար Գօզէթ գրկուելով բերուող մանկիկ մըն էր։

— Քիչ մը ևս համբերէ՛. հիմայ չըլլար կրկնեց բժիշկը։ Տակաւին տենդ բոլորովին բայժ դտած չէ։ Զաւակդ տեսնելով կրնաս յուզուիլ և վնասուիլ։ Պէտք է որ նախ առողջանաս։

Ֆանթին աշխուժիւ մը ընդմիջեց անոր խօսքը։

— Բայց ա՛լ աղէկցած եմ, կը կրկնեմ թէ շատ

աղէկ եմ։ Աւանա՞կ է, ի՞նչ է այս բժիշկը։ Ես անանկ բան չգիտեմ, կ'ուզեմ զաւակս տեսնել, հա՛, կ'ուզե՛մ։

— Տե՛ս, ահա ի՛նչպէս կը բարկանաս։ Քանի որ այդ վիճակի մէջ ես պիտի չթողում որ զաւակդ քովդ բերուի։ Զայն տեսնելը չբաւեր, պէտք է նաև ապրիլ անոր համար։ Երբ աւելի հանդարտ ըլլաս, ես անձամբ պիտի բերեմ զաւակդ։

Խեղճ մայրը դիջաւ համբերելու։

— Պարոն բժիշկ, ներում կը խնդրեմ ձեզմէ, կրկին կրկին ներումն կը խնդրեմ։ Առաջներն այս կերպով ամենևին չէի խօսեր, այնքան դժբաղդութիւններ կրեցի որ չյուզուիմ, ո՛րքան ուզէք պիտի համբերեմ, բայց, Աստուած վկա՛յ, վնաս պիտի չտար ինձ աղջիկս տեսնելս։ Երէկ իրիկուընէ ի վեր կը տեսնեմ զայն և աչքս վրայէն չեմ հեռացըներ։ Ձեզի բան մը ըսե՞մ, եթէ հիմա բերուելու ալ ըլլար զաւակս, հանդարտօրէն պիտի խօսէի հետը։ Ահա այս էր միայն ընելիքս։ Միթէ բաւական չէ՞ զաւակս տեսնելու փափաքիլս. զաւա՛կս որ հոս բերելու համար մասնաւորապէս Մօնֆերմէյլ մարդը գնաց։ Բարկացած չեմ։ Գիտեմ որ երջանիկ պիտի ըլլամ։ Այս գիշեր մինչև առաւօտ ճերմակ բաներ և անձեր տեսայ որոնք կը ժպտէին ինձ։ Պարոն բժիշկն երբ որ հաճի, թող ան առեն բերէ Գօզէթս։ Ա՛լ տենդ չունիմ, վասն զի աղէկցած եմ, քաջ կը զգամ որ ալ բան մը չունիմ, բայց հիւանդի մը պէս պիտի վարուիմ և չպիտի շարժիմ սա տիկիններուն հաճելի ըլլալու համար։ Երբ տեսնեն թէ շատ հանդարտ եմ, պիտի ըսեն թէ պէտք է տալ ինձ զաւակս։

Պ. Մատըլէն անկողնին քով աթոռի մը վրայ նըստած էր։ Ֆանթին դէպի անոր կողմը դարձաւ։ Իր հանդարտութիւնը տեսնելու և առանց դժուարութեան զաւակը իր քով բերուելու համար յայտնապէս կը ջա-

նար հանդարտ, նաև «շատ խելօք երեւալու», ինչպէս կ'ըսէր հիւանդութեան այս յոռի վիճակին մէջ որ մանկութեան կը նմանի։ Բայց ինքզինքը զսպելով հանդերձ չէր կրնար համբերել և հազարումէկ հարցումներ կ'ընէր Պ. Մատըլէնի։

— Լաւ ճամբորդութիւն մը ըրի՞ք, պարոն քաղաքապետ։ Ո՛հ, ո՞րքան բարի էք որ հաճեցաք երթալու և զաւակս բերելու։ Ըսէք ինծի միայն թէ ի՞նչպէս է ան։ Ճամբու դժուարութեանց դիմացա՞ւ։ Ափսո՛ս որ պիտի չճանչնայ զիս։ Այն ատենէն ի վեր մոռցած զիս, խե՛ղճ մանկիկս։ Մանուկները յիշողութիւն չեն ունենար։ Թռչուններու կը նմանին։ Այսօր բան մը կը տեսնեն, վաղն ալ ուրիշ մը, բայց բան մը չմնար իրենց միտքը։ Գէթ ճերմակեղէն ունէ՞ր արդեօք։ Այդ Թէնարտիէները վրան գլուխը մաքուր կը նայէի՞ն եղեր արդեօք։ Ի՞նչպէս կը կերակրուէր։ Ո՛հ, եթէ գիտնայիր թէ ո՛րքան տառապանք կրեցի թշուառութեանս ժամանակ ես ինքնիրեն այս հարցումներն ընելով։ Բայց հիմակ ալ անցաւ այն ժամանակը։ Ուրախ եմ հիմա։ Ո՛հ, ո՛րքան կը փափաքէի տեսնել զայն։ Ի՞նչպէս էր. գեղեցի՞կ էր. պարոն քաղաքապետ։ Ի՞նչ կ'ըսէք, միթէ գեղեցիկ չէ՞ աղջիկս։ Անշուշտ ճամբան շատ պաղած պիտի ըլլաք կառքին մէջ։ Միթէ կարելի չէ՞ քիչ մը րոպէ մը միայն քովս բերել Գոզէթս։ Թող դարձեալ անմիջապէս տանեն տանին։ Դուք մեր մեծն էք, եթէ ուզէք կրնաք հրամայել որ բերեն։

Պ. Մատըլէն Ֆանթինին ձեռքը բռնեց։ — Գոզէթը գեղեցիկ է, ըսաւ։ Գոզէթը լաւ է, շատ չանցնիր կը տեսնես, բայց հանդարտ կեցիր։ Յուզուելով կը խօսիս, մանաւանդ թէ թեւդ անկողինէն դուրս կը հանես, և այս պատճառաւ կը հազաս։

Եւ իրօք Ֆանթին իր մէն մի խօսքն արտաբերած պահուն սաստիկ կը հազար։

Ֆանթին չմրմռաց. վախցաւ՝ կարծելով թէ քանի մը կքոտ տրտունջներուն պատճառաւ չպիտի զրուէր իր վրայ այն վստահութիւնը զոր կուզէր նշմարել, և սկսաւ անտարբեր խօսքեր ըսել։

— Մօնֆերմէյլ բաւական գեղեցիկ տեղ մըն է, այնպէս չէ՞։ Ամառը գիւղական զբօսանքի համար հոն կ'երթան։ Այս Թէնարտիէները միթէ աղէկ գործ կը տեսնե՞ն։ Հարուստ և մեծ մարդերը չեն անցնիր անոնց գիւղէն։ Անոնց պանդոկն ալ խոհատունի պէս բան մըն է։

Պ. Մատըլէն միշտ Ֆանթինին ձեռքը կը բռնէր և անձկութեամբ կը նայէր։ Յայտնի էր թէ եկած էր անոր ըսելու այնպիսի բաներ զոր հիմա իր միտքը կը դեդեւէր յայտնել։ Բժիշկը՝ այցելութիւնը կատարելէն ետք՝ մեկնած էր։ Միայն քոյր Սէնփլիս մնացած էր անոնց քով։

Սակայն այս լռութեան միջոցին Ֆանթին պոռաց.

— Ձա՛յնը կը լսեմ, Աստուա՛ծ իմ, Գոզէթին ձա՛յնը կը լսեմ։ Թեւը երկնցուց որպէս զի լռութիւն պահեն Պ. Մատըլէն եւ քոյր Սէնփլիս, շունչը բռնեց և սկսաւ հիացումով մտիկ ընել։

Գաւիթին մէջ մանուկ մը կար որ կը խաղար և որ դռնապանուհիին կամ ուրիշ բանւոր կնոջ մը զաւակն էր։ Այս այն դիպուածներուն մին է որոնք միշտ կը պատահին և որոնք կարծես թէ աղէտալի դէպքերու խորհրդաւոր ներկայացման մէկ մասը կը կազմեն։ Այն մանուկը պզտիկ աղջիկ մըն էր, որ կ'երթար կուգար, տաքնալու համար կը վազվզէր, կը խնդար, և բարձր ձայներով կ'երգէր։ Բարէ՛, կա՞յ արդեօք բան մը որու չխառնուին մանկանց խաղերը։ Ֆանթին ահա այս աղջկան երգերը կը լսէր։

— Ո՛հ, Գոզէթս է ան, կը ճանչնամ ձայնը, կըրկնեց։

Մանուկը եկածին պէս հեռացաւ, ձայնը լսուելէ դադրեցաւ, Ֆանթին ժամանակ մը եւս ականջ տուաւ, յետոյ դէմքը տխրութեամբ համակուեցաւ, և Պ. Մատըլէն անոր ցած ձայնով սա խօսքը ըսելը լսեց.—Սա բժիշկը ո՛րքան չարասիրտ է որ թող չի տար ինձ աղջիկս տեսնել: Զարադէմ մարդ մըն է ան:

Բայց իր գաղափարներուն զուարթ տեսարանը նորէն երեւցաւ: Գլուխը բարձին վրայ դրած չարունակեց իբրովի խօսիլ:—Ի՛նչպէս երջանիկ պիտի ըլլանք այսուհետեւ: Նախ պզտիկ պարտէզ մը պիտի ունենանք ինչպէս որ Պ. Մատըլէն խոստացաւ ինձ: Աղջիկս պարտէզին մէջ պիտի խաղայ: Հիմա անշուշտ սովրած է քերականը: Վանկերը հեգել պիտի տամ իրեն: Դալարներու վրայ թիթեռներուն ետեւէն պիտի վազէ: Ետեւէն իրեն պիտի նայիմ: Մանաւանդ թէ ա՛լ սուրբ հաղորդութիւն պիտի առնէ: Աղէկ ըսի, ե՞րբ պիտի կրնայ ճաշակ առնել:

Մատներովը սկսաւ հաշուել:

...Մէկ, երկու, երեք, չորս... եօթը տարեկան է հիմա: Հինգ տարիէն ետք սպիտակ քօղ մը պիտի առնէ, ծակոտկէն գուլպաներ պիտի հագնի, պզտիկ կին մը պիտի դառնայ: Ո՛, բարեսիրտ քոյր իմ, ես ալ որքան ապուշ եմ որ այժմէն կը մտածեմ թէ երբ ճաշակ պիտի առնէ աղջիկս:

Եւ սկսաւ խնդալ:

Պ. Մատըլէն Ֆանթինին ձեռքը թողուց: Գետինը նայելով և միտքը մտածումներու անդունդը ընկղմելով անոր այս խօսքերը մտիկ կ'ընէր փչող հով մը մտիկ ընելու պէս: Յանկարծ Ֆանթին խօսելէ դադրեցաւ: Պ. Մատըլէն գլուխը վեր վերցուց անոր այս յանկարծական լռութեան վրայ, եւ տեսաւ որ Ֆանթին ահարկու կերպարանք մը առած էր:

Ֆանթին կիսովին ելած նստած էր, և ա՛լ ոչ կը խօսէր և ո՛չ ալ շունչ կ'առնէր, շապիկը բացուելով անոր նիհար ուսը երեւան հանած էր. երեսը որ պահ մը ուրախ զուարթ էր՝ հիմա գունատ էր, եւ կ'երեւար որ դիմացի կողմը, սենեակին միւս ծայրը զարհուրելի բանի մը վրայ կը յառէր իր աչքը զոր սարսափը մեծցուցած էր:

— Աստուա՛ծ իմ, աղաղակեց Մատըլէն. ի՞նչ ունիս Ֆանթին:

Պատասխան չտուաւ Ֆանթին, աչքերը չվերցուց այն առարկայէն վրայէն զոր կը տեսնէր. Մատըլէնի թեւը բռնեց և միւսովն ալ նշան ըրաւ որ ետին նայի:

Մատըլէն ետեւը դարձաւ և տեսաւ որ Ժավէր կեցած էր հոն:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԺԱՎԷՐ ԳՈՀ Է

Ահաւասիկ եղելութիւնը:

Պ. Մատըլէն Արասի եղեռնադատ ատեանէն երբ մեկնեցաւ, կէս գիշերը անցած էր՝ և ժամը կէս կը զարնէր: Ճիշդ ժամանակին իր պանդոկը վերադառնալով ճամբայ ելած էր սուրհանդակի կառքով որու մէջ՝ ինչպէս կը յիշէ ընթերցողը՝ տեղ մը բռնած էր ան: Առաւօտեան ժամը վեցէն քիչ մը առաջ Մ... հասած էր. և առաջին գործը եղած էր Պ. Լաֆիթին գրած նամակը

Նամակատունը յանձնել, յետոյ հիւանդանոցը մտնել և Ֆանթինը տեսնել։ Բայց եղեռնադատ ատեանին սրահէն ելնելէն անմիջապէս ետք ընդհանուր փաստաբանը՝ առաջին անգամի ատենապէտն ազատելէն ետք խօսիլ բռնկած էր՝ Մ...ի յարգի քաղաքապետին յիմարական ընթացքին նկատմամբ ցաւելով, միանգամայն յայտնելով թէ իր համոզումները որ և է փոփոխութիւն չէին կրած այն տարօրինակ դիպուածէն որուն ինչ ըլլալը ետքէն կրնար հասկցուիլ. և առ այժմ պահանջելով Շանմաթիէօի դատապարտուիլը, որ յայտնապէս բուն Ժան Վալժանն էր։ Ընդհանուր փաստաբանին այսպէս պնդելը բազմութեան, ատեանին և դատաւորներուն ըզգացումին հակառակ կ'երեւար յայտնապէս։ Ամբաստանեալին պաշտպանը գրեթէ դիւրութեամբ կրցած էր հերքել ընդհանուր փաստաբանին առարկութիւնները և հաստատել Պ. Մատլէնի, այսինքն նոյնիսկ Ժան Վալժանի ըրած յայտարարութեանց վրայ դատը բոլորովին տարբեր կերպարան առած էր, և եթէ դատաւորաց առջև կեցող ամբաստանեալը անմեղ մըն էր։ Պաշտպան փաստաբանը այս առթիւ դատաստանական սխալումներու վրայ քանի մը ցաւակցութիւն յայտնած էր, որոնք դժբաղդաբար ոչ այնքան նոր էին...։ Նախագահը խօսքը եզրակացնելու առեն փաստաբանին համակարծիք եղած էր, և դատաւորները քանի մը րոպէի մէջ Շանմաթիէօն անպարտ համարելով արձակած էին։

Բայց Ժան Վալժան մը պէտք էր ընդհանուր փաստաբանին, և որովհետև Շանմաթիէօն չունէր ալ, Մատլէնը առնել ուզեց։

Շանմաթիէօն արձակուելէն անմիջապէս ետք ընդհանուր փաստաբանը նախագահին հետ առանձին սենեակ մը գնաց։ «Հոն Մ...ի քաղաքապետը բռնել տալու նկատմամբ խորհրդակցեցան»։ Ընդհանուր փաստաբանին այս պարբերութիւնը բարձրագոյն ատեանի ընդհանուր փաստաբանին ուղղած տեղեկագրին սկզբնական ծանօթագրութեանց մէջ ամբողջապէս իր ձեռքովը գրած է։ Նախագահը երբ գաղրեցաւ ի սկզբան կրած յուզմունքը զգալէ, քիչ առարկութիւն ըրաւ։ Պէտք էր որ արդարութիւնը իր պարտքը կատարէր։ Մանաւանդ թէ ամէն բան բաց ըլլալու համար կը խոստովանինք թէ նախագահը թէև բարեսիրտ և բաւական ուշիմ մարդ մըն էր, միանգամայն թագաւորութեան խիստ և գրեթէ եռանդուն կուսակից մը ըլլալով. դժուարած էր երբ Մ...ի քաղաքապետը փոխանակ Պօնաբարդէ ըսելու կայսր ըսած էր։

Ուստի Պ. Մատլէնը բռնելու հրամանը ղրկուեցաւ։ Ընդհանուր փաստաբանը մասնաւոր սուրհանդակի մը հետ Մ... ղրկեց այս հրամանը և անոր գործադրութիւնը ոստիկանութեան տեսուչ Ժավէրին յանձնեց։ Ինչպէս գիտենք արդէն, Ժավէր վկայութիւնը տալէն անմիջապէս ետք Մ... վերադարձեր էր։ Ժավէր տեղի վրայ կ'ելնէր երբ սուրհանդակը Մատլէնը բռնելու և բերելու հրամանը յանձնեց անոր։

Նոյն ինք հրամանաբերը ոստիկանութեան ծառայող վարպետ մարդ մըն էր, և երկու խօսքով հաղորդեց Ժավէրին ինչ որ Արրասի ատեանին մէջ տեղի ունեցած էր։ Հրամանագիրը զոր ընդհանուր փաստաբանը ստորագրած էր, այսպէս գրուած էր. — Ոստիկան Ժավէր Մ...ի քաղաքապետ և Մատլէն անուն անձը պիտի առնէ, որուն Ժան Վալժան անուն ազատագիր վաղեմի դատապարտեալը ըլլալը եղեռնական ժողովին այս օրուան նիստին մէջ հաստատուեցաւ։»

Ո՛վ որ Ժավէրը ճանչցած չըլլար և տեսնէր զայն ճիշդ հիւանդանոցին նախասենեակը մտած պահուն, չը

պիտի գուշակէր թէ ինչ կ'զգար ան, և պիտի կարծէր թէ խիստ անտարբեր կերպարանք մը ունի։ Անտարբեր, հանդարտ և ծանր էր, ալեւոր մազերն ալ քունքերուն վրայ կատարելապէս կկուած էին, և իր սովորական յամրութեամբ քիչ մը առաջ սանդուղէն վեր ելած էր։ Եթէ մէկը քաջ ճանչնար զայն և ուշադրութեամբ զննելու ըլլար, սարսուռ մը պիտի զգար։ Իր կաշիէ փողակապին ճարմանդը փոխանակ ծոծրակին վրայ ըլլալու ձախ ականջին վրան էր, ուրկէ կը հասկցուէր թէ անլուր կերպով յուզուած էր ան։ Ժավէր անթերի բնաւորութիւն մը ունէր. ոչ իր պարտքին և ոչ ալ համազգեստին վրայ ծալ չէր ընդունէր. չարագործներու հետ կանոնաւորապէս, իր զգեստի կոճակներուն հետն ալ անողոքաբար կը վարուէր։ Բանի որ իր փողակապին ճարմանդը անշնորհ կերպով մը դրած էր, ըսել է թէ գրաւուած էր ան այնպիսի յուզումով մը որ կրնայ ներքին երկրաշարժ անուանուիլ։ Պարզապէս եկած էր։ Մօտակայ պահնորդարանէն տասնապետ մը և չորս զինուոր առած էր հետը. զինուորները գաւիթը ձգած էր և հարցուցած էր դռնապանուհիին թէ ո՛ւր էր Ֆանթինի սենեակը. դռնապանուհին ալ առանց կասկածելու ցուցուցած էր, վասնզի սովորած էր տեսնելու զինուոր անձեր որոնք պարոն քաղաքապետին հետ տեսնուելու կուգային։

Ժավէր երբ Ֆանթինի սենեակին մօտեցաւ, բանալին դարձուց, հիւանդապահի կամ լրտեսի պէս դուռը կամաց մը հրեց և ներս մտաւ։

Եթէ պէտք է ճիշդն ըսել, ներս չմտաւ, այլ կիսաբաց դրան շեմին վրայ կանգնած կեցաւ. փեղոյրը գլուխն էր, ձախ ձեռքն ալ մինչեւ կզակը կոճկուած թիկնոցին մէջ դրած էր։ Արմուկին ծալին մէջէն կըրնար տեսնուիլ ետեւը պահած իր ահագին գաւազանին կապարեայ գունդը։

Այսպէս վայրկեան մը չափ կեցաւ, և ոչ ոք նըշմարեց իր ներկայութիւնը։ Յանկարծ Ֆանթին աչքերը վեր վերցուց, տեսաւ զայն և դրդեց Պ. Մատըլէնը որ ան ալ դառնայ և տեսնէ։

Երբ Մատըլէնի նայուածքը Ժավէրի նայուածքին հանդիպեցաւ, Ժավէր առանց շարժելու, առանց խըրտնելու, առանց մօտենալու ահարկու կերպարանք մը առաւ։ Չկայ մարդկային զգացում մը որ կարենայ ուրախութեան պէս ահարկու ըլլալ։

Ժավէրի դէմքը իր գեհենապարտ մեղաւորը դեռ նոր գտնող սատանայի մը դէմքին նմանեցաւ։

Երբ զգաց թէ ա՛լ ստուգապէս իր ափին մէջն էր Ժան Վալժան, դէմքին վրայ երեւցաւ ինչ որ սրտին մէջ կար։ Յատակը յուզուելով երեսը ելաւ։ Իր որսին հետքը սակաւ ինչ կորսուած և պահ մը այն Շանմաթիէօին նկատմամբ սխալած ըլլալուն նուաստութիւնը կ'անհետէր այն հպարտութեան առջեւ զոր կը զգար Ժավէր՝ նախ և առաջ լաւ մը գուշակած և այնքան ժամանակ ուղիղ բնազդում մը ունեցած ըլլալուն համար։ Ժավէրին գոհունակութիւնը իր տիրական դիրքէն յայտնուեցաւ։ Յաղթանակին տձեւութիւնը անոր նեղ ճակտին վրայ տարածուեցաւ։ Այս տձեւութիւնն էր այն ամէն սարսափը զոր գոհունակ դէմք մը կըրնայ տարածել իր վրայ։

Ժավէր նոյն պահուն երկինքն էր։ Առանց ճշդապէս իմանալու, այլ իր հարկաւորութեան և յաջողութեան խառնաշփոթ ակներեւութեամբը կ'զգար թէ արդարութիւնը, լոյսը և ճշմարտութիւնը իր անձին միջոցաւ կը կատարէին իրենց երկնային պաշտօնը որ է չարութիւնը խորտակել։ Ետեւը և բոլորտիքը, անյատակ անդունդի մը մէջ իր հետն էին իշխանութիւնը, իրաւունքը, վճռուած դատը, օրինական գիտակցու-

թիւնը, ընկերային վրիժառութեան բազուկը, ամէնատատղերը: Բարեկարգութիւնը կը պաշտպանէր, օրէնքին շանթը կ'արձակէր, ընկերութեան վրէժը կ'առնէր, զինու զօրութեամբ բացարձակին կ'աջակցէր, փառքի մը մէջ կ'անդնէր իր յաղթութեան մէջ կարծես թէ տակաւին թշնամին ասպարէզ կը հրաւիրէր կռուելու: Հըպարտօրէն, փառաւորապէս և ոտքի վրայ կեցած երկնից վրայ կը տարածէր անողորմ հրեշտակապետի մը գերմարդկային անառնութիւնը: Ընկերային Թուրը, զոր իր ակրուտ ձեռքը բռնած էր, անվրդովապէս կը փայլփլէր այն սոսկալի մթութեան մէջ որով պաշարուած էր իր կատարած գործը: Երանութիւն և արամութիւն կը զգար՝ իր գարշապարին տակն ունենալով ոճիրը, մոլութիւնը, ապստամբութիւնը, դատապարտութիւնը և գժոխքը. կը ճառագայթէր, կը սոսակէր, կը ժպտէր և այս հրէշաբարոյ սուրը Միքայէլի անուրանալի վեհութիւն մը ունէր:

Ժավէրի վարմունքը ահարկու այլ ոչ բնաւ անարգ էր:

Ուղղամտութիւնը, անկեղծութիւնը, անարատութիւնը, համոզումը և պարտաւորութեան գաղափարը այնպիսի բաներ են որոնք սխալելով կրնան սոսկալի ըլլալ և որոնք սակայն նաև սոսկալի ըլլալով իրենց վեհութիւնը չեն կորսնցներ, իրենց վեհութիւնը մարդկային խղճի յատուկ սարսափին մէջն ալ կը տեւէ. առաքինութիւններ են անոնք, բայց թերութիւն մը ունին որ է սխալումը: Անագորոյն մոլեռանդի մը անողորմ այլ օրինաւոր ուրախութիւնը չգիտեմ ի՛նչ ճառագայթում մը ունի որ պատկառելի է տրտմագին: Ժավէր՝ առանց ինքն ալ գիտնալու՝ ցաւակցութեան արժանի էր իր տարած զարհուրելի յաղթանակին համար, ինչպէս են ամէն յաղթանակող աղէտները: Չկայ բան մը որ այնքան կսկծալի և սարսափելի ըլլայ որքան էր այս կերպարանքը որուն վրայ կ'երեւար ինչ որ կրնար անուանուիլ բարութեան ամէն չարութիւնը:

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԻՐ ԻՐԱՒԱՆՑ ՏԷՐ Կ'ԸԼԼԱՅ

Ֆանթին բնաւ տեսած չէր Ժավէրը այն օրէն ի վեր ուր պարոն քաղաքապետին շնորհիւը ազատած էր անոր ձեռքէն: Իր հիւանդ ուղեղը բան մը չկրցաւ հասկընալ, բայց առանց տարակուսելու կարծեց թէ զինքը առնելու և տանելու համար եկած էր ան: Չկրցաւ տանիլ այս մարդուն սոսկալի կերպարանքին. զգաց կարծեց թէ կեանքին շունչը պիտի աւանդէ, երկու ձեռքովը երեսը ծածկեց և վշտագին ձայնով մը պոռաց.

— Ազատեցէք զիս, պարոն Մատըլէն:

Ժան Վալժան,—ա՛լ այսուհետեւ ուրիշ անուն չի պիտի տանք իրեն,—ոտքի ելած էր: Ամենամեղմ և ամենահանդարտ ձայնով մը ըսաւ Ֆանթինին.

— Հանդարտ կեցիր քեզի համար եկած չէ:

Յետոյ դէպի Ժավէրը դառնալով ըսաւ.

— Գիտեմ ինչո՛ւ համար եկած ըլլալդ:

Ժավէր պատասխանեց.

— Երթանք ուրեմն, շո՛ւտ:

Ժավէր չգիտեմ ինչ անասնային և մոլեգին հնչումով մը արտաբերեց այս խօսքը: Ճշգրտապէս չարտասանեց զայն. ո և է ուղղագրութիւն չկրնար յայտնապէս նշանակել ինչպէս որ արտասանուեցաւ այն խօսքը: Մարդկային խօսք մը չէր այլ աքիծի մռնչիւն մըն էր այն:

Սովորութեանը համեմատ չվարանեցաւ. ինչո՞ւ և ի՞նչ բանի համար եկած ըլլալը երկարօրէն բացատրելը աւելորդ սեպեց և ոչ ալ ցուցուց զինքը բռնելու հրամանագիրը: Ժավէրի համար Ժան Վալժան խորհրդաւոր և անըմբռնելի մարտիկ մը, խաւարամած ըմբիշ մըն էր զոր հինգ տարիէ ի վեր կը պրկէր առանց տապալել կրնալու: Այս ձերբակալութիւնը չէ թէ սկիզբ այլ վերջ մըն էր: Ուստի բաւական համարեց ըսելը. Երթա՞նք ուրեմն, շո՛ւտ:

Առանց քայլ մը առնելու ըսած էր այս խօսքը: Ժան Վալժանին վրայ արձակեց իր նայուածքը զոր ակիշ մը նետելու պէս կ'արձակէր և որով թշուառները իր քովը կը քաշէր ուժգնակի:

Երկու ամիս առաջ Ֆանթին ահա այս նայուածքին մինչև իր ոսկորներուն ծուծը թափանցելը զգացած էր:

Ժավէրի աղաղակը լսելով Ֆանթին աչքերը բացած էր: Բայց Պ. քաղաքապետը իր քովն էր, ինչ վախ կրնար ունենալ:

Ժավէր դէպի սենեակին մէջտեղը յառաջացաւ և ըսաւ.

— Է՛, պիտի գա՞ս թէ ոչ:

Թշուառ կինը բոլորտիքը նայեցաւ: Կրօնուհիէն և Պ. քաղաքապետէն զատ մարդ չկար սենեակին մէջ: Ժավէր որո՞ւ հետ կրնար իբր տէր ու ծառայ խօսիլ: Իրեն հետ. ուստի սարսռեցաւ:

Այն ատեն Ֆանթին անլուր բան մը տեսաւ, ա՛յնքան անլուր որ իր տենդին ամենէն սոսկալի բանդագուշանաց մէջ անգամ անանկ բան մը չէր երեւցած իրեն:

Տեսաւ որ լրտեսը Պ. քաղաքապետին օձիքը բռնեց. տեսաւ որ Պ. քաղաքապետն ալ գլուխը ծռելով հնազանդեցաւ: Կարծեց Ֆանթին թէ աշխարհս կը խաւարի:

Իրօք Ժավէր Ժան Վալժանը օձիքէն բռնած էր.

— Պարո՛ն քաղաքապե՛տ, պոռաց Ֆանթին:

Ժավէր քա՜հ քա՜հ խնդաց այնպիսի խնդումով, որ իր ակռաները լինդերէն կը զատէր:

— Ա՛լ պարոն քաղաքապետ չկայ հոս:

Ժան Վալժան իր թիկնոցին օձիքը բռնող ձեռքը հեռացնելու փորձ մը չըրաւ, և ըսաւ.

— Ժավէ՛ր...:

— Պ. տեսուչ անուանէ զիս, ըսաւ Ժավէր՝ Ժան Վալժանի խօսքը ընդմիջելով:

— Պարոն, կրկնեց Ժան Վալժան, կ'ուզէի բան մը ըսել քեզ առանձին:

— Յայտնի յայտնապէս խօսէ ինչ որ պիտի ըսես, պատասխանեց Ժավէր. ինծի հետ խօսող մը պէտք է որ բացէ ի բաց և յայտնապէս խօսի:

Ժան Վալժան ձայնը մեղմելով շարունակեց.

— Աղաչանք մը պիտի ընեմ քեզ...

— Ըսի քեզի որ բարձր խօսիս:

— Բայց պէտք է որ միայն դուն լսես ինչ որ պիտի ըսեմ...

— Ինծի ինչ, մտիկ չեմ ըներ:

Ժան Վալժան դէպի Ժավէր դարձաւ և շուտ ու խիստ կամաց մը ըսաւ.

— Երեք օր շնորհէ՛ ինծի: Երեք օր տուր ինծի որ երթամ սա թշուառ կնոջ զաւակը բերեմ: Ինչ որ պէտք է կը վճարեմ: Եթէ կուզես, հետս եկո՛ւր:

Կը ծաղրե՞ս զիս, պոռաց Ժավէր: Հաւատա որ չէի կարծեր թէ այդքան ապուշ ես: Երեք օր կ'ուզես որ փախիս երթաս, և կ'ըսես թէ սա աղջիկին զաւակը բերելու համար պիտի երթաս: Հա՛, հա՛, լաւ, շատ լաւ:

Ֆանթին սարսռեցաւ.

— Զաւա՛կս, ո՞վ պիտի բերէ զաւակս, պօռաց։ Ուրեմն դեռ հոս չէ՞ զաւակս։ Քոյրիմ պատասխան տուր ո՞ւր է Գօզէթը։ Զաւա՛կս կ'ուզեմ, Պ. Մատլէն Պ. քաղաքապետ։

Ժավէր ոտքը գետինը զարկաւ։

— Ա՛ռ քեզ հիմակ ուրիշ մըն ալ պիտի պապանձի՞ս թէ ոչ, անամօթ ջիգիկ։ Շուտիկէն բերա՛նս երթայ տեսնէ քաղաք մը, ուր թիապարտները պաշտօնակալ կ'ըլլան և բոզերն ալ բամբիշներու պէս կը խնամուին։ Բայց համբերութիւն ամէն բան կարգի կը մտնէ, ժամանակն եկած է ալ։

Ժավէր Ֆանթինին նայեցաւ ուղղակի, և Ժան Վալժանին փողկապը, շապիկն ու օձիքը ափովը բռնելով կրկնեց.

— Ըսի քեզ թէ ոչ Պ. Մատլէն և ոչ ալ պարոն քաղաքապետ կայ հոս։ Գող մը կայ, աւազակ մը կայ, Ժան Վալժան անունով եղեռնագործ մը կայ, զոր ահա բռնած եմ։

Ֆանթին յանկարծ կանգնեցաւ իր ոսկրուտ թևերուն և ձեռներուն վրայ կրթնելով, Ժան Վալժանին նայեցաւ, Ժավէրին նայեցաւ, կրօնաւորին նայեցաւ, բերանը բացաւ կարծես խօսելու համար, կոկորդին մէջէն հռնչիւն մը ելաւ, ակռաները կրճտեցին, թևերը տարածեց վշտագին. ջղաձգային շարժումով մը ձեռները բացաւ և խղդուողի մը պէս չորս կողմը նայեցաւ կարծես բան մը կամ մարդ մը փնտռելու համար, յետոյ յանկարծ բարձին վրայ ծռեցաւ ինկաւ։

Գլուխն անկողնին սնարին զարնուելով իր կուրծքին վրայ ինկաւ՝ բերանը բաց և աչքերը մարած։

Ֆանթին մեռած էր։

Ժան Վալժան ձեռքը Ժավէրի ձեռքին վրայ, և մանկան մը ձեռքը բանալու պէս բացաւ, յետոյ ըսաւ Ժավէրին.

— Դուն մեռցուցիր այս կինը։

— Վերջ պիտի տա՞նք թէ ոչ, պօռաց Ժավէր կատղութեամբ. պատճառներ իմանալու չ'եկայ հոս։ Կա՛րճ կապենք, զինուորները վարն են. շո՛ւտ ըրէ քալենք, թէ ոչ շղթայակր պատրաստ է։

Սենեակին մէկ անկիւնն երկաթեայ հին անկողին մը կար որ բաւական յոռի վիճակի մէջ էր և որու վրայ կը հանգչէին քոյրերն երբ հսկելու ըլլային։ Ժան Վալժան այս անկողինին մօտեցաւ, ակնթարթի մը մէջ անոր սնարի կողմին արդէն աւրուած երկաթէ ձողը քաշեց հանեց, վասն զի իր ջիղերուն նման ջիղերու համար դիւրին բան մըն էր այն վարագոյրին երկաթէ ձողը ձեռքն առաւ և Ժավէրին նայեցաւ։ Ժավէր դէպի դուռը գնաց նահանջելով։

Ժան Վալժան երկաթէ ցուպ ի ձեռին յամրաբար դէպի Ֆանթինի անկողինը քալեց։ Երբ հասաւ անկողնին քով, ետեւը դարձաւ և հազիւ հազ լսելի ձայնով մը ըսաւ Ժավէրին.

— Աղէկ կ'ընես եթէ այս բոպէիս մէջ հանդարտ թողուս զիս։

Իրօք Ժավէր կը դողար։

Մտածեց որ երթայ զինուորները կանչէ, բայց Ժան Վալժան կրնար նոյն վայրկեանին փախչիլ։ Ուստի կեցաւ գաւազանը պզտիկ ծայրէն բռնեց և կռնակը դուռին քիւին կրթնցուց առանց նայուածքը Ժան Վալժանի վրայէն հեռացնելու։

Ժան Վալժան արմուկը անկողնին գլխակողմին գունդին և ճակատն ալ ձեռքին վրայ դրաւ, և սկսաւ Ֆանթինին նայիլ որ անշարժ կը կենար երկնցած։ Այս դիրքով կեցաւ մտածումներու մէջ ընկղմած, անմըռունչ և անշուշտ այս աշխարհիս իրերէն բան մը չբերելով միտքը։ Ալ երեսը և դիրքը միմիայն անմեկնելի

կարեկցութիւն մը կ'արտայայտէին։ Քանի մը վայրկեան այսպէս մտախոհելէ ետք դէպի Ֆանթինին ծռեցաւ և ցած ձայնով խօսեցաւ։

Ի՞նչ ըսաւ արդեօք։ Ի՞նչ կրնար ըսել դատապարտեալ մարդ մը մեռած կնոջ մը։ Ինչե՞ր խօսեցաւ։ Աշխարհիս վրայ ոչ ոք լսեց ինչ որ ըսաւ ան։ Մեռած կինը լսե՞ց արդեօք։ Կան այնպիսի սրտառուչ պատրանքներ որոնք գուցէ վսեմ իրողութիւններ են։ Ստուգապէս գիտցուածն սա է թէ քոյր Սէնփլիս որ այս եղելութեան միակ ականատեսը եղած է, շատ անգամ պատմեց թէ երբ Ժան Վալժան Ֆանթինի ականջին խօսք ըսաւ, յայտնապէս տեսաւ որ գերեզմանի զարմացումովը համակուած այն գունատ շրթներուն և այն անորոշ բիբերուն վրայ անպատում ժպիտ մը փայլեցաւ։

Ժան Վալժան երկու ձեռքովը Ֆանթինին գլուխը բռնեց և բարձին վրայ տեղաւորեց՝ իր զաւկին գլուխը տեղաւորող մօր մը պէս, յետոյ անոր շապիկին լարը կապեց և մազերը գդակին տակ հաւաքեց։ Այս ընելէն ետք անոր աչքերը գոցեց։

Նոյն պահուն Ֆանթինին դէմքը տարօրէն լուսաւորուած կ'երեւար։

Մահը մեծ լոյսին դուռն է։

Ֆանթինին ձեռքը անկողնէն դուրս կախուած էր։ Ժան Վալժան ծունր դրաւ այս ձեռքին առջեւ, կամաց մը վերցուց և համբուրեց զայն։ Յետոյ կանգնեցաւ և դէպի Ժավէր դառնալով ըսաւ.

— Հիմա ալ պատրաստ եմ հետդ գալու։

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՎԱՅԵԼՈՒՉ ԳԵՐԵԶՄԱՆ

Ժավէր քաղաքին բանտը դրաւ Ժան Վալժանը։

Պ. Մատլէնի բռնուիլը Մ...ի մէջ տարօրինակ
տպաւորութիւն կամ լաւ եւս է ըսել դղրդում մը տը-
ւաւ։ Տրտմելով կը ափսոսինք խոստովանելու թէ
երբ թիապարտ մըն էր ան ըսուեցաւ ամենուրեք, գրե-
թէ ամէն մարդ մոռցաւ զայն։ Երկու ժամ չանցած
մոռցուեցան իր ըրած ամէն բարութեան գործերը և
ա՛լ «թիապարտ մը» սեպուեցաւ ամէնուն համար։
Պէտք է ըսել սակայն թէ Արասի դէպքին ամէն պա-
րագաները դեռ չէին իմացուած։ Քաղաքին մէջ ամե-
նուրեք առաւօտէն մինչեւ իրիկուն սա խօսակցութիւն-
ները տեղի ունեցան։

— Չգիտէի՞ր։ Ազատագիր եղեռնագործ մըն էր
ան.— Ո՞վ.— Քաղաքապետը.— Չեմ հաւատար, Պ. Մա-
տլէ՞նը.— Այո՛։— Իրա՞ւ կ'ըսես։— Անունը Մատլէն
չէ եղեր.— Սոսկալի անուն մը ունի, Պէժան է, Պօժան
է, Պուժան է, ինչ է չգիտեմ.— Տէ՛ր Աստուած։— Բռը-
նուեցաւ ալ։— Բռնուեցա՞ւ։ — Բռնուեցաւ, բանտն է,
քաղաքին բանտն է մինչեւ որ ուրիշ տեղ մը փոխադ-
րուի։— Թող փոխադրուի։— Պիտի փոխադրուի։ — Ո՞ւր
պիտի փոխադրուի։— Եղեռնադատ ատեանին առջեւ պի-
տի դատուի ժամանակաւ ճամբու վրայ գողութիւն մը
ըրած ըլլալուն համար։— Ես արդէն կը կասկածէի իր

վրայ։ Շատ բարի, անմեղ և վարպետ մարդ մըն էր ան։ Պատուոյ խաչը կը մերժէր, ո՛ր պզտիկ լակոտին որ հանդիպէր ստակ կուտար։ Միշտ կը կարծէի թէ գէշ անցեալ մը ունի այդ մարդը։

«Երեւելի» ըսուած մարդիկ մանաւանդ բոլորովին այս կարծիքը ունեցան։

Պառաւ տիկին մը որ Տրապ Պլան լրագրին բաժանորդ էր, յետագայ խորհրդածութիւնը ըրաւ, որու խորութիւնը անկարելի է չափել։

— Ամենեւին չեմ ցաւիր իր վրայ. ասով պիտի ուշքերնին փոքր ինչ Պօնաբարդի կուսակիցները։

Ահա այսպէս Մ...էն անհետացուց այն ուրուականն որ Պ. Մատըլէն անուանած էր։ Բոլոր քաղաքին մէջ միայն երեք կամ չորս հոգի չմոռցան զինքը։ Ասոնց մին էր պառաւ դռնապանուհին որ ծառայած էր անոր։

Նոյն օրն իրիկուն այս յարգի պառաւ կինն իր սենեակին մէջ նստած էր, դեռ ահաբեկ էր ան և տրտմութեամբ կը մտածէր։ Գործարանն առաւօտէն մինչեւ իրիկուն գոց մնացած էր. մեծ դուռը կղպուած էր. փողոցը ճանճ մը չկար։ Տունին մէջ միայն երկու հոգի կար, մին քոյր Բէրբէթիւ և միւսը քոյր Սէնբլիս որոնք Ֆանթինի մարմնոյն քով կը հսկէին։

Երբ մօտեցաւ այն ժամը ուր Պ. Մատըլէն սովորութիւն ունէր իր սենեակը մտնելու, բարեսիրտ դռնապանուհին մեքենայաբար ոտք ելաւ, դարանի մը մէջէն Պ. Մատըլէնի սենեակին բանալին և ամէն իրիկուն սենեակը մտնելու համար անոր գործածած պզտիկ աշտանակը առաւ, յետոյ բանալին բեւեռէ մը կախեց ուրկէ Մատըլէն կ՚առնէր զայն, աշտանակն ալ քովը դրաւ և կարծես կը սպասէր որ գայ ան։ Ետքը նորէն նստաւ իր աթոռին վրայ և սկսաւ մտածել։ Խեղճ պա-

ռաւ կինն այս պատրաստութիւնը ըրած էր առանց ինքն ալ գիտնալու թէ ըրած է։

Երկու ժամէն ետքը միայն ուշաբերեցաւ և պօռաց. — Տէ՛ր իմ Յիսուս, հիմա միտքս եկաւ, ինչո՞ւ բանալին բեւեռէն կախեցի։

Նոյն պահուն խուցին պատուհանը բացուեցաւ, բայց տեղէն ձեռք մը երկնցաւ ներս, բանալին և աշտանակն առաւ և մոմը վառեց սենեակին մէջ վառող ճրագէն։

Դռնապանուհին աչքերը վերցուց, և բերանաբաց մնաց, կոկորդին մէջ պահելով աղաղակ մը զոր քիչ մնաց պիտի արձակէր։

Կը ճանչնար այն ձեռքը, այն թեւը և թիկնոցին թէզանիքը։

Պ. Մատըլէնն էր ան։

Խօսիլ կարենալէ առաջ քանի մը բոպէ չուարեցաւ մնաց, ինչպէս նոյնինքն ալ ետքէն կ՚ըսէր այս արկածը պատմելու ժամանակ։

— Տէ՛ր Աստուած, դո՞ւք էք, Պ. քաղաքապետ, կը կարծէի թէ դուք...

Զսպեց ըսել ինչ որ պիտի ըսէր. վասն զի ըսել ուզած խօսքը սկիզբին պէս յարգանօք չպիտի վերջանայ։ Ժան Վալժան պառաւին համար միշտ պարոն քաղաքապետ էր։

Ժան Վալժան անոր ըսելիքն ինք ըսաւ։

— Բանտն էի։ Իրօք բանտն էի։ Պատուհանի մը վանդակին երկաթներուն մին կոտրեցի, տանիքի մը վրայէն վար նետուեցայ, և հոս եկայ։ Սենեակս կ՚ելնեմ։ Գնա՛, քոյր Սէնբլիսը կանչէ։ Անշուշտ այն խեղճ կնոջ քովն է հիմայ։

Պառաւը շտապաւ հնազանդեցաւ։

Ամենեւին պատուէր մը չտուաւ պառաւին, ապահովապէս գիտէր թէ պառաւը աւելի աղէկ պիտի պահպանէր զինքը քան թէ Ժան Վալժան ինքզինքը։

Ամենեւին չհասկցուեցաւ թէ ինչպէս կրցեր էր դուրսը մտնել առանց բանալ տալու մեծ դուռը: Բանալի մը ունէր զոր միշտ քովը կը պահէր և որով կողմնական պզտիկ դուռ մը կը բանար, բայց հարկաւ վրան գլուխը նայուած և այն բանալին առնուած էր քովէն: Այս կէտը բնաւ չպարզուեցաւ:

Վեր ելաւ սանդուղէն որ դէպ իր սենեակը կը տանէր: Երբ վեր ելաւ, աշտանակը սանդուղին վերջին աստիճաններուն վրայ թողուց, կամաց մը իր դուռը բացաւ, և խարխափելով գնաց պատուհանը և փեղկը գոցեց, յետոյ ետ դարձաւ, աշտանակը առաւ և իր սենեակը մտաւ:

Այս զգուշութիւնը անօգուտ էր. ընթերցողը կը յիշէ անշուշտ թէ իր պատուհանը կրնայ տեսնուիլ փողոցէն:

Անգամ մը չորս դին նայեցաւ, իր սեղանին, աթոռին, նաև անկողնին նայեցաւ որու երեք օրէ ի վեր մարդ դպած չէր: Վերջին գիշերուան անկարգութեան եւ ոչ մէկ հետքը մնացած էր: Դռնապանուհին սենեակը աւլած ու ժողուըտուք ըրած էր: Միայն թէ մոխիրին մէջէն երկաթագամ գաւազանին երկու ծայրերը եւ կրակէն սեւցած երկու ֆրանքնոց դրամը առած եւ մաքրելով սեղանին վրայ դրած էր:

Ժան Վալժան թուղթի կտոր մը առաւ և վրան աս տողերը գրեց. «Ահաւասիկ ասոնք են իմ երկաթագամ գաւազանիս երկու ծայրերը և Բըթի Ժերվէէն գողցուած երկու ֆրանքնոցը, որոնց վրայօք խօսեցայ եղեռնադատ ատեանին առջեւ»; և այս թուղթին վրայ դրաւ արծաթ դրամը և երկու երկաթի կըտորները որպէսզի իր սենեակը մտնողները առաջին անգամ զանոնք տեսնեն: Պահարանէ մը հին շապիկ մը հանեց որ իրն էր և զոր պատռեց: Այս շապիկը քանի

մը լաթի կտորներ եղաւ, և արծաթեայ աշտանակները անոնց մէջ փաթթեց: Բայց ոչ կ'աճապարէր և ոչ ալ կը յուզուէր: Մանաւանդ թէ աշտանակները փաթթելը ժամանակ միանգամայն, սեւ հացի կտոր մը կ'ուտէր խածնելով: Հաւանական է որ այն հացը բանտին մէջ իրեն տրուած հացն էր զոր հետը առած էր փախչելու ժամանակ:

Ետքէն կառավարութեան մարդիկ քննութեան համար երբ անոր սենեակը մտան, սենեակին տախտակամածին վրայ հացի փշրանք գտան, սակէ հասկցուեցաւ թէ այն հացը բանտէն բերած հացն էր:

Երկու անգամ դուռը զարնուեցաւ կամաց մը:

— Մտէք, ըսաւ:

Եկողը քոյր Սէնբլիսն էր:

Գունատ էր ան, աչքերը կարմրած էին, և ձեռքը բռնած աշտանակը կ'երերար: Ճակատագրին բանաբարձած աշտանակը կ'երերար: Ճակատագրին բանաբուռնած աշտանակը

Գունատ էր ան, աչքերը կարմրած էին, և ձեռքը բռնած աշտանակը կ'երերար: Ճակատագրին բռնաբարութիւնները յատկութիւն մը ունին, որոնք՝ մարդս որքան ալ կատարելագործուած կամ որքան ալ անըղգայ ըլլայ, անոր մարդկային բնութիւնը սրտին խորէն կը քաշեն և կը բռնադատեն որ դուրս երեւայ: Այն օրուան բազմայոյզ դէպքերուն մէջ կրօնուհին կին մը եղած էր: Լացեր էր ան, և կը դողար:

Ժան Վալժան պահ մը առաջ քանի մը խօսք գըրած էր թուղթի մը վրայ, զոր կրօնուհիին տուաւ ըսելով. — Քոյր իմ, ասիկա պարոն ժողովրդապետին պիտի յանձնէք.

Թուղթը ծալլուած չէր: Քոյր Սէնբլիս նայեցաւ անգամ մը:

— Կրնաք կարդալ, ըսաւ Ժան Վալժան:

Քոյր Սէնբլիս կարդաց.

«— Կ'աղաչեմ Պ. ժողովրդապետին որ հսկէ ինչ որ հոս ձգած եմ: Թող հաճի միանգամայն վճարել իմ դա-

տես և այսօր մեռնող կնոջ թաղումին ծախքը։ Աւել-ցածը աղքատներուն պիտի տրուի։»

Քոյրը ուզեց խօսիլ բայց հազիւ հազ կրցաւ քանի մը խօսք թոթովել գրեթէ առանց արտասանելու։ Բայց վերջապէս յաջողեցաւ ըսելու.

— Միթէ պարոն քաղաքապետը չփափաքիր վեր-ջին անգամ մըն ալ տեսնել սա խեղճ կինը։

— Ոչ, ըսաւ, զինուորները զիս կը փնտռեն. կըր-նան իր սենեակին մէջ բռնել զիս. ատով վրդովում պատճառած կ'ըլլանք անոր։

Հազիւ թէ խօսքը կը լմնցնէր, և ահա սանդուղին վրայ մեծ դղրդում մը եղաւ։ Քայլերու դղրդիւն մը լսուեցաւ. սանդուղէն վեր ելլողներ կային. դռնա-պանուհին ալ ամենաբարձր և ամենասուր ձայնով մը կ'ըսէր.

— Սիրելի պարոն, Աստուած վկայ այսօր առտ-ուընէն ի վեր, իրիկուընէ ի վեր մարդ մը չեկաւ հոս, ես ալ բնաւ չհեռացայ դուռիս առջևէն։

Մարդ մը պատասխանեց.

— Բայց սա սենեակին մէջ լոյս կայ։

Ժան Վալժան և քոյր Սէնփլիս Ժավէրին ձայնը ճանչցան։

Սենեակը այնպիսի կերպով շինուած էր որ դուռը բացուած ատեն աջ կողմի պատին խորշը կը պահէր։ Ժան Վալժան ճրագը անցուց և այն խորշը մտաւ։

Քոյր Սէնփլիս սեղանին քով ծունկի վրայ եկաւ։

Դուռը բացուեցաւ։

Ժավէր ներս մտաւ։

Շատ մը մարդերու փսփսուքը և դռնապանուհիին զանոնք համոզելու համար ըրած բողոքալի խօսքերը փողոցէն կը լսուէին։ Կրօնուհին աչքերը չվերցուց։ Ա-ղօթք կ'ընէր ան։ Աշտանակը սեղանին վրան էր և քիչ մը լոյս կու տար։

Ժավէր քոյրը նշմարեց և կանգ առաւ անմիջապէս։

Ընթերցողը ինչպէս կը յիշէ, Ժավէրին հիմը, տար-րը, շնչառութեան միջավայրն էր ամէն իշխանութենէ պատկառիլ։ Այս մասին բացառութիւն չէր գիտեր, ոչ առարկութիւն կ'ընդունէր։ Իրեն համար մանաւանդ ամէն իշխանութեանց առաջինն էր եկեղեցական իշխա-նութիւնը, ինչպէս ուրիշ ամէն բաներու, նոյնպէս և այս կէտին նկատմամբ երկիւղածութեամբ, մարկպա-բաղի գիտութեամբ և կանոնաւորապէս վարուող մարդ մըն էր. Ինք այնպէս կը կարծէր թէ եկեղեցական մը չսխալող միտք մըն է, թէ կրօնուհի մը չմեղանչող անձ մըն է, թէ անոնց և այս աշխարհի միջև պատ մը քաշուած էր, թէ այս պատը մէկ դուռ ունէր միայն որ միմիայն ճշմարտութիւնը դուրս ելնելու համար կը բացուէր։

Երբ նշմարեց քոյրը, Ժավէրին առաջին շարժումն եղաւ հեռանալ երթալ։

Բայց ուրիշ պարտաւորութիւն մըն ալ կար որ չէր թողուր և դէպի հակառակ կողմը կը մղէր զինքը։ Իր երկրորդ շարժումն եղաւ մնալ և գէթ հարցում մը ը-նել։ Այս այն քոյր Սէնփլիսն էր որ իր կենացը մէջ ամենևին չէր ստած։ Ժավէր գիտէր անոր այս ճշմար-տութիւնը և մասնաւորապէս ասոր համար կը պատ-կառէր անորմէն։

— Քոյր իմ, ըսաւ, մինա՞կ ես այս սենեակին մէջ։

Սոսկալի վայրկեան մը անցաւ։ Խեղճ դռնապա-նուհին մազ մնաց պիտի նուաղէր։

Քոյրը աչքերը վերցուց և պատասխանեց.

— Այո՛։

— Ներեցէք եթէ կրկին անգամ կը հարցնեմ, վասն զի պարտքս կը կատարեմ, այս իրիկուն չտեսա՞ք անձ մը, մարդ մը, Ժան Վալժան անուն մէկը զոր բանտէն փախաւ և զոր կը փնտռենք։

— Ոչ, պատասխանեց քոյրը։

Սուտ խօսեցաւ Սէնփլիս։ Երկու անգամ հետզհետէ, վրայ վրայի, առանց դեդեւելու և արագօրէն ստեց անձը զոհելու պէս։

— Ներեցէք, ըսաւ Ժավէր, եւ յարգանօք բարեւելէն ետք մեկնեցաւ։

Ո՛ սրբասուն աղջիկ, շատ տարիներէ ի վեր արդէն հեռացած ես այս աշխարհէս, քոյրերուդ, կոյսերուն և եղբայրներուդ՝ հրեշտակներուն հետ միացար լոյսին մէջ. թող արքայութեան մէջ ներուի քեզ այս ստախօսութիւնը։

Ժավէր քոյրին տուած հաստատական պատասխանը այնքան վճռողական համարեց որ եւ ոչ իսկ նշմարեց քիչ մը առաջ մարած եւ դեռ սեղանին վրայ ծխող ճրագին տարօրինակութիւնը։

Ժամ մը ետքը մարդ մը ծառերուն եւ մշուշներուն մէջէն քալելով արագօրէն կը հեռանար Մ...էն դէպի Բարիզ ուղղուելով։ Ժան Վալժանն էր այս մարդը։ Իրեն հանդիպող երկու կամ երեք սայլորդներուն վըկայութեամբը հաստատուած է թէ ան ծրար մը ունէր հետը եւ պլուզա մը հագած էր։ Ո՞ւսկից առած էր այս պլուզան։ Ոչ ո՛ք գիտէ։ Սակայն քանի մը օր առաջ գործարանի հիւանդանոցին մէջ ծեր բանուոր մը մեռած էր՝ առանց բան մը ձգելու բացի պլուզայէ մը։ Գուցէ այս էր Ժան Վալժանին հագածը։

Վերջին խօսք մըն ալ ըսենք Ֆանթինին վրայ։ Ամէնքս ալ մայր մը ունինք որ է հողը։ Ֆանթին այս մայրին յանձնուեցաւ։

Ժողովրդապետը Ժան Վալժանին ձգած ստակին մեծագոյն մասը կարելի եղածին չափ աշխատեցաւ աղքատներուն պահել կարծելով թէ աւելի աղէկ է այսպէս ընելը, և գուցէ իրօք աւելի աղէկ էր։ Մանաւանդ

թէ ի՛նչ տեսակ մարդերու վրայ էր խնդիրը, եղեռնագործի մը և պոռնիկի մը վրայ էր։ Այս պատճառաւ թաղումը պարզ կերպով կատարեց և Ֆանթինի ամենահարկաւոր եղածը միայն տուաւ, այսինքն հասարակաց փոսը։

Հետեւաբար Ֆանթին թաղուեցաւ գերեզմանատունին այն անկիւնը որ ձրի է, ամէնունն է, բայց մէկումը չէ և ուր աղքատները կը կորսուին։ Բարեբախտաբար Աստուած գիտէ թէ ուր կը գտնուի հոգին։ Ֆանթին մթութեան և անոր ասոր ոսկորներուն մէջ պառկեցաւ, մեռելներու ոսկորներուն հետ խառնուեցաւ։ Հասարակաց փոսը նետուեցաւ։ Գերեզմանն ալ իր անկողնին նմանեցաւ։

ՎԵՐՋ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻՆ

Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ-Арм.ССР
им. А. Мясникяна

6398